

A TEGNAP

ÍRTA:
FESZTY ÁRPÁDNÉ

BUDAPEST
LÉGRÁDY NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R.-T. KIADÁSA.
1924.

Légrády nyomda és könyvkiadó r.-t. nyomása, Budapest.

BEVEZETÉS.

Első könyvemben büszkén kijelenttem: a második majd csak halálom után fog megjelenni.

Milyen naiv és elbizakodott voltam akkor!

Nem tudtam még: mi a nyomda, szedő, korrektura, az én rossz írásom — és főleg: micsoda öfrült fáradság pokoli szarkalábjaimat rendbeszedni, általam elfelejtett fonalakat felvenni, ki-felejtett szavakat megtalálni, félbehagyott mondatokat bevégezni stb.

No de mielőtt kibogozom, mi köze van a rossz írásomnak ahhoz, hogy a kimondott szavam fordítottját csináljam, szeretném megköszönni az első könyvem olvasóinak, sajtónak és publikumnak, hogy olyan megértéssel fogadták.

Ez a legtöbb, amit remélhettem.

Megértették, hogy azt akarom: az igazság igazolja, sőt megköveteli az abszolút őszinteséget.

Az én alakjaim elég erősek a nappali világitáshoz.

Hibáik csak színesebbé, de nem kisebbé teszik Őket!

Gyűlölöm a retusírozott fotográfiákat.

Azt tartanám tiszteletlenségnek, ha cifrább

ruhát akarnék rájuk oktrojálni, mint amilyent hordtak.

Ha azt gondolnám: így nem vagytok elég nagyok! Majd én még nagyobb piederstálra állítlak Benneteket!

Se azoknak, akikről irám, se akikről írni fogok, erre szükségük nincsen . . .

Kezeljük azonban előlről, amiről ill beszélni akarok.

A Rákóczi-úton álltam egy bolt előtt.

Egyszerre csak megrántotta valaki a kabátom csücskét. Márkus Miksa, régi, jó barátunk.

„Üzenetet hozok Légrády Ottótól. Szeretne egy ciklus tárca-sorozatot magától a apja számára”.

Isten bizony, — megdobbant bennem az „író” szíve . . .

Büszkén kosarat adtam ugyan, — nem lehet az életemben többé. De azért jól esett nagyon.

Hanem később mégis morfondírozni kezdtem.

Hát tényleg olyan lehetetlen volna az?

Nem tudnék én azon a bizonyos mémoire-on kívül még egy könyvre valót összekaparni az emlékezetemben?.

Hátha!

És mi volna, ha abból a sokszor emlegeted-bői is kiollóznék egyes részeket? Olyanokat, ahol nem én vagyok a főszereplő. Mi volna?

Így diskuráltam magammal — és *végre* ki-mondtam az igent.

(Kicsit bántott a lelkiismeret az Athenaeum-mal szemben; oly kedvesen bántak első gyerme-

kemmel; de viszont ennek Légrády Ottó és Márkue Miksa a papái, mert az ő rábeszélésük hozta a világra

És azt éreztem, hogy nagy, nagy megkönnyebbülés száll meg.

Mert van abban az én mémoire-omban egy rész, egy szomorú, tragikus rész, — amit nagyon szerettem volna (régén, még az életemben kiadni, csak nem találtam meg a formáját.

Egy olyan rész, ahol én passzív vagyok. Ahol az akciót más végzi. Az, aki felette áll mémoire-nak, asszonyi fecsegésnek, aki örökké él, akinek minden lépése történelem.

Az én kékszemű óriásom.

Nem sürgős elmondani.

Régi dolgok, — köd borul rájuk.

Megéltetés, megbánás, megbocsátás köde, — aszerint, kinek milyen szerepe volt abban a furcsa tragédiában . . .

Én legalább is érzem ezt a megnyugtató, megbékélő ködöt az események és önmagam között.

Talán mások is érzik?

Szép volna, ha úgy volna . . .

Egyszóval nem sürgős elmondani.

Ráér. Történelem.

De rám nézve más is.

Egy sokat szenvedett agyvelő igazságszolgáltatása.

Az is ráérne. Az unokáim, ha lesznek, majd megtudják, mit, miért tettem.

Majd, a halálom után . . .

Csak az a halál ne volna olyan furcsa dolog!

Ami azután van, mind olyan aggasztó, nyugtalanító, megbízhatatlan . . .

Mégis csak jobb elvégezni azt, amit itt el akarok végezni idején, elevenen!

Hozzá az én tapasztalataim a nyomda körül!

Azt mondják, a szedők mindent elolvasnak.

No, ez már nem igaz. Nem tudom, — bennük, vagy bennem van-e a hiba, — de nem értjük egymást.

Olyan szedő-Napoleon még nem született, aki az én szarkalábjaimon kifogna!

Egyetlen élő lény, aki el tudja pontosan olvasni (de ez is csak, ha minden harmadik szónál megkérdez), a leányom.

Ő az én kis írődeákom.

Neki kell szegénynek lemásolni és ékezetekkel, gondolatjelekkel ellátni minden soromat.

Szívesen teszi, sőt. azt állítja, még mulatgatja is,

(Tényleg, néha akkorákat nevetünk a lehetetlenségeken, amit a rossz írás terén kifejtek, hogy ez maga is megéri a fáradságot.)

De ha egyszer elmentem, — ahogy mi össze vagyunk forrva, — ki tudja, mi lesz övele is?

Lesz-e olyan lelkiállapotban, hogy az én hyeroglyph-labyrinthban nagytakarítást csináljon?

Elöttem az elrettentő példa: Justh Zsigmond.

Kötetekre terjedő, magánál az író hallatlanul színes és változatos életénél fogva is érdekes mémoire-ja (mint a Goncourt-ok, napról-napra írta, egész életén át, — Szenttornyától kezdve egész a Szaharáig, mindig és mindenütt) tán sohse fog

napvilágot látni, mert olyan rossz volt az írása, hogy képtelenül nagy munka volna elolvasni, leírni és így túl sokba kerülne.

Pedig mit nem tett már ezért testi-lelki jó barátja, Czóbel István, a kiváló tudós.

Lehet, hogy azért végre mégis napvilágot fog látni.

De hátha nem?

Minél tovább gondolkozom. — annál hálásabb vagyok Márkus Miksának, hogy meghúzta a kabátom csücskét, hogy megállított ott a Rákóczi-út forgatagában és egy szavával megszerezte ezt a nagy békességet a lelkemnek, amit érzek, mikoír azt mondom:

Most már igazán bevégeztetett.

A süstörgő vonat pedig vinni fogja százfelé ezt a kicsi írást városba, faluba; s én nem kívánok semmit, csak hogy olyan megértéssel olvassák, mint az „*Akik elmentek*”-et.

Akkor talán még egy harmadik kötetre is sor kerül; mert minél többet írok, annál többen és többen elevenednek meg előttem a tegnap alakjai közül, az elmentek közül.

No, majd meglátjuk.

Ahogy az Isten akarja.

Ha mindgyárt az Istennek parantsa
lati által nem koldosiztunk is s jamborság
ra ha meg a világ törvények is kellyes kinyújt
re hagyják elélünknek modgyát sot ember
larsunk som sörétné meg a rendeltenséget mel
lyt a jólgási társaságban elkövetni merislet
tak saját boldogságunk is meg kívánna...

GÁRDONYI.

Ő róla eddig nem igen akartam írni. Nagyon nehéz. Nem bírtam vele!

Alig hogy meghalt.

Távlatot akartam kapni és időt nyerni, hogy kicsit törhessem a fejemet; tudok-e róla egyáltalán írni, tudok-e? és vajjon szabad-e?

Annyira nem dekorative. Nem találni körülötte nagy vonalakat, eseményeket, romantikát.

Hiába óriási író és hiába különös és titokzatos ember, amit meg lehet fogni a lényéből, az mind inkább genre-szerű, mint ahogy az volt a külseje is.

Csak a szeme, az álommal, napfényvel, madár-énekekkel teli tekintete és a szája szélén valami önmagába visszamosolygó kis vonás: ennyi árulta el a figyelmes szemlélőnek, hogy kiválasztottal áll szemben. Hogy ez a nagy ádámcsutkájú, szürke ember nem holmi kis falusi jegyző vagy néptanító: hanem egy elhivatott.

Annyira, ismertem, — annyiszor láttam, annyi apró furcsaságát figyeltem, hallottam, megmosolyogtam, — attól félek, túl sok apró, intim lényegtelenséget szedek össze; olyan lesz, mint hirtelen az ég felé emelkedő torony, mely ügyetlenül tele van faragva ezer kicsinyes figurával, nagy vonások, robusztus formák helyett. De azzal vigasztalódom: a felesleget majd letörli az idő; és talán pár igaz, érdekes adat mégis megmarad az utókor számára ebből a sokszínű kaleidoszkopszerű írásból is.

Hogy miért írok mégis róla, ha annyire érzem a gyengeségemet vele szemben? — Mert úgy érzem,

oly kevesen vagyunk már élők, akiket ez a furcsa, zárkózott ember közel engedett magához.

Távoli, konvencionális ismerőse volt sok-, különösen a már öregedő híres embernek. De kevesen figyelhették meg közelről az életét, attól a perctől kezdve, amikor a csendes és félénk kis falusi tanító egy nevezetes napon megérkezett az ország lüktető szívébe.

Igénytelen, félszeg, vidéki embernek született, — az is maradt haláláig. Még a legfinomabb angol sacco is úgy hatott rajta, mintha a falusi magyarnadrágos szabó varrta volna. Pedig magas, arányos, jó alakú ember volt; nagyon sovány; a vonásai inkább németesek, mint magyarosak.

Alapjában véve egész lényében sok németes vonás volt.

De mindezek fölött, mindezen túlmenkedően megvolt benne a magyar fajnak, mondhatnám: a magyar parasztnak legjellemzőbb sajátossága: az abszolút, rendíthetetlen nyugalom.

A humorra hajló, a külvilágot fölényesen lemosolygó, semmi fölött nem csodálkozó, semmire nem kíváncsi, soha sodrából ki nem zökkenő, egész lényén uralkodó, semmi máshoz nem hasonlítható nyugalom.

Ezt a nyugalmat *csak* a magyar paraszt éli, érzi, árasztja ki magából.

Ha ma azt kérdezem magamtól: hogy maradhatott ez a nagyműveltségű író ennyire falusias? — nehezen találok feleletet. Azt hiszem, talán azért, mert amikor Győrből elindult, már a szíve mélyén hozta az elhivatottak rendíthetlenségét.

Neki nem volt szüksége arra, hogy megváltozzék, hozzáidomuljon a „nagyváros életéhez és embereihez.

Tudta: miért jön, mit hoz, mit akar.

Először is el fog helyezkedni Pesten.

Pénzt keres, amennyi az élethez kell.

S ha már biztos az existenciája; — zsebébe nyúl, kiveszi a zseni csillagkoronáját s fölteszi,

hogy egy ország ámulva mondja és lássa: Itt egy új király!

De erre ráért.

Nem sürgős az egész.

Közbe-közbe lehet pipázgatni, olvasni, tanulni.

Ennek a nyugodtan, higgadtan kiszabott útnak egyik fordulóján került össze mivelünk.

Bródy Sándornak, gyerekkori pajtásának irt: megérkezett Pestre és szeretne valami délutáni foglalkozást addig, alig kedve szerint el nem helyezkedhet. Ajánljon valamit, — ha tud.

A Körkép akkor volt megnyílófélben s a társaságnak titkárra volt szüksége; ügyes, ötletes emberre, aki egyúttal a reklámról is gondoskodik; meg tud írni minden héten 1-2 humoros riportot, kitálalt vagy megtörtént vidám történetkéket a Körképről és látogatóiról, amiket aztán le kell adni a lapokba. (Ez az ötlet úgy született meg, hogy egy parasztgazda tényleg lemászott egyszer megnézni: meddig tart a képen a valóság? Meddig lehet beszélgetni a képbe?)

Bródy gondolt egyet, — elhozta hozzánk először a Gárdonyi levelét, utóbb magát Gárdonyit.

Megegyeztünk, — s Göre (úgy neveztük később), elfoglalta a titkári állást.

Több mint egy évig titkároskodott.

Mulattatta, nagyon mulattatta ez a furcsa foglalkozás.

A Körkép akkor élte mézesheteit a dicsőséggel és népszerűséggel.

Királyok, szellemi és hatalmi nagyságok, magyarok es külföldiek látogatták, ünnepeken pedig külön vonatok hozták a falut.

Gárdonyi a híres látogatóktól autogrammot gyűjtött, a parasztok beszélgetéseiből, furcsaságai- ból meg az újságoknak irt pompásabbnál pompásabb riportokat. Ha azután megtörtént, hogy egy-egy héten az élet nem szolgáltatott neki anyagot, ki- sütött ő maga hallatlan humoros históriákat. (Azt

hiszem, a Göre Gábor-ciklus gondolata is ebben az időben született meg agyában.)

Amennyire mulattatta a Körkép körüli élet, annyira inponált neki, akinek lelke még szűz csodálkozással állt a festészet problémáival és csodáival szemben az ősi magyar dicsőség megtestesülése, a perspektíva csodái, a szokatlan dimenziók, a sok furcsa ősi ruha és szerszám.

Csodavilág nyílt meg a falusi fúró-faragó ezer-mester-poéta előtt.

Valószínűleg ennek a titkárságnak köszönhette első nagy csalódását is. Ez a csalódás szorosan összefüggött azzal a búsán végződött furcsa látványossággal, amit „Dante pokla” címen mutogattak a fasorban.

Bádog barlangokban, bádog sziklákön, vörösfényű villanykörtéktől megvilágított, bádog-fantáziával megrajzolt, bádogból kivágott bádog kárhözottak gyűjteménye volt ez. Szegény bádog pokol, az ő agyában fogant meg. Ő is fordította a költeményt. De hogy ki vágta, rajzolta, ragasztotta össze ezt a bádog csudát? Ki, vagy kik? Nem tudom.

Olyanféle volt az egész, mint a mostani barlangvasút.

Bizony csúfosan megbukott.

Költözseni és műtörténész: két különböző fogalom.

Görének pedig semmi művészettörténeti kultúrája nem volt. (Sőt, — valljuk meg az igazat, — egyáltalán nem értett a képekhez, — a piktúra mindörökre szerencsétlen szerelme volt.)

Hogyan lehetne a világ egyik legsúlyosabb irodalmi alkotását a világ leggyerekesebb eszközeivel magyarázni és kifejezni!

Szólni persze nem lehetett neki. Nagy és komoly műértőnek tartotta magát. Irodalmi kérdésekben inkább elfogadta a tanácsot, művészi kérdésekben soha.

Pedig Árpád nagy befolyással volt lelki életére.

Mindig csinált valami olyat, ami Gárdonyi fantáziáját izgassa.

Árpádnak is voltak ugyan lehetetlen tervei, — de ő legalább a másokéit objektíve ítélte meg. Hanem Göre se a maga, se a barátai művészi álmait nem tudta józanul látni.

A Körkép dicsőségének elmúlása után, — teljes egy esztendeig lelkesedtek ketten Árpádnak egy zseniális, de halvaszületett álmaért. És teljes egy esztendeig nem in az egyik, nem festett a másik!

Dióhéjban: Óriási népünnepély, a magyarok bejövetele igazában, egy hétig tartó látványosság keretében, oly nagyszabásúan, hogy egész Európa figyelmét és érdeklődését fölkeltse.

A Vérmezőt akarták körülkeríteni s oda igazi ősi táborsátrat ütni fel és felhozni az ország minden tájáról a parasztokat, akik még eredeti és sajátos ruhát hordanak. (Persze, a legszebb sátrat a martosiak kapták volna.) Jöjjenek ősi ruháikban lovaikkal, bivalyaikkal, ökreikkel, asszonyokkal, gyerekekkel, cók-mókjuk, főzőedényük, batyujukkal, hogy minden eredeti, igaz és hű legyen — és hogy az egész egy csodás, színes keleti pompájú képet adjon. — Ne csak a népszínmű-magyarokat. Hanem az igazi, ősi magyar fajt is ismerje meg Európa; a főurak is vegyék fel régi családi díszruháikat, rendezzenek felvonulásokat, vitézi tornákat, mutassák meg, milyen az igazi magyar délcegség. Táltosok áldozzanak hegedősök hegedüljenek, fiatal párok ősi táncokat járjanak . . . Nyilatkozzon meg a maga teljes szépségében a magyar faj egész lelke, vad és gyönyörű teperamentuma, díszje, hangja, zenéje.

Gyönyörű terv!

De Magyarországon soha sem lehetett volna megcsinálni. A magyar úrral se, még kevésbé a magyar paraszttal.

A magyar legfeljebb a koronás királya kedvéért öltözik fel teljes díszébe, őerte is csak egyszer és egy útra; és szertartásosan, mintha csatába

menne. De hogy művészi hatások kedvéért mutogassa magát családjával együtt, egy hétig, — olyan nincs. Olyan bolondságot egyik öregapja se csinált, — ő se fog.

És ez a terv több mint egy évet vett el az uram életéből! Egy évet, sok erőt, sok pénzt, és sok emberekbe és életbe vetett bizalmat.

Hanem Papa, egypár fantaszta, főleg Gárdonyi imádták érte Árpádot. — valóságos hőst, hadvezért láttak benne.

Göre, mint később maga mesélte, az együttes, lelkes tervezetések hatása alatt Attila alakját (a „Láthatatlan ember”-ben) Árpád rajongásának alapján formázta meg.

Árpádnak ugyan nem tetszett ez az alak, — szerinte a regény egyetlen üres figurája. De sohse mertte volna ezt megmondani Görének. Egyetlen egyszer veszték össze; abból okult eleget. Perpatvaruknak nő volt a háttérében.

„Honny soít qui mal y pense”, — majdnem 2000 éves volna ez a nő, ha még élne és Mária Magdaléna névre hallgatna.

Gárdonyi akkoriban atheista volt s egy szatirikus, népies verset írt a mennyország örömeiről. Bál van az égben. Szent Péter többet iszik a kelle-ténél, a többi szentek szereplésére már nem emlékszem, csak Magdolnáéra, aki vad csárdást táncol és magyar menyecske-szerűen riszálja magát.

Szörnyű módon felháborodott ezen Árpád; nagyon szerette a bibliát, majdnem könyv nélkül tudta az egészet. Minden sora eleven képpé vált a lelkében.

Magyarázta Görének: ha már az új-testamentum szent hagyományait nem tiszteli Magdolnában, — legalább tisztelje benne az irodalom és művészet egyik legpoétikusabb alakját, — az örök; bánat, megbánás szimbolikus megszemélyesítőjét.

Hiába. Göre nem adta be a derekát. „Tán nem is élt, papok találták ki: ha pedig élt, asszony volt, — úgy kell neki, — hadd nevensenek rajta.”

Hónapokig haragudtak ezért egymásra.

Ez volt első, — és utolsó összeveszésük. Nagyon szerették egymást.

De családjuk legnagyobb vonzóereje Gárdonyira nézve mégis Jókai volt.

A ház minden bizalmas vendégének Jókai-imádása nála valami szinte áhítatosan szigorú valóságom érzéssé magasztosult. Úgy nézett rá, mint naiv gyerek felsőbb lényre. — szentképre; — nem mert előtte beszélni; megbénult a társaságában. Szinte fellélegzett, mikor Papa elment aludni s csak akkor mert jóízűen enni, — mert ha Papa ránézett, — torokán akadt az étel.

(Tán ép ezért volt később ő legszigorúbb az Ítéletében, mikor már Papa elment tőlünk; emberfeletti lénynek tartotta; nem bírta megérteni és megbocsátani gyengeségét. A fanatikus mindig kegyetlen!)

Szerette még Pósat, Dankót, Lányi Gézát. Mást senkit. A többi ember nem nagyon imponált neki. Tudomásul vette őket. Élnek, megvannak. Egy olympusi isten vagy egy énekes kántor méltóságával ült a falusi fiatalember olyan asztalnál, ahol (tán az akadémiкусokat kivéve, akik nem igen kultiválták Jókaii és nem nagyon keresték társaságát) a magyar író és művészvilág legértékesebb alakjai gyűltek Össze.

Mindent tudomásul vett, megfigyelt, messziről, józanul, mélységesen, örök törvények, titkok nyíltak meg, rendeződtek betűkké a szelíden néző, fülemüle szemű ember agyában.

Környezete félszegnek, félénknek tartotta Különösen a nők. ösztönszerűleg ellenséget éreztek benne. És tényleg, — ez nem tréfa, — neki a nő „ösellensége” volt.

A pesti különösen: valami idegen nyelvet beszélő, pusztító veszedelem, e even rémség.

Nem érthette őket, — csak irtózott tőlük.

Pedig ez nagy baj, mert mint írónak feltétlenül szüksége volt rájuk.

Mit csináljon hát?

Fogott egy összekötő-tisztet. Tolmácsot.

Gondolkoztam, lejegyezzem-e ezt a rám nézve oly megszégyenítő tényt, de igazságérzetem úgy lát-szik nagyobb, mint hiúságom. Kimondom. Engem választott erre a szerepre.

Hogy miért olyan szégyen ez? Hát azért, mert nemcsak hibáikért gyűlölte a nőket, hanem gyűlölte mindazt, ami rajtuk izgató, érdekes, veszedelmes.

Gyűlölte, mert valamikor túlságosan szerette az Asszonyt.

Hogy sértett hiúságom elviselhető legyen, — azzal próbálom vigasztalni magam: Árpád felesége, Jókai leánya voltam, — szokatlanul magas, vékony, szőke, annyira nem az ő típusa annyira nem magyaros alak, aztán még hozzá cigarettáztam is. Végül, — Gárdonyi állítása szerint, — nagyon jól lehetett velem könyvekről beszélni! (Sokszor mondta: amelyik nő jelenlétében neki eszébe jut, hogy ő író és egyáltalán van irodalom a világon. — az a nő megszűnik rá nézve nő lenni. Mert vagy érezni szokott, vagy gondolkozni. Mindegyik teljesen igénybeveszi, mindegyik teljesen különálló dolog. Elég belőlük egyik egyszerre.

Így hát tőlem nem félt. De annál jobban a többi asszonyoktól!

Hátha még szépek, elegánsak, divatosak is voltak!

Décoltage, — gyémántvilllogás, selyemsuhogás. — Huh! Borzalom!!

Inkább ült volna a sárkánykígyó, mint az ilyen szép ördög közelében.

Egyik csinos, csillogó intelligenciájú és csillogó eleganciájú barátnőmtől annyira reszketett, hogy ha meglátta kabátját az előszobában, — sarkonfordult és hazáig meg se állt.

Hát még ha egyszer melléje ültették volna véletlenül! Hátha még meg is találja szólítani ez a szépséges veszedelem és ránéz hidegen mosolygó szemével, ránevet gúnyosan büszke asszonyszájával: Isten őrizz!

Nem is járt ő eféle szörnyetegek közé. Kerülte őket, mint a pestist.

Még csak vendéglőbe se járt. Az édes anyja főzött neki.

Legfeljebb ha nálunk találkozott néha velük.

Sohasem formázta meg tehát alakjait társaságban. Az embereket, főleg a nőket, távolról, mint idegen figyelte. Így történt, hogy az íráshoz szükséges emberismeretet, ötletet, kompozíciót legtöbbször vasúton, vagy az utcán szerezte meg.

Ezt az állításomat bizonyítja következő levele, amelyet 1902-ben írt valakinek, akiről később még nagyon sok szó esik majd e visszaemlékezések során.

Kedves és tisztelt Margitka!

Köszönöm, hogy még Kecskeméten is eszébe jutottam. Ez-, lássa, azért történt, mert Kecskemét messzebb van Egertől, mint Budapest. Egy közmondás azt tartja, hogy aki távol van a szemtől, távol van a szívtől is. Rajtam ez fordítva teljeseedik be. Már húsz éves koromban észrevettem, hogy engem ott szeretnek legjobban, ahol nem vagyok; ahol jelen vagyok, ott rendszeren én vagyok a tizennegyedik. De azt is meg tudom érteni, miért van. A nemíró ember magával hordozza a lelkét, az ira ember kiadja a könyveiben. Ez az oka, hogy engem sok ember szeret lélekben, de a valóságban — két-ségbeesem, ha erről gondolkodom.,

Maga is megtalálta Kecskeméten az én másik valóságomat. Bezzeg, ha ott voltam volna. De csak tréfálok, most igazán tréfálok. Amikor az előbbi leveletem írtam, nem tréfáltam, mert csakugyan rég elmúlt a bajom; hiszen nem is volt betegség, csak nagyfokú zsibbadás. Soha életemben nem voltam egészségesebb, mint most. Versekét írok, egy kötet különös verset, történelmit s azt hiszem, ez a kötet, amelyért érdemes volt a kalamárrissal megismerkednem. Azt hiszem,, egy év alatt megírom. Közben talán megírom Anmiskát is, ám-

bár nekem nincsenek olyan jó reményeim, mint Kegyednek. A nők lelki világából kicsiny rész az, amit én ismerek, s itt két nőt kell előállítanom: egy 16 éves csökönyös leányt és egy hozzáillő anyát. Sokszor rá kell ülnöm a vonatra, hogy hozzájuk eljussak. Mondtam talán már, hogy én a vonaton komponálok. Minden utazásomból egy csomó jegyzettel térek haza. Most az a szándékom, hogy Olaszországba megyek, talán már holnapután.

Az nincs olyan mesze, mint Tótfalu. Minden licly borzasztó nekem, ahol nyugalmas hotel nincsen. Tótfalun bizonyos, hogy nincsen. Annyi szép fürdőhely van Magyarországon: Jegenyén öt-hat szép villa áll folyton üresen. Parádót a legregényesebb fürdők közt emlegetik, a nváradi püspökfürdőről csodákat beszélnek, Borszék nagy és szép út, de az ember kijutott egy más világrészbe, ahol örökzöld erdők vannak és nagy csendesség, de azért van a közepén emeletes hotel, amelynek konyháján párisi szakács főz. Es ebben a legszebb erdélyi fürdőben 40-50 frt egész nyárra egy szépen bútorozott 2 szobás, konyhás, kertés villa, ott írtam A bort.

Hát mért ragadtak Kegyetek úgy bele abba a szúnyogos, mészporos, forróságos Tót-faluba?

Kezét csókolom

1902. IV. 2.

G. Géza.

Hallatlan kedves volt, mikor jött hozzám, mint boltoshoz, hogy az asszony-pszichológiáról, a női impressziókról szerezzen be adatokat.

Végigkérdezett mindent, — a legkomolyabtból a legkomikusabb dologig. Például megkérdezte: Van-e egyáltalán tisztességes nő és jó anya egy nagyvárosban?

Szoktak-e az asszonyok gyónni, és ha igen, akkor hogyan és mit?

Őszinték-e egymáshoz?

Hogy beszélnek a férfiakról meg férjeikről egymás közt?

Ha maguk között vannak, szeretik-e a csiklandós témákat?

Van-e olyan asszony, aki nemcsak álszemérből, hanem” igazán a szívéből szegyei ilyeneket.

beszélni, ilyenekre gondolni? Mit csinálnak a nők, mit éreznek a megunt imádóikkal szemben? Miből lehet meglátni, ha egy nő csak tetteteli érzelmeit? Miért hunyják be a nők szemüket, ha zenét hallgatnak? Szeretik-e a fagyaltot? Hogy manikűrözik a körmüket? Kik, hogyan és miért festik az arcukat? Hogy szoktak felöltözni és mosdani? Hogyan vásárolnak új ruhát? Mit éreznek, ha szép ruhájuk van és az jól áll nekik? Mit éreznek, ha tudják, hogy ragyognak és tetszenek? Mit éreznek, ha szerelmesek? Hogy beszélnek a cselédekkel? . . .

Talán kicsit több logikával intéződtek hozzám ezek a kérdések, — de ilyesmi volt mindig a lényegük. Néha halálra nevettem magam, olyan lehetetlen irányba fordult a kérdezősködése. Azért hűségesen feleltem neki mindenre, ő tudja, mit kérdez és miért? ő tudja milyen rendszer szerint, milyen különös réseken át tud bepillantani a női lélek titkaiba.

Tehát megmagyaráztam neki mindent, amire kíváncsi volt, megmagyaráztam, amennyire tudtam.

Gárdonyi mindent a végletekig felfokozott, túlhajszolt, megnagyított; gyanakvó, érzékeny és amelletti női kérdésekben oly szüzi lelkében minden erőteljes benyomás, váratlan esemény rettenetessé nőtt meg.

Ez a nehézkes természet lehetett házassága tragédiájának az oka is.

De erről én nem tudok semmit; akkor még nem ismertem.

Azonban az tény, hogy már beteg lélekkel jött fel Pestre.

Az *embernek teher* az ilyen lélek. De az *írónak* nagy erő.

Így — firkalás közben rájövök —, hogy mégis van jogom Gárdonyit is „talpra pofozgatni”, (mint Herczeg a *Pesti Hírlapban* az írásmódomról oly kedvesen megjegyezte).

Sok olyan apróságot észreveszünk mi nők, ami a férfiak figyelmét kikerüli. Vagy amire egy férfi nem is helyez súlyt.

Aztán míg nálunk, a mi házunkban játszódt le második, nem „tragikusan”, de azért bágyadt szomorúsággal végződő, nagy, „határtalan szerelme. No de előbb még a logika kedvéért bevégezem az apró rajzokat, miket Gárdonyi nőgyűlöletéről megfigyeltem.

Valószínűleg szemérmesség miatt, — de nem volt még színpadi szerző, — aki olyan jéghideg viszonyban lett volna primadonnáival, mint ő.

Sokszor beleszeret az író „gyereke anyjába”, a megálmódott asszonya hússá-vérré változtatójába; darabja színpadi hősnőjébe; De ha nem is szeret; belé, kell hogy izgassa, legalább a fantáziáját, ha egyik nem, hát másik. Még ha nem is úgy játszik, mint szeretné, mégis, — mert férfi, az pedig nő — és nagyon forró percekben vannak együtt.

Gárdonyi jégbe burkolódzott. Azaz nem is volt szüksége jégre, nem izgatták a színésznők. Nem hatottak rá. Nem is kellett küzködnie magával, hogy olyan hideg maradhasson mellettük.

A színésznőket egyáltalán ki nem állhatta, s a legszebb, leggyőztesebb, leghódítóbb, legcsábítóbb és legdémonibbakkal is szigorúan, pedantériával, sokszor gorombán végzett.

Ha írásairól volt szó. megszűnt ember lenni, elvesztette lénye szelídséget; egyetlen hatalmas akarattá vált. — nem volt semmi több: csak álmat, embrióját megszületni és látni vágyó agyvelő.

Primadonna,, művész: hangszerek, amiken ő akart játszani.

Szoknyája, vagy nadrágja van-e? Hires, vagy senki?

Neki oly mindegy volt.

A zseni és Magkoronájának fényében eltörpült minden . . .

Sohase felejttem el azt a leírhatatlan, kábult boldogságot, amit a „Bor” sikere okozott neki. Titkolta ugyan, mégis annyira meglátszott rajta!

De a sikerből és dicsőségből ennyi sem volt elég! Fel akart emelkedni a legmagasabbra, a legnagyobbakig. Dante és Shakespeare motoszkáltak fejében.

A Pesten töltött évek alatt folyvást tanult és olvasott (Az oroszokat imádta.)

A magyar balladák és misztériumok földolgozásával akart valami óriásit alkotni.

Azalatt, míg ez a terv foglalkoztatta, nem beszélt róla. Csak mikor rájött, hogy nem tudja megvalósítani.

Ebben az időben ejtette hatalmába a theozófia is. És az athéista Gárdonyiból lassan misztikus Gárdonyi lett.

A misztikus dolgokról a mi asztalunknál sok szó esett. Jókai csodálatos vallási világa az uramat és engem is átfűtött. Vendégeink közül is többen behódoltak neki. (Őszintén-e, vagy csak Papa kedvéért? Nem tudom.)

Gárdonyit azonban *teljesen* leigázta, — az bizonyos. Belesápadt, ha ezekről a dolgokról beszélünk, utána napokig nem tudott aludni, valósággal láza volt.

Később azután tudományosan elmélyedve foglalkozott a theozófiával; és messze elhagyott minket, akiket a theozófiának csak holmi könnyű és finom, a művészlélekre önkénytelenül ható szellőcskéje csapott meg.

Ez az istenes elmerülés eleinte boldoggá *tette*; később sokat csalódott ebben is; s ez, meg más csalódások siettették útját a lélek és az élet ismeretlen régióiba, mindenféle rögeszmék birodalmába, ablak nélküli falusi szobába.

Óvatosan, gyengéden próbálok bevilágítani a sötétbe; főleg azért, nehogy más, aki idegenebb volt hozzá, tarka, közönséges, kíméletlenül éles fényű, kegyetlen lámpával keresgéljen élete titka után, s különösen nem valami hamis nyomon, rossz mesék alapján. Már én is hallottam nyakatekert, fantasz-

tikus, hihetetlen történeteket Gárdonyi szerelmi életéről.

Hogy később, öregségére volt-e valami, amiről nem tudok, — lehet. Körülbelül 1910-12 óta nem láttam. Elbújt előlünk; majd elmondom később hogyan és miért.

Hanem attól az időtől fogva, hogy Pestre érkezett, egészen elvonultságáig semmi komoly szerelmi esemény nem volt az életében — két szép, hozzám nagyon közel álló Margithoz fűződő szerelmi álmán kívül, — az bizonyos.

Egyik szerelem se végződött jól. Pedig egyiknél se a nők voltak a hibásak; az elsőnél gyáva volt, a másodiknál vak.

Az első szerelem a férfi, az életerejében élő férfi nagy, szenvedélyes szerelme.

A második: csak álom: délibábokra, holdvilág-sugárra épített álom; nem a férfi, de a költő álma.

Mind a két szerelmét Margitnak hívták: Az első: a legjobb barátnőm, a második: az unokahúgom. (Árpád húga).

Nem volt tehetsége a szerelemhez.

Szegény Gárdonyi! Tán ma is élne, megelégedett, boldog ember volna, — ha . . .

Szép, nagyon szép, barna hajú, nevető, barna szemű, kacagós, napsugár-kedélyű leány volt. Eleven, beszédes mesés táncosnő, csupa tűz, élet és temperamentum. Sokan voltak belé szerelmesek, más híres emberek is.

Pedig szegény és egyszerűen öltöző vidékről felkerült tanítónő volt. És szemérmes, becsületes, — hihetetlenül becsületes.

De a két szemének nem tudott parancsolni; és az kacagott, ragyogott és hódított.

Ennek a leánynak nem a ruha, a külső megjelenés? volt a fontos, hanem a lélek. Hódoló érzéssel fogadta Gárdonyit; nem a furcsa Ádám-csutkás embert hanem a nagy író látta benne, aki olyan bájos? és gyengéd módon közeledett a szép és szegény leányhoz, nem úgy, mint sokan, mások.

Mindenki, aki közelebből ismerte, szerette,

tisztelte őt; és aggódva leste ennek a szép szerelmi regénynek a fejleményeit.

Persze Görének fogalma sem volt róla, hogy valakinek is sejtelve van kettőjük titkáról. Hisz még jóformán a leánynak se mertte megmondani, mit érez iránta.

Pedig legalább busz jóbarát tudta és látta, mi történik (azaz. mi nem történik?); húsz baráti lélekben ott volt a néma biztatás: „Bátorság, — Göre, — kérlek meg, siess, az idő múlik, tedd boldoggá ezt az édes leányt. És ezt a bizalmat Gárdonyi kiolvashatta volna minden baráti tekintetből.

Tíz méternyire olvashatta róla akárki, hogy szerelmes. Pirult, sápadt — mint egy kis diák.

Ha Margit belépett a szobába, falfehér lett; szinte alétlan dült vissza székébe; lehunyta a szemét; percekig nem tudta kinyitni; az ajka remegett; az egész ember álmokórszerű részegségbe bódult; néha eltelt egy félóra, míg magához tért.

Ha sokan voltak körülöttük, sohase ment a lány közelébe. Csak messziről leste, figyelte, elhaló, gyönyörködő szemmel. Ha mással beszélt és táncolt, — az egész ember lényén ott ült a belső vergődés, a néma szenvedés.

Hogy szerethetél meg úgy ezt a leányt, — mikor úgy utálta a nőket?

Talán, mert faluról jött, tanító volt ő is, — mert rajta érezte még a mezők, erdők illatát, üdeséget, frissességét?

Margit ugyan jól öltözött, de sohse voltak túldívatos, túl ragyogó ruhái; és Gárdonyi ösztöne megsúgta, hogy ennek a leánynak a lelki frissességét még nem destruálta a nagyváros illatos, buja, színes, — de romlásból fakadt orchidea-illata.

És mégis!

Mégis kínlódott; — múltak az évek, — kínlódott, kínoztta magát és kínoztta a másikat . . .

Miért nem szólalt meg bátran? Miért nem vallotta be szerelmét? Mért nem vette el?

Rá is illik, amit egyszer Mednyánszkyra mondtam: sok volt az ő rejtélye.

Állítólag, így mondta Margitnak, felesége nem akar válni; és ügyvédje szerint ő nem nyerheti meg a válópert.

Elhittük. Mátyrzt láttunk benne, bámultuk, tiszteltük, sajnáltuk.

Később. — ezt a dolgot kissé más világításban láttam. De azt hiszem, nem volt igazam.

Gyáva volt. Ez az egész.

Szinte olvastam a gondolatait: „Vigyázz, Géza. Légy óvatos. Ne hallgass a fellángoló vére. Egyszer már megjártad. Hátha nem olyan, amilyennek látod? Hátha megint csalódsz? Túl szép. Túl jókedvű. Régen van már Pesten. Hátha mégse az à mezei virág már, akinek látszik, akinek szeretted? Hátha nemcsak neked kacag — és a végén majd kikacag?”

Apró megjegyzésekből, elszólásokból, bor mellett életről való filozofálásokból még más gondolatokat is képzeltem akkor felfedezni benne. „Vigyázz, vigyázz, Géza. Szerelemből nem lehet megélni. Neked ép annyid van, hogy magad kényelmesen megélsz. Ketten már nélkülöznének. Á leány szegény. Aztán, — neki is van édes anyja, — ő is ép úgy szereti, mint te. Ő is azt akarná, hogy veletek lakjon. Két öreg asszony együtt, — mit csinálnának? Szelídek ugyan, — de hátha mégis össze-összeveszenének? Négy emberre kellene keresned. Gondolkozz, Géza, — gondolkozz. — Vigyázz, vigyázz, Géza. Semmit se kell elhamarkodni. Okos embernek nemcsak a szíve és a vére parancsol, — hanem az esze is.”

Így morfondírozhatott hat éven keresztül a leheletfinom, tengerszemű, miszticizmusra hajló és józan, praktikus, sokszor szinte száraz, zsugori érzésekből összetett csillagkoronás genie, és ádámcsutkás falusi tanító.

Így is, — talán, — mert ma, mondom, már másként látom a dolgot, De erre később térek rá-

Egyszerre azután — más rögeszméje támadt, Ha ez a leány igazán szereti, — belátja, nagyobb boldogság vár rájuk úgy, ha mind a ketten szabadok maradnak és mégis boldogok lesznek. Gyerekes, mohó és tulajdonképen teljesen becsületes, tiszta érzéssel könyörgött, — menjenek együtt Konstantinápolyba (oda vágyott évek óta) és éljenek ott pár hónapot. Ennek az emléke aztán majd egy életre szóló boldogságot ad. Valahogy úgy képzelte furcsa, fejedelmi önérzettel, hogy ő és az, akit ő szeret, mindenben kivételek. Neki mindent szabad; az ő génuszának árnyéka egy nőt felemel, megtisztít és megóv minden pletykától, irigységtől.

Nagy és szent dolog, — ha ő szeret. És ha ő jobban tud úgy szeretni; hogy ez egyúttal válopörrel stb. kellemetlenségekkel nem jár, akkor annak a nőnek ezt be kell látnia és annyival boldogabbnak kell lennie. És ha erre nem képes, akkor kicsinyes, prude lélek, nem igazi asszony, nem tud érezni.

Mert ha neki feláldoz mindent, — életet, hírnevet, — ez szent, óriás hivatás.

És mikor Margit azt felelte, csak menjen egvedül Konstantinápolyba. súlyosan, halálosan meg volt sértve, sebezve.

Soká, hónapokig kerülté.

Ezalatt persze mi se láttuk.

Aztán mégis csak visszahozta valami.

Megint követte a lányt, sápadtan, behunyt szemekkel, mint az árnyék, — ós megint kínozza mind a kettőjüket.

Ebből az időiből való ez a csodaszép három levél.

Kedves és tisztelt Margit k. a.!

Köszönöm a kettős levelet, s minthogy kérdés-sel végzi, azonnal felelek:

Hát Arvád napja: január 5.

*

Kedves levelében azt mondja Kegyed, hogy látogatásomkor a baleset miatt annyira levert volt,

hogy nem úgy fogadott, amint akart. Kíváncsivá tett: mit gondol, hogyan akart engem, fogadni? Ha ezt őszintén megírná ... De úgyis tudom, nem írja meg őszintén. Mióta csak ismerem, mindig csak sűrű fátyol alatt láttam a Kegyed gyémántjait. Kegyedben minden jó megvan, amit a nőnek kincsül adott a Teremtő, de őszinte, teljesen őszinte, nem tud lenni, Margitka! Behat ha nem mondok igazat, próbálja meg! tessék megpróbálni!

És különben nem vártam más fogadást, mint aminőben részesített. Kegyed mindig egyformán kedves és szeretetreméltó. Csak, mondom^ nem őszinte. Nőnek pedig szabad őszintének lenni. Férfi a nővel szemben nem fejezheti ki magát olyan szabadon, mint fordítva. Lássa, én egyszer csak kezdet akartam Kegyednek csókolni, s Kegyed meg volt rémülve, pedig az csak egy őszinte gondolatnak ösztönszerű mozdulata volt.

Hátha még más ilyen őszinte gondolatomat is megpróbáltam volna kifejezni!

Kérem, ha ismét meg akar örvendeztetni has-sal, — küldje el azt is, amit eltép, mert túlságosan őszintének találja — engem ez érdekelne legjobban.

A kedves mama önagyságának gyors javulást. Kegyednek is minden jót kíván

Gárdonyi.

U. i. Árpádék írtak. Mind a ketten. Árpád nyolc-
oldalas levelet, Árpádné egy kedves képes levelező-
lapot. Árpád, úgy veszem észre, világutálatba esett.
Ez borzasztó betegség, — én tudom. Reménylem, ki
fogja heverni. A magunkfajta embernek nagy áldás
a munka: gyógyít lelkileg is. Árpádnak ezenkívül
nagy áldás az okos. finomlelkű asszony. Ki nem
mondhatom, mennyire csodálom ezt az Árpádnét
Nélküle Árpád már rég nem volna se művész, se
ember. Ezt onnan gondolom; mert magam is olyan-
féle természetű ember vagyok, s rég elzüllöttem
volna testileg-lelkileg, ha ez a szegény jó öregasz-
zony, édesanyám nincsen, Valahányszor öngyil-
kosság vágya rohant meg, mindig az ő kétségbe-
esett arcára gondoltam. Hét gyermek közül már
csak én vagyok.

1899. XII. 28.

Tisztelt és kedves Margit kisasszony!

Én a *Kegyed* szimpáthiájával mindig tisztában voltam, csak azt nem tudtam soha, hogy csak hozzám ilyen jó-e. vagy mindenkihez egyformán? S mivelhogy ezt a kérdést egynehányszor bontogatni próbáltam, s *Kegyed* épp akkor — itt a hőmérő jut az eszembe) nem mutatott több fok meleget, gondoltam, vagy mindenkihez egyformán meleg, vagy pedig azokra a formákra gondol amelyek nálam ezzel a szóval vannak átírva és áthúzva: *Lehetetlenség*.

Hát aztán a *Kegyed* éles szeme eltalálta, hogy ezért kerültem a házat, ahol találkozni szoktunk. De nem annyira *Kegyedet* kerültem, mint inkább a reménytelenség érzését. Mindig közénk állni láttam egy árnyékot, amely anélkül, hogy vétettem volna valaha ellene, engem, láncon tart. S így látom elmúlni nyaramat, így látom közeledni őszömet, telemet. Nem tehetek ellene semmit. Hát legalább kerülöm a személyeket és helyeket, amelyek velem éreztetik.

Ilyen körülmények között tehetek-e mást, mint azt, hogy ha néha ki is lobban a láng, utána iparkodom oltogatni. Azért is megszidtam már magamat hogy *Kegyedet* meglátogattam és olyasmiket is írtam, amiket az én helyzetemben *Kegyed* nem találhat menthetőnek. Én azonban tudom magamat mentegetni, s azt nem tilthatja meg nekem senki, hogy *Kegyedet* ne szeressem, habár az beleütközik a *Kegyed* nézeteibe is, és csak kérdőjelekkel végződik.

1900. I. 2.

Gárdonyi.

1900. I. 4.

Kedves Margit!

Vonja vissza a levelét és tekintse meg nem írottak, mert bizonynal mondom: fekete vonallal húzza át a jövődjét, csakúgy, mint ahogy az én életem is át van húzva. Maga eddig — kedves jó leány — nyugalomban élt, legalább is annyi nyugalomban, amennyi a földön elérhető s most az én meggondolatlan levelem folytán érezni és szenvedni fogja azt az állapotot: mi az, mikor a hibás törvények és társadalmi osztályok folytán az embert

nem, a szeretet kapcsolja az emberhez, hanem az egyházi forma, \$ ha a szeretet elrombolódott, a, forma marad eltéphetetlen, nehéz bilincs, — ha a másik bármi okból így akarja

Én, amikor először láttam, Kegyedet, abban az első órában úgy éreztem Kegyed iránt, mint ma, és mint a közbenső időben. Ez volt az oka, hogy önkénytelenül is figyelmesebb voltam Kegyed iránt — amit jólesik látnom — észrevettem s bizony nem egyszer, mikor Kegyeden azt láttam, hogy sejt valamit, eszembe jutott az állapotom és iparkodtam közöm-bösséget mutatni. Mért írja Kegyed, hogy sajnálja az időt? Gondolja meg, micsoda szenvedés lett volna az az idő ha én abban az első órában azt mondom Kegyednek: Maga nekem a legkedvesebb! Hát aztán mi lett volna az alatt a hat év alatt Csókoltuk volna egymást üvegen át. Jobb volt így. Margitka.: maga nem, tudta azt, hogy én szeretem, én meg lakatot hordtam a szívemen, ha vérzett is belé.

Ha nekem férfi-ismerősöm, van, aki testvére az. én lelkemnek, azt mondom neki: Te szeretsz engem, és én szeretlek téged; éljünk együtt, mert öröm, nekünk együtt élni; — és így cselekszünk. De más a helyzet férfi és nő között: a hat év csak az epedések szakadatlan láncolata lett volna, ami kínos érzés, Margit. De mármost, az én hibám folytán fel van törve a pecsét. En nem, bírtam megállni, hogy meg ne látogassam,, mert Kegyed barátjának nevezett, azt gondoltam, hogy egyik jóbarát a másikat meglátogathatja s az a gondolat takarta előttem az eshetőséget, hogy úgy viselem magamat, mintha férfibarátom volna. Gondoltam, így eljárhatok majd Kegyedhez, és Kegyed azt fogja nekem mindig mondani: Barátom. — Én meg azt fogom mindig gondolni: Kedvesem. És aztán átéljük szépen az életet, s majd mikor magánál is december lesz, nálam is, egyszer majd én, ráncos képű ősz ember azt mondom teakevergetés közben: Bizony, Margitka, bizony . . . Aztán maga azt fogja gondolni, hogy nem mondtam semmát, pedig én meg nagyon is sokat gondoltam mondani

Mindezeket gondolja át, Margitka, és írja meg: kettős pontot tegyünk-e a mostani állapotunkhoz, vagy csak szimplát. Válaszától függ, hogy meglátogassam-e?

Géza.

És — pontot tettek.

Elfáradt már a leány.

Elfáradt, — félt, — nem értette meg a másikat.

Valahogy érezte is tán, hogy nincs rendién minden.

Hogy a „martyr” tulajdon képen a józanság martyrja.

Vagy — tán nem is érezte ezt, csak tökéletesen elfáradt ebbe a furcsa szerelembe és minden érzése lassanként megsápadt, vérszegény lett a sok várás, töprengés alatt?

Egyszóval — nem volt több energiája. És nem akarta ezt a kínlódást újra kezdeni.

Pontot tett, — végső pontot.

Megvallom, évekig nagyon haragudtam Görére.

Fájt, hogy káéőbb, egy másik, gazdagabb leánynak nem írta azt: lehetetlen elválnom.

Gyanakodtam.

Ez úgy összevágott azokkal a hírekkel: Gárdonyi ilyen meg olyan jó üzletember.

De most, — hogy írás közben olyan intenzíve gondolkozom ezeken a régi dolgokon és hogy elkértem Margittól ezeket a levendula-szagú fiókjában kevelettel őrzött előttem ismeretlen leveleket — szeretnék bocsánatot kérni a pihenő jóbaráttól.

Ezek a levelek *azt mesélik*, hogy, mint a mesebeli királyfi, — úgy várta ő az imádott leánytól azt a varázsszót, amely felbontsa az örökös gyanakvás szomorú igézetét.

Hogy minden csak *próbálgatás* volt és arra tette fel egész boldogságát: tudja-e őt nő agy szeretni, hogy elfelejtsen mindent: jóhírt, állást és örültségre is képes legyen?

És a nő akinél erre vágyott, ezt nem tudta megtenni.

Hogy hol van az Igazság?

„Sok volt az ő rejtélye.”

Akár azt mondom — szegény, félszeg Göre. — akár azt: önző, ravasz Göre: Megszervenedett érte csúnyán, keservesen.

Mert attól a végső szakítástól fogva, még emberkerülőbb, zárkózottabb, magának előbb lett.

Még jobban gyűlölte a nőket, — még jobban haragudott a sorsra, az egész életre,

Vitte, vitte, még gyorsabban vitte végzete az ablaknélküli szoba felé ...

És furcsa: Ugyanezek alatt az évek alatt, mikor megbántott és elkeseredett lécekkel mind jobban és jobban elmerült hazafias és theozofikus álmaiba; — ugyanezek alatt az évek alatt hallott az ember csodálatos híreket arról, milyen hidegen és pompásan tud számolni, ő köti Magyarországon a legjobb szerződéseket a kiadókkal, sb. stb

De a jólét nem tudta boldogítani.

Az akkoriban lezajlott premiérejeinek sikerei (Annuska, Fehér Anna, Karácsonyi álmom, amelynek nagy sikere volt ugyan, de mégse az, amit ő várt), végre a „Fekete nap” bukása egészen elvadtították belülről; makacs önbizalma ferde utakra tért. Kezdte magát második Tolsztojnak, vagy még annál is nagyobb és jelentősebb übermensch-nek tekinteni. Új irányt próbált teremteni. Abszolúte leegyszersítés, ez a fő; minden érdekes, ami a lélek legprimitívebb megnyilvánulása, — és ez mind a egprimitívebb, tökéletesen leegyszerűsített nyeven. Mint óriási eseményt jelentette be nekünk naplója megjelenését.

Szegény Göre; tulajdonkép a jövő zenéjének egy húrját pendítette meg. De nem sikerült úgy, ahogyan ő akarta.

Vagy talán ma már inkább megértenénk. élveznénk. Lehet. Akkor azonban ez a primitívség még megőrölte őt is, olvasót is. Csúfosan járt vele. A gondolkozó emberek lemosolyogták, a laikus publikum tombolt mérgében és goromba leveleket írt neki is, a szerkesztőségnek is. Azt hitték, parodia az egész.

Emlékszem, — hasábszámra ilyenek következtek: „Ribizlit ettem, — savanyú volt.” „X. Y (már nevét nem tudom) kutya tegnap sokat ugatott.”

„Édes anyám káposztát főzött.” „Holnap a kis utcán megyek iskolába.” stb. stb.

De mindez persze külön sorban, gondolatjelekkel, a nyomtatott betű minden díszével felruházva.

Eleinte az volt a vélemény: nagyzási hóbortot kapott Göre. Hiába, akármilyen híres ember is valaki, mégse érdekli a publikumot, még az intellektuelt se, savanyú volt-e neki a ribizli vagy nem?

Be kellett szüntetni a regényt a vége előtt.

A „ribizli” szállóige, — ő pedig még zordabb, sötétebb, elkeseredettebb lett.

Valamelyik gyorslábú és nagyobb akaratú bámulója bizony elmehetne, megkereshetné ezt a regényt és végigböngészhetné, — neki volt-e igaza, va gy az olvasóknak?

Korai, vagy csak rossz volt?

Szegény Göre!

Múlt az idő. Tán már 2 vagy 3 éve annak, hogy szerencsétlen szerelmesnek képzelte magát és került minkét.

Alig láttuk 1-Szer 2-szer évente, olyan órákban, mikor tudta, hogy Margit iskolában van.

Dacolt, gyűlölt. Adta a sorsüdözöttet.

Nálunk pedig ezalatt nagy változás történt.

Árpád legidősebb fivére hirtelen, szívszélhűdésben meghalt, s bájos, poétikus, virág-törékenységű és virág-lelkű, apácáknál felnőtt 20 esztendő leánya. — Margit — a mi lányunk lett. édesanyját két éves korában vesztette el; apja volt mindene, bálványa. Imádták egymást: A tragédia rettenetesen hatolt rá. Nem volt kedve élni és nem vigyázott magára. Meghült, köhögött, köhögött, nagyon féltettük a tüdővésztől.

Féltettük, — becéztük, — rajongva szerettük nemcsak mi, — de a ház valamennyi barátja. Mintha mindenkinek leánya lett volna.

Apja szó szoros értelmében főúri módon neveltette. Eszterházán és a tatai kastélyukban olyan kényelem, olyan luxus vette körül, mint egy hercegisasszonyt. A Sacré-Coeurben is ő volt a dédelgetett

kedvenc, neki volt mindenből legszebb, legjobb holmija. Nyaranta 3 társalkodónő volt körülötte egyszerre, köztük egy bárónő ...

Mikor hozzánk került, úgy tudta mindenki, hogy apja halálával *mindent* elvesztett és krajcár nélkül maradt. Később, másfél év múlva, geniális ügyvédjének sikerült úgy rendbehozni pénzügeit, hogy az akkori viszonyokhoz képest egész tekintélyes vagyonnak lett az ura.

De akkor az a hit, — hogy a legnagyobb fényűzésből egy perc alatt a legnagyobb árvaságba és szegénységbe jutott, — még nagyobbra növelte iránta minden melegszívű, jó ember szeretetét.

És valami csodálatos bűbáj is volt a lényében, — amint összegubbaszkodva, nagy kendőjébe bús fekete ruhájában elbujt a sarokba. Ő csodálkozó, ijedt szemekkel nézte a kavargó életet, mint ha nem is erről a földről, hanem valami távol étherikusabb világról ide csak úgy véletlenül körüli lény lett volna

Olyan volt, mint az örök melancholia, mint a hang nélküli bánat édesbús szimbóluma.

Pedig a törekeny testben nagy és férfias intelligenciájú lélek lakott, de fáradt volt ahhoz, hogy mutogassa. Csak, ha magunk maradtunk, éledt fel a mi lányunk.

Tulajdonkép nem is kellene róla annyit beszélnem, hiszen mit érdekli az olvasót egy azóta már régen örök álmát alvó virágasszony. Tehát csak annyit, ami az életéből Gárdonyi életéhez tartozik.

Kezdem ott, mikor kis húgom megérkezését vártuk s két vagy három nappal előbb néhány barátunk nálunk vacsorázott.

Ott volt Göre is. Mint annyiszor, ezen az estén is csúfolták a pajtások: Miért olyan hallgatag, mén oly vad? így sohse fog megnősülni, magában vénül meg ...

Én nevetve ezt találtam mondani: „No. Göre, jön s húgom pár nap múlva, az magának való leány! Irtózik az emberektől, csak a természetet, a virágokat, az állatokat szereti, gyűlöl Pestet, itt mindent

közönségesnek, triviálisnak tart, egyszóval, ugyanaz, mint maga, női kiadásban.”

Aztán másról beszéltünk.

Elfelejtettem az egészset.

De Göre nem felejtette el.

Mint évek múlva kisült, ez a pár, tréfásan odavetett szó az ő furcsa, tekervényesen begubózott lelkében egész új, neki eddig járatlan útra nyitott kaput,

Azon az úton nap sohse süttött, csak holdvilág, a szélein különös szomorú virágok nyíltak és ennek az utak a mentén feszületek álltak . . . az az út az örök miszticizmus felé vezetett és a végén, mint a beteljesülés, ott álltak „Isten rabjai.”

De sem akkor, mikor legelőször meglátta, se később soha. éveken keresztül nem árult el se szóval, se tekintettel, mi megy végbe lelkében.

Húgom olvasta és szerette regényeit, tisztelte Görét mint író — de már az ember csöppet sem érdekelte. Soha percig sem gondolkozott, azt hiszem, róla, az emberről; legfeljebb ha nevetett néha félszégein, ő, a Sacré-Coeur-ben felnőtt leány

De Göre, ezt nem vette észre.

Attól a szerencsétlen mondástól megmozdult a fantáziája s valahogy azt képzelte, — a sors igazságszolgáltatása, hogy annyi keserű csalódás után küld neki egy félszentet, aki fehér jóságával, szelíd-ségével behegeszti majd lelkének vére« sebeit.

Nem szerelem volt ez, — valami egészen elvont. felmagasztosult, vallásos, misztikus érzés, valami hit különös, égből jövő csodában.

Szegény gyerek, naiv, holdvilágnál nézelődő Göre!

Hitte, fanatikusan hitte, hogy közöttük pajkos vonatkozás, mélységes egység van, amely előbb-utóbb kipattan. Minél később, annál szebb lesz, mert szó úgyse lehet olyan búbajos, mint a lelkeknek ez a néma párbeszéde, titkos csókja.

Fura, fura ember!

Tán sohse élt pozitíve, sohse élt igazi életet. És amellet mégis, milyen praktikus volt bizonyos dolgokban.

De valahogy úgy látszik, a nőekkel való bánáshoz, a szerelemhez teljesen hiányzott a tehetsége.

Lelkének bonyolult, szerkezetéről, azt hiszem soha senki sem fogja teljesen lefejtteni a burkot.

Egyetlen egyszer árulta el magát. De persze akkor még nem értették meg.

Pár hónappal húgom megérkezése után, — mert a csúcshurutja nem javult — orvosai elhatározták, Meránba kell mennie.

Csak egy öreg doktor, a jó Mandli bácsi esküdött, hogy ő jobban meggyógyítja idehaza. (Úgy is volt.)

Ez az élethalál-kérdés egy vacsorán dőlt el. Öszejöttek a család és barátok közül mind, akik szerették; ahány doktor, annyi pártira szakadtunk s végigé olyan vihar kerekedett, hogy alig értették egymás szavát.

A nagy lármában Margit sírva fakad: Nem, ő nem megy Meránba, most télen, olyan messzire, egyedül- érzi, ott meghalna.

Izgalom, meghatottság, csillapítják; egyszerre Göre, mint aki álomból ébredezik, hozzá fordul és csodálkozva kérdezi:

— Margitka, hát maga el tudott volna menni az én premierem előtt?

Óriási kacagás futott végig az egész asztalon.

Halálra csúfolták!,

Igazi „drámaíró”, aki azt képzei, olyan fontos a darabja, hogy egy fiatal leány emiatt fogja az életét kockára tenni! Hallatlan, milyen elbizakodott ez a Göre!

Pedig ő nem volt elbizakodott, csak boldog, titkos szerelmesnek képzelte magát ...

Aztán többé soha, soha nem árulta el

az érzéseit. És mi akkor, egyetlen egyszer sem értettük meg.

Nemsokára nagy változás állt be Gárdonyi életében: hátat fordított Pestnek, Egerbe költözött.

Nagyon szívére vette darabjainak fél és egész bukásait.

Azt hitte, rosszakarat, irigység, hogy mindig csak a regényírást dörzsölik az orra alá, mikor ő tragédiákat akar írni, második Shakespeare akar lenni.

Főleg a karácsonyi álom fájt neki. Misztikus, szép dolog, sikere is volt, — de nem az, amit ő várt. Nem világsiker.

Akkor annyira szenvedett, hogy komolyan féltettük a teljes meghasonlástól.

Egyszer, mindez megutáltatta vele Pestet, tisztább levegőre vágyott.

Minden barátja ajánlott neki valamit. Mind-egyiknek volt egy legszebb magyar városa.

Árpád Komáromot, Pósa Szegedet, Bródy Sándor Egert (ott nevelkedett, imádta). Eger lett a győztes.

És ezentúl Göre nagyon ritka vendég volt Budapesten.

Pár esztendő múlva, mikor ő már Egerben egészen otthon érezte magát, Párádon nyaraltunk hárman: húgom, a kislányom, Mása és én.

Egyszer eszünkbe jutott, milyen kedves volna átrándulni Egerbe. Azt mondják, aranyos város, Görének pedig óriási lenne az öröme.

Tényleg, felpakoltuk a gyereket is és át-kávemasináztunk.

Göre az állomáson várt, falusi szabó-varrta fehér vászonruhában, pipával a szájában, boldog, vidám szemekkel.

Azt képzelhette, titkos beteljesülése egy titkos hívásnak . . .

Meghívott ebédre, kedves, stílusos, de talán kicsit túlpedáns házába.

Az édes anyja aranyos, falusi asszony, — igazi író-anya, amilyenek képzeltem. Olyan jól illett Göréhez — s olyan jól mindketten együtt a házhoz.

Két fia is otthon volt. S úgy látszott, ő ép olyan jó apa, mint amilyen jó fiu.

A nagyszoba egészen Göre volt. Széles, nagy, parasztszoba, egyszerű, békés, semmi aprólékos-ság, semmi, ami felesleges. Komoly, kényelmes angol bőrbútorok; semmi a külsőségért, minden csak a lakójuk egyéni kényelmére.

Ezek között a nyugalmat sugárzó bútorok között aztán elszórva a világ mindenfajta hangszere; tán még nagydob is volt köztük.

Mindegyiken játszott, — de hogyan? — Úr Isten!!

A falakon (ez is egyéniségének gyászos foltja) képek. Festette: Gárdonyi Géza. Tárgyuk: fiatal nők, profilban. („En face” nagyon nehéz volt.) Sok, sok fiatal nő — részben fejből, részben illusztrált lapok után kiszínezve.

Rettenetes képek; a profil-contoure-ok erősen domborúak, a hajszín szőke, az arc mindegyiken gömbölyű, gyerekes ...

Az arcban volt valami I. Margitból, — az igazi Margitból. Hogy a szőke hajai honnan vette? ezt nem tudom; mert az én két Margitom barna, sötét-barna volt.

Megint csak kifakadok: fura, fura ember; hogy gyűlölte theofiában a nőt; a nőt, mint fogalmat; és amellet folyton, üres óráiban folyton csak az örök nővel foglalkozott ...

A nagy szobának még egy lakója volt rajta kívül: a pipatórium! Pipák, pipák, pipák, — egész háreme volt pipákból!

És dohánybödönök, sziták, megszámlálhatatlan mennyiségben.

Ilyen volt abban az időben lakásának a pillanatfelvétele. Sajnos, apróbb részletekre már nem emlékszem.

Az a pár óra rövid volt nagyon, s az én memóriám gyalázatosan rossz.

Estére eljött a szállodánkba vacsorázni.

Az egész vendéglő úgy bámulta, mint az olyan hírességet szokták vidéken, aki csak látogatóban van ott.

Csodálatosan beszédes és eleven volt. Életében tán másodszor, egyenesen meg merte szólítani a húgomat. Kérdette, mi a nótája?

És húzatta! Gárdonyi cigányozott! Még dúdolta is a „Páros csillag az ég alján-t.

Vacsora után mesélni kezdett az utalásairól.

Velencére nagyon haragudott. Ott mindig hal-szag van. Fene tudja kibírni. Meg is szökött három nap múlva.

Firenzében fekete csuklyás emberek folyton temetnek, — ez se tetszett neki.

Valami hiba mindenütt volt.

Hanem ... — a legborzasztóbb csalódás Konstantinápoly. Megvalósította álmát, lement. És legélénkebb emléke egy hősköltemény maradt onnan, negyvennyolc órás szünet nélküli harc ez a hősköltemény az ellenségek legrettenetesebbjével, a polostca v ai

Két éjszaka alatt végiglakta Konstantinápoly összes hoteljeit és penzióit, a legkisebbtől a legnagyobbig, végesvéig.

Ha el akarnám mondani, úgy ahogy ő mesélte, nekem is olyan nagy írónak kellene lennem, mint ő volt.

Másfél óráig beszélni poloskákról anélkül, hogy akár unalmas, akár undorító lenne!

Olyan csodálatosan bájos humorral produkálta önmagát, a hoteleket, a hotelier-eket és a poloskákat, hogy mi a nevetéstől majd megszakadtunk.

Friss, üde, geniális volt ezen az estén.

De, — valljuk meg az igazat, — mégse ex a módja, hogy az ember egy poétikus urileánnyal megértesse komoly, romantikus, misztikus vonzalmát . . .

Szegény Göre!

Hogyan tudott olyan bűbájosán szerelemről írni könyvben és levélben, mikor szóban oly kevésbé értette a szerelem nyelvét, akár a kínait?

Fura, fura ember.

Másnap visszautaztunk Párádra.

Három vagy négy nap múlva levelet kapott Margit Egerből; csodaszép, gyöngéd, titokteljes, megkérő levelet; amely burkoltan bár, de mindent elmond és megmagyaráz; hogy szerette meg, mielőtt látta volna, mit érzett és mit élt át azóta, mióta meglátta, mik lehetnének ők egymásnak, mit adhatnának egymásnak . . .

A leány kővé csodálkozta magát.

Először majdnem megharagudott; aztán lecsillapodott és tiszteletből a nagy író iránt, meleg és tiszteletteljes hangú levélben azt válaszolta: sohse megy férjhez, valószínűleg apáca lesz; de nagyon meghatva és megtisztelve érzi magát, stb. stb.

Mit érzett ez után a levél után Göre?

Nem tudom. Azt hiszem, elhitte; mert ekkor írta meg az Isten rabjait.

Portrait volt ez a regény.

Még a lencse is ott van Szt. Margit arcán, pontosan ott, ahol a kis húgomé volt.

Megjelenése után elküldte neki a regényt; gyönyörű, lemondó, bús dedikációval.

(Azt hiszem „a Láthatatlan ember” s a „Hatalmas harmadik”-ban is ő a hősnő.)

És azután vége volt ennek is.

Semmi több.

Néha, néha még eljött hozzánk; de még csendesebb volt, mint valaha.

Hanem attól a naptól fogva, hogy ezután kö-

rülbelül egy év múlva húgom férjhez ment egy fiatal főhadnagyhoz, boldog asszony lett —, Gárdonyit *soha, soha* többé nem láttuk; se ő, se mi.

Még Árpád betegágyához sem jött el; pedig akkor nagyon sok hűtlenné lett jóbarát bukkan elő a ködből. *Akkor* jelent meg mint kóborló, hazát nem találó lélek, egy órára, hogy aztán megint eltűnjön, Mednyánszky is.

De Görét hiába vártuk.

Ennek tíz esztendeje.

Azóta semmi közvetlent nem tudtam róla, nem is hallottam róla semmit, ami új vonást adna ehhez a portraitjához.

Elveszett alakját elnyelte a sűrű köd, ami oly sok, oly sok embert, annyi értéket elragad az ember csodálkozó szeme elől.

Az uram halála volt barátságunkon az utolsó hólepel; eltakart mindent.

Aztán jött a háború.

Két első évét, kinn töltöttük Münchenben.

Később, hazajövet, különös, beteges, fantasztikus hírek jutottak hozzám harmad-, negyedszából az egri remetéről.

Gárdonyi alakja., egészen csudás, szinte dalailáma-szerű dimenziókat öltött.

Láthatatlan emberré lett.

De ez csak növelte alakjának misztikus titokzatosságát.

Mindig többet beszéltek róla, és mindig fantasztikusabb, hihetlenebb dolgokat.

Tavaly aztán egy reggel azt olvastam: Gárdonyi meghalt Egerben.

Akkor hallottam azt is, hogy utolsó éveiben köröskörül befalaztatta nagy, angolkarszékes szobáját; csak pici ablakon szivárgott be világosság a magasból s ott írt, írt, töprengett és ment, ment az általa kiszabott keskeny, és mégis oly széles, grandiózus úton fölfelé: az ismeretlenbe . . .

Nagyon szeretnék valamit tudni az utolsó 15 év Gárdonyijáról.

Hogy jutott a befalazott ablakig?

Ki és mi kísérte odáig?

Azt hiszem, erre nincs felelet.

Vagy mégis van?

Talán ez az ez a mondása:

„Csak a testem!”

JÓKAI PETŐFIÉKRŐL.

A halál nem szüntette meg az együttlétet Petőfi és Jókai között.

Pár érdekes és kevésbé érdekes emléket szeretnék meséim arról, hogyan beszélt Jókai az ő egykori állandó vendégéről: hajdani együttélésükről, házasságáról stb. Jókai meséte, a háziúr.

Mert Petőfi állandó vendég volt nálunk.

Az asztalnál velünk ebédelt. Sétáinkra elfcisért.

Este, kis ágyacskámban fekvve, óróra meséltek; ha rossz voltam, azzal fenyegettek: „Nem szabad bejőnnöd a szobába, ha megérkezik Sándor bácsi!”

A Sándor bácsi!

Nehéz feladat, amibe belekezek.

Tán nem is illik.

Mert valakiről sok rosszat kell mondanom. És ez nekem kicsit kínos.

Nem szerelem senkinek, pláne halottnak a hibáit emlegetni.

Nem mintha olyan jó volnék. Isten ments! Nincs unalmasabb a tökéletes embernél. A mai gyűlölködő, piszkolódó világban azonban még azt ife szeretném dicsérni, akitől irtózom, csakhogy ne kövessem a szörnyű háboruszülte tömegpszichológiát.

De itt muszáj kivételt tennem.

Olyan nagy ember asszonya kinő a rendes polgári mértékből, történelmi alak lesz.

Nem báb-asszonyka volt, akit a nagy események dobnak ide-oda. Számolnia kellett, abban az órában, mikor Petőfi felesége lett, azzal, hogy ezentúl nem szabad és nem független, figyeli az egész országot, belépett a magyar történelemibe.

És nemcsak férje révén, de a saját szomorúan, (híressé vált cinizmusa és még szomorúbb, még sivárabb, de nagyon nagy intelligenciája által is kivívta magának, azt a nehéz kötelezettséget, liogy nem egyszerűen: nő, hanem történelmi alak, hajthatatlan, akit joga van boncolni, elítélni. védeni az eljövendő generációnak.

Tragédia lett.

És az lett volna akkor is, ha az ura visszajön.

Talán akkor még inkább!

Érdekes, nagyon érdekes hatást tettek papára azok az akkoriban majdnem naponta érkező hírek: itt vagy ott, ez vagy azt látta Petőfit; él, haza fog jönni...

Ki ne emlékezne még a régiak közül a megszámolhatatlan, az ország minden részében fel-felbukkanó ál-Petőfikre és azokra a *Manassé-féle* szélhámosokra, akik heteikig, hónapokig traktáltatták magukat azon a címen, hogy beszéltek Petőfivel!

Hogy hitt nekik papa!

S mert senki se vette olyan halálos korao-, lvan fantasztikus reményeit, mint én, hát nekem mesélt órákhosszat arról: hogy lesz. mint lesz, ha egyszerre betoppán?

Vártuk, vártuk.

Ha szokatlan időben csengettek: összerezzen-tem.

Ő lesz!

Ha az ablakból egy feltűnőbb alakot láttam a házunk felé közeledni, megdobbant a szívem.

Ez csak ő lehet!
 Most jön Szibériából!
 Egyenesen barátaihoz.
 Ez természetes.
 Hová is mehetne máshová?
 Hisz már biztos tudja ...

Vártam, remegtem az izgalomtól és óh, hogy fájtak a csalódások, hogy fájtak!
 Esténklént eltűnődtem: vajjon milyen lehet most a külseje?

Mint bányamunkás, rossz ruhában jön-e. ki-merülve, fáradtan, hosszú hajjal, szakállal?

Vagy magasabb hivatala volt és elegánsan cilinderrel?

És vajjon rögtön megmondja-e a nevét?

Nem:, biztosan nem.

Próbáira tesz minket, hogy vajjon várjuk-e?

Megérdemeljük-e a barátságát?

Emlegettük-e?

S ha papa megismeri, akkor ő majd fellélekzik, elkiáltja magát: „Marcikám, gyere a szivemre, én vagyok Sándor!”

Mindenki sírni fog, óh. de gyönvörű lesz!!

És — hat, nyolc, meg tíz esztendő s becsületemre legyen mondva — a találkozás naiv és szentimentális elgondolásában nem nagyon maradt mögöttem Jókai!

Mindkettőnk örömét Teleky Sándor szokta néha megrontani, aki, ha Pesten volt. mindig felkereste papát, hogy „Sándorukról” beszélgethessenek.

Ő sokkal pesszimistább volt. Kegyetlen, praktikus keresztkérdésekkel szakította meg ötpercenként papa szép meséit; én a sarokban húzódtam meg ilyenkor s csak sötét pillantásokat vetetem álmaink szétromboló ja felé s elkeseredetten állapítottam meg: „Szár az ember, nincs benne lelkese-dés. Nem érdemli meg. hogy viszontlássá!”

Papa írásai között őrzöm Telekynek egy le-

velét, — talán érdekelni fogja az olvasókat, — kedves, meleg levél, — az ő Sándorukról.

Pesten, novbr. 20-án, 1882.

Édes Mórticzom!

Hoztam nektek két sütetnyi gesztenyét, nem azért, mert berkeczi édes gesztenye, — de azért, hogy tudjátok, miképen gondolok rátok.

Mikor szerencsém volt hozád Koltón, egy gyönyörű pálczával ajándékoztál meg, nagyon szép; — Venus a delfin hátán — és TE csináltad; én is hoztam egyet, ezt én faragtam; *unikum*, az első, és ha *Vácza* nem kerülök az utolsó.

Egy nagy muszka nagyherczeg Oláhországba utazót, eltört a kocsija tengelye, kénytelen volt az *iszprávnynálnál* meghálni, az *iszprávnynk* nagyon szívesen látta, a nagyherczeg megküldte neki aranykeretbe ékes kövekkel kirakot *migniatür* arczképét; az olá is visszavágta s elküldte a nagyherczegnek fotográfiáját kopertába.

Alig várom, hogy lássalak, s megköszönjem, hogy szegény *Sándorunk* szobra leleplezésekor rólam is megemlékeztél.

A legforróbb kézszerítással

legrégibb barátod és tanítványod

Sándor.

Volt valaki a házban, aki olyankor, ha Petőfiről beszéltek vagy beszéltünk, kiment, vagy hirtelen valami rakogatni, motozni valót talált magának.

Nagyanyám.

Furcsa. Tulajdonképp hogykellett volna imádni annak az annyira lelkes, vakul hazafias, költészetet imádó, bátor, nagyszabású, asszony-nak azt a ragyogó, szilaj, lelkesedése, szenvedélye tűzében elégett üstökös-géniét,

Dehát ember volt.

Asszony volt!! Minden, hősi tulajdonsága mellett, mégis csak asszony volt.

És vannak dolgok, amiket egy asszony nem tud megbocsátani soha.

Ugyan tudta ő is jól, mi volt az igazi, végső oka Petőfi ellenzésének, haragjának (mindjárt rá-
térünk erre is); de mégis, mégis.

Nagyon kegyetlen volt az a bizonyos mondás.

„Várjon Jókai pár évig, ha minden áron a családba akar nőszülni, — akkor majd elveheti a leányát.”

Annak a gögös, hiú asszonynak ezt mon-
dani!

Sokszor eltűnődtem rajta később, nagyobb koromban: vajjon, ha tényleg visszajött volna, hogyan fogadja, mit érez és mit mutat érzéseiből nagyanyám?

Melyik győzött volna: jószíve? és kitárt kar-
ral fogadja a megkínzott óriást? vagy sértett hiú-
sága?

Annyi bizonyos, hogy ha Petőfiről volt szó és úgy hozta a helyzet, muszáj volt megszólalnia, nem állta meg soha, kissé száraz hangon valami ilyes-
mit ne mormogjon a foga között: „Akármilyen nagy géni is, — embernek kellemetlen, rossz modorú, szál-
kás ember volt”.

Hogy azután ellensúlyozza a szavait, rögtön
utána Vörösmartyt kezdte dicsérni.

„Az volt az ember! Milyen különbség. Mennyi
kedvesség, jóság, kedély!”

Vörösmartyt, mint minden fiatal vagy öreg ba-
rátja, persze papa is, rajongásig szerette tisztelte;
így aztán valahogy elsimultak a viharfelhők.

És hányszor, de hányszor megisméltődött ez a
jelenet, Úr Isten!

Hiszen mindig Petőfiről beszéltünk!

Csak sokkal később tudtam meg, hogy az érem-
nek ez csak az egyik oldala.

Voltak Papának mélyebbre látó órái is, mikor

szinte félt, mi lesz, ha visszajön? Hogy fogja tudni beletalálni magát az új viszonyokba?

Mit szól felesége s fia halálához?

És mit szól ----- ?

Jókait csak három nőről hallottam gyűlölettel beszélni.

Gizella királynéről, mert a németeket betelepítette Magyarországra,

Zsófiáról, a magyargyűlölő szép asszonyról.

És Szendrey Júliáról.

Mind a három esetben egyezett a véleményük Laborfavy Rózával.

Főleg a harmadikban.

De különös, hogy a szelíd, puha ember ebben az egy dologban (s életében ez volt az egyetlen eset) még keményebben ítélkezett, mint az a büszke, férfias, kötelesség-tudó asszony.

Jókai csak elítélte, ő védte is.

Vajjon igaza volt-e?

Nem tulzott-e?

De hát miért tette volna?

Ő, aki nőkkel szemben olyan lovagias volt.

És ha pletykálni; rágalmazni akart volna, — szélesebb körben beszéli el a dolgot.

Nemcsak a diszkrét, szűk családi asztal mellett.

Ha tényleg nem disgustálta rettenetesen valamivel, — ahogy az ember Jókait ismeri, ahogy ő nőket bálványozni tudott, hogy imádta volna legjobb barátja feleségét! Azt a szép, okos, előkelő teremést!

Már akkor se szerette, mikor látszat szerint hű feleség volt, a forradalom előtt, mikor náluk lakott.

Igaz kell hogy legyen sok minden...

Különös egy asszony.

Csak akkor kezdtem kicsit megérteni, sajnálni, mikor a leveleit olvastam.

Ennek az asszonynak az volt a tragédiája, hogy nem tudott igazán szeretni, pedig vágyott rá.

Szenvedélyes, erotikus teremtés volt, — az bizonyos. De igazán, odaadóan, mélyen nem tudott érezni.

Mikor Petőfihez hozzáment, elszökve hazulról, kitagadva szüleitől: őszintén, nagyon érzett, de azt hiszem, akkor se magába Petőfibe, hanem a dicsőségbe, romantikába, a veszedelmes kalandba, halhatatlanságba volt szerelmes.

Abba a nőbe volt szerelmes, akivé a Petőfi múzsája lesz.

Azok a hibák, amik a jó nevelést kapott, előkelő asszonyt disillusionálták: Petőfi rustikus modora, evése, mozgása, beszédmódja: megvoltak már vőlegényorában is.

És — ezt mi nők már jobban értjük. Ismerjük egymást.

Vagy annyira szeret egy asszony, hogy nem látja a gyarlóságokat, sőt, — még azokat is szereti Benne! Ez a nagy, vad, erotikus szerelem.

Vagy mindig szenved miattuk (persze itt csak a kis hibákról, formátlanság, félszegségekről beszélek, a karakterhibák más kategóriába tartoznak) s ideig-óráig leküzdí érdekéből vagy nagy lelkesedésből, romantikus fellángolásból, hiúságból.

De ilyen önszuggesztió csak ideig-óráig tarthat — s az idegeket őrlő titkos türelmetlenség annál nagyobb erővel tör majd ki.

Csak ez magyarázza, hogy házasságuk legelső idejében még papa előtt is olyan durván, sértően figyelmeztette erre-arra Pelpfit az asszony.

Ez magyarázza Petőfi kedélyének csodálatos átváltozását pár hónap alatt.

Papa meséli, hogy Petőfi, aki maga volt a fiatal, ság, életöröm, remény, bátorság, jókedv, duhajság, — mindig csendesebb szinte mogorva lett, sokszor idegesen meredt a távolba, nem lehetet szavát venni.

Érezte, hogy valami nincs rendjén.

Hogy nagy, nagy bajok közelednek. És papa szentül hitte, Petőfinek géniusza vezette szívéhez azt a legszebb halhatatlanságot hozó golyót.

Mert mi lett volna, — ha visszatér?

Előbb-utóbb rájön, hogy a felesége nem szereti, csalja.

Mit csinált volna akkor?

Nem az az ember volt, aki szépen beadja a válópert és élje vígan tovább az életét.

Megölte volna az asszonyt és talán saját magát is az első percben, amikor megtud valamit.

Vagy — és ez még rosszabb lett volna — olyan örült rabja, hogy talán megbocsájt és próbál átformálódni az asszony gusztusára Ÿ

És ez sem sikerül és csak megalázza magát hiába ...

Papa szerint megeshetett volna, hogy Bach-hivatalnokot formál belőle Júlia.

A paraszt-géniék örök tragédiája, a Napóleoné, a Mátyás királyé: a nép fia, akit, bármily magasra kerül is, nyom a saját „Kinderstube”-ja s lenyűgöz a feleség született eleganciája és ravaszul alkalmazott föénye.

Előkelő modor, mosolygás, kézmozdulat, csupa biztos, soha célt nem tévesztő fegyver az egyszerű anyától felnevelt, gyerekkorban munkáskéztől cirógatott szegény, ügyetlen, nagy emberek megejtésére.

Marie-Louise, Beatrice, Szendrey Julia, — báláz első nagyon ostoba, az utolsó meg nagyon intelligens, — női erejük ismeretében egyforma nagyok, bölcssek voltak ...

Rettenetes, rettenetes lett volna, — ha ilyen fegyver ejti el, — ha Petőfinek kerülni kell a barátait, ha szégyelnie kell, hogy a felesége rabja — esetleg ivásnak adja magát, lassan eltompul élet- és alkotó zsenije.

Érezhette ő mindezt, amiért úgy kereste a halált!

Papa azt állította, hogy máris észrevehető volt fajta az asszony határa.

Utolsó időben szinte el-maradoztak Petőfiéktől a jó barátok; — bántotta őket, hogy Sándor folyton rájuk szólt:

— Nem tudjátok, hogy kell viselkedni úri asszony előtt?

Ez sem illet, — az sem illet; Petőfi kezdett pipeskedő, jólnevelt férj lenni!

Önmagában véve az, hogy Julia leszoktatta a köpködésről, káromkodásról, hagyma evésről, egyebekről, nem lett volna baj, — sőt.!

Még Jókai, aki úgy imádta, mint emberi lényt az anyján és feleségén kívül soha, még Jókai is bevallotta, hogy bizony faragatlan legény volt.

Mondom, ez jó lett volna.

De ha ez a hatás tovább terjed felette?

Ha lelkileg is sima és „jól nevelt” lesz Petőfi?

Mert ő nem az a bizonyos kemény ember, aki török, de nem hajlik.

Egész lénye egy óriási, örökös, örületes lángolás, gondolatai, szavai, tettei ennek a parancsoló lánagnak engedelmessé válnak automaticamente.

Addigi életében ez a láng csak a hazájáéén:, szabadságért, emberiségért, egyszóval nagy eszmékért égett.

A szerelmei, — kis ártatlan, gyerekes álmok, játékok, tiszta, szűzies érzések, — nem zavarták benne.

Julia volt az első asszony az életében. Az első titok, a démon, a vörös liliom, a „gonosz”, aki felkavar mindent, mindent; aki úr, parancsol, diktál.

A férfinek, a hímnek az asszonya, nőténye, — aki azt akarja, — hogy az a csudaszép, hatalmas, izzó lángoszlop: *a genie lelke, idegzete, vérkeringése csak neki lobogjon.*

Ő irányítsa úgy, — ahogy akarja.

És ha hiúsága úgy diktálja: csodás szerelmes versekre inspirálja, — de esetleg frakkbe és glaszkeztübe bújtatja ...

Ah, Petőfi jól tudta, miért jobb neki a halál, mint a menekülés!

Senki olyan gyenge nem tud lenni, mint egy nagyon nagy, nagyon szenvedélyes ember!

Júliát is lehet sajnálni,

Keserves lehetett annyira embernek látni, annyira nem tudni már szerelemmel szeretni azt, akit az eszével olyan nagyon tisztelt.

De az életben minden jót kikanalizni nem lehet.

Ment volna a fess katonatisztjéhez..

Tudnia kellett, kit választ?

Ha neki nagy érzések, dicsőség, történelem kellett, mondott volna le az érzéki örömekről.

Papa szerint hideg hisztérika volt, minden magasabb erkölcsi tartalom nélkül. (Ő még intelligenciáját sem ismerte el, pedig ez a leveleiben meglátszik.)

Száraz hisztérika, aki csupa ideges kíváncsiságból úgy töri össze a férfiszivokét, mint gyerek a diót; aztán ha kiette, — eldobja.

Csak, hogy momentán izgalmat érezhessen; és nem nézi, nem bánja, melyik mit ér.

Egy kis gróf, — Petőfi Sándor: — két dió!

Habozott.

Egyiket eldobta, — másikat megtartotta.

Jól választott.

De őt az se tudta kielégíteni.

Azt is félredobta.

Ment tovább.— és kétségbeesett önmaga felett. Miért nem tudta azt a nagynak vélt érzést, amiért annyit áldozott, kélni, megőrizni?

Miután nem tudott egészen jó lenni, cinikusan a rossz után nyúlt kárpótlásként, menekülésként az önvád elől.

Sok nőt visz a saját gyengesége feletti kétségbeesés a teljes sülyedésbe!

Ha eredetileg rosszabb lenne, talán nem zuhanna akkorát..

Ha nem szerette már az urát, — hagyta volna ott, ment volna vissza a szüleihez.

Ez kegyetlen, de becsületes eljárás lett volna.

De *megcsalni* Petőfi Sándort: ezt nem lett volna szabad!

Pedig Jókai szerint még az életében megtette.

Jókai állítása szerint harmadik diónak — *őt akarta feltörni!!*

Hanem a puha ember nagyon kemény dió volt.

Hogy lovagiasságból-e barátja iránt, vagy csak mert már akkor Laborfalvy Rózába volt szerelmes? (Így nem volna érdem. De én hiszem, hogy még ha tetszett volna is neki az asszony, — amilyen prüde papa akkor volt, — nem, soha ezt nem tette volna meg.)

De hát ez Julia karakterére nézve mellékes.

Miért kellett volna neki Jókai? Talán épp az ellentét miatt.

Megkívánta a szép, szelíd, tiszta, jómodorú, szőke fiút.

A hiúságában feneketlenül megsértett asszony leírhatatlan gyűlölettel, fordult vetélytársnője ellen.

Az egész rossz asszony nem veszi olyan tragikusán a kudarcot. Megy tovább. De akinek *nehéz* rossznak lenni, azt örülten felizgatja, ha rögtön, nem sikerül a bűn, — ha még tovább kell a lelkiismeretével küzöldnie.

Innen eredt minden baj a két család között.

Régi nóta!

Akármilyen zseni a férj, vak, ha becsületes és nagyon szeret.

Görög tragédia, bibliai mese, mai francia dráma: mind ugyanaz.

Férfi sorsa az asszony.

Mindenbe beleviszi.

Még kémkedésbe, férfiatlan, árulkodó levelek írásába is.

Beleszuggestálja: ez mind barátja megmentéséért történik, s az örök, ördögi asszony-trükk szerint: férjét használja fel a rajta esett sértés megtorlására ...

Mikor ott, a Pilvax-asztalnál utoljára találkoztak és Petőfi arra a szóra „Emelem poharam azokra, akik el fognak esni!” Papára nézett és azt mondta: „Pajtás, akkor énreám koccintottál!” — Jókai nem

mondhatta neki sírva, nyakába borulva: — „Oh, Sándor, hát nyíljon már ki a szemed! Hiszen nem, Te gyűlölöd az én feleségemet, de a Te feleséged . . . !”

Keserves lehetett.

Hogy kellett Jókainak *ezt* az asszonyt gyűlölni!

Julia pedig hisztérikus türelmetlenséggel kereste a negyedik diót.

Megtalálta Balázs Sándor, akkoriban nagyon ünnepelet humorista személyében.

Ez nem volt se másba szerelmes, se skrupulózus. Hagyta magát feltörni.

Az ura életében!

Mikor már a levegőben úszott minden, ami eljövendő, és az urát folyton csak féltenie kellett volna!

Én még láttam ezt az embert, Nagy darab szőke szakállas, örökké viccelő, úgynevezett „aranyos ember” volt. Emlékszem, beszéltek, hogy angyali jó felesége sokat szenved mellette.

Vajjon igaz-e? Vagy csak a Marci fájó, baráti szíve látta olyan feketén a dolgot, akitől a közbeszúzott idegen asszony a lelke java felét elvette?

Nem tudhatom.

Ha mese, — a legnagyobb mesemondó meséje.

De, sajnos, azt hiszem, valóság.

Beszélnék még sok mindent.

Windischgraetz szárnysegédét, — aki az ura sírját segítette neki keresni — stb., stb.

Mi igaz, — mi nem?

Nem is érdekel, nem kutatok utána.

Megvallom, soha életemben nem olvastam, el egyetlen Petőfi- vagy Szendrey Julia-életrajzot: bármily értékes és szellemes legyen is.

Valahogy fájtnak esetleges positive megállapítások

súlya, — ami elnyomhatná, a gyermekkorban befogadott képeket.

Petőfőről nem akarok mástól hallani, mint Jókaitól . . .

Igazság? Vagy mese ?

Mindegy.

Jókai mesélte!

Csak úgy, — csak azt mondtam el én is.

Az én saját véleményem az, — ami, azt hiszem. mindenké ma már: nem lehet, nem szabad emberi lélek felett pálcát törni soha. Mert nem látni beje s a lélek oly komplikált masina, oly furcsa, bonyolult labirintus! — Hogyan ítéljen az ember afelett, akit sohse ismert, aki rég meghalt, mikor azokat se ismeri jól, akikkel folyton együtt van?

Mikor önmaga is rejtély marad önmaga előtt?

Kinek ne lettek volna az életében tettei, szavai, érzései, amiket se akkor, se későbben maga se tudót megérteni?

Az ember távoli dolgoktól csak azt mondhatja: *azt hiszem*, én ne tettem volna. Vagy: *azt hiszem*, helytelen volt.

De ítélni?

Kimondani a bűnösséget afelett, akinek nem ismerjük a rejtett, titkos érzéseit, szenvedéseit, küzdelmeit, tetteinek okait, rugóit? . . .

Nem, ítélni nem lehet, nem szabad.

Nyugodjék békével; és ha bűnös volt, legyenek a bűnei megbocsájtva! Ámen.

Sokszor gondolkoztam rajta, milyen furcsán érezhetett nagyanyám Júliával szemben.

Különös meglepetéseket rendez néha az élet.

Júlia, — a fehér szobában nevelt, előkelő urileány, ártatlan, tiszta, — Julia lett hűtlen, az urát élve-halva megcsaló feleség.

És Laborfalvy Róza, akit Kántorné nevelt fel, akinek leánya volt leányfővel, s olyan viharos, küzdelmes élete ... ő, az elítélt, akitől féltették, óv-

ták Jókait: ő lett a csoda-hű, heroikus feleség, aki az urának saját élete kockáztatásával mentette meg az életét, aki az ura dolgozósobájából, templomot. a művészet templomát csinálta!

Tulajdonképen micsoda titkos szeretetett jelentett ez neki!

Talán azért is beszélt mindig olyan pártfogólag Júliáról, mert belül, valahol az érzés-szekrény leghátsó fiókjában olyan kis hála-félét érzett. Hisz a bukásával az ő Génusz-szerepét csak annál magasabbra tette!

Ha úgy volt, ha találó ez az analysis, hát — megérdemelte azt a kicsi örömet. Mert, ha a férfinak koránál, nehéz természeténél fogva nem is, de a» írónak csodálatos felesége volt.

Olyan, amilyen ritkán adatik meg nagy embereknek.

Julia, Julia, furcsa, rejtélyes asszony!

Megint visszatérek Hozzád.

A két asszonyról beszélve, eszembe jut a „Politikai divatok” Juditja és Serafineja.

Mennyi, mennyi lelkiismeretfurdalást kellett éreznie!

Milyen kínos, fájó lehetett neki a nemzet megvetése, gyűlölete!

És lehettek lelkiismeretfurdalásai már az ura életében is. Mikor, — és ezt papának is el kellett ismerni, mert maga is látta, fül- és szemtanúja volt — mikor Petőfi az önkéntes jelentkezéskor kardot kötött és menni akart, Julia — mesélte Jókai — szívetépően könyörgött és látszott, hogy őszintén, igaz, meleg, asszonyi módon kétségbe volt esve. Annyira, hogy végre mérgében, látva, hogy nem haszna a szép szó, rázárta az urára az ajtót s ledobta a kulcsot az ablakon az éppen távozó Jókainak.

Petőfi pedig, mint a mennydörgős ménkö, dörmöbölt az-ajtón, kiabált, átkozódott. — (No de hisz ezt a históriát ismer mindenki.)

Annyira ment kétségbeesése, hogy akkor, pár

órára, még papa iránti gyűlöletét is elfelejtette s teljes, eszeveszett kétségbeeséssel könyörgött: az Istenért, el ne engedje Sándort, akárhogy is, akadályozza meg, mért ő érzi, egész biztosan érzi, hogy megölik, soha vissza nem jön, soha viszont nem látják; ne engedje hát elmenni, ne engedje elmenni...

Vajjon a régi szerelem éledt-e fel újra?

Talán amikor hősnek látta, veszedelemben tudta, megint a régi napok jutottak eszébe, mikor azt képzelte még, hogy egész nap, örökké mint félistent fogja látni?

Talán akkor, pár órára, elfelejtette életük ezer apró kis etiquette-tragédiáját, prózáját; ami az embert, akivel nem lehetett neki, a finom úri leánynak semmi közös ösztöne s megint csak a régi, imádtott bálványt látta?

Vagy egyszerűen a lelkiismeret bántotta? Az ébredt fel fanatikus dühhel?

Vagy mindkettő együtt?

Ez a legvalószínűbb.

Akárhogyan történt, de az, bizonyos, — mesélte papa, — hogy akkor, azon az egy napon Julia a régi, a költői napok Júliája volt.

Aztán eltompult megint, — igaz.

De — mint Viktor Hugó „Sultan Mourad”-jának a disznója — ez az egy nap is segít lemosni sok más napnak, a foltját.

Legalább mielőttünk. analizáló asszonyok előtt.

Bakfiskoromban, mikor legelőször olvastam a „Politikai divatok”-at, súlyosan el voltam keseredve papa ellen: hogy csinálhatott olyan groteszk alakot a hazatérő Petőfiből?

Pedig igaza volt.

Ha nem is olyan túlzottan szánalmas, de teljesen felbomlott idegzetű, kétségbeesett, önmagát sehohsem találó emberré vált volna bizonyára anyyi, anyyi szibériai esztendő után.

A lelket, a szárnyalót, a büszkét eltemettek, elnyelték volna az orosz hómezők.

El kellett volna tompulnia, butulnia — neki! — vagy tomboló örüllté válnia a kegyetlen testi, lelki szenvedések alatt.

Fegyelem, feljebbvalók, kancsuka-rendszer — Petőfinek!

Mindent összeolvasott Papa, ami Szibériára és a foglyok életére vonatkozott.

De minden csak növelte aggodalmát azokon a napokon, mikor pesszimista hangulattal ébredt, mikor az érem fekete oldala volt fenn.

(Beszélni ilyenkor nem beszélt róla. Csak — amikor rózsásabbnak látta a viszontlátást.)

De mikor azután kisült, hogy minden szép mese hazugság, hogy senki se látta, — hogy Sándor már valahol messze, nagyon messze — túl minden problémán, — csak ragyog! akkor — a megkönnyebülés nagyobb volt a csalódásnál, emlékszem.

Megint odafenn kereshette, — megint támaszt találhatott az emlékében.

Nem kellett rettegnie attól a szörnyű perctől, mikor Petőfi megtudja, hogy a felesége és a fia, is halott, — és Júlia már nemcsak az ő halottja!

Megírta a „Holt költő szerelmét”.

Aztán évek múltak, évek repültek ...

Elérkezett Petőfi halálának az ötven éves évfordulója.

Egyszer már megírtam. De most újra muszáj eltűnődni rajta.

Miért, miért szerettük oly vakon? miért nem engedték leutazni ...

Olyan rettenetes, rekkenő hőség volt! Úgy féltettük valami bajtól!

Pedig hogy akart, hogy szeretett volna lemenni ...

És hogy zokogott másnap, mikor azt a hírt olvasta: Kovács Gyulát Segesvárott szívszélhűdés érte az ünnepi beszéd alatt.

Hogy zokogott, hogy tördelte a kezét: „Ez a halál nekem volt szánva, — értem nyújtotta le Petőfi a kezét!”

Mikor az a vad üstököscsillag megérezte: meg kell halnom! így van rám szüksége a nemzetnek! — meghalt.

Most a Marciját akarta megmenteni, elragadni, mikor még legjobban ragyog, tündöklük, — hogy egyformán szép haláluk legyen!

Akkor ezt lehetne Jókai sírkövére vésni:

„Elvitte magával mind, ki az övé volt.
Most kezd csak nyugodtan aludni a rég holt, —
Mig fenn, magas égen csillaga ég!”

BALATONFÜREDI VIG ÉS SZOMORÚ MOZIFELVÉTELEK.

Füred csak gyűjtőnév.

Az itt következő írásoknak nincs semmi szervi összefüggése. Vegye az olvasó úgy, mintha kabaréban a színfal neve Füred lenne; a konferenciér pedig kis, barátságos, kedves — de állandóan savanyú káposztaszagú leányszobából beszélne, annak a külső világ felé fordított ablaka előtt jelentetve meg mindent, — ami éppen eszébe jut.ú

De hát miért káposztaszagu?

Kis szobámban volt egy fali szekrény. Elöttem ismeretlen okból oda tettek el minden megmaradt ételt másnapra. — A káposzta a legerősebb illat; a káposzta sokszor melegítve legjobb, Jókaiék szerették a nyári új káposztát. Tehát, nekem a nyári éjjelek káposztaszagúak voltak, mert az ablakot be kellett tenni akármilyen meleg volt is. Az volt az illendőség.

Az évszámok barátai és tisztelői ezt a fejezetet már egyáltalában ne is olvassák el.

Agyonmégelődnek magukat.

Csak képek jönnek, ötletszerű képek, mozi-riport.

Kezdem Jókaiék házán, otthonán. Odavezetek, kapcsolok lehetőleg mindent a kis gyerek Rózától a menyasszonyig, ki utoljára húzta le a kulcsot az ajtóról, mikor papa eladta a házat. Mit látott,

hallott, gondolt? Apró megfigyelések rendszer nélkül. Ez az egész.

Kezdem, — Jókaiék otthonán.

A Jókai-pár otthonának két arca volt.

Egyik a pesti és svábhegyi s ez a mindennapi arc. Emberi lény, ha nem vénasszony, kereskedő vagy kéregető, be nem teszi oda a lábát! No tán még a szedőgyerek meg az állatorvos is (Nálunk az állatorvos a házi orvosok kategóriájához tartozik. Évi honoráriumban részesül.)

Két, később négy lovunk állandóan páciens.

Ha a sok állástól nem pókos, föltöreti valamelyik kocsis. Tegyük föl, az sem sikerül — mire való a jó kovács? Tud az patkót félrevasalni!

Legrosszabb esetben majd a doktor úr nyiszszant kicsit nagyobb, — hát az sem oly nagy baj, sem a lónak, sem Jókai erszényének nem árt olyan nagyon, — a doktor úrnak pedig jól esik, lévén ő egy kezdő, de törekvő fiatalember.

Pesten nem jártunk sehova. Csak vásárolni — vásárolni — és színházba, ennyi volt az egész!

Füreden minden eltolódott kissé.

Ezt tán a házak külseje is befolyásolja.

A pesti ház városvégi csendes utcában, (akkor Isten háta mögött) apró ablakokkal. (Stáció- és Koszorú-utca.) Csupa kátyú, valóságos lópokol!

Akárhányszor előttünk szúrták ki részeg embernek, kocsisnak nevezett vadállatok szegény nyomorult, védtelen lovak szemét dühből, mert a fáradt öreg gebék nem tudták a szeneskocsit a sárgödörből kihúzni; a véres szem végigfolyt a száron, — élő vád, amit nem hallgat meg senki,

Bezártuk sokszor nappal is a spalettákat, ne lássunk, — ne halljunk semmit. Ne lássuk az embert, aki állítólag Isten képére van teremtve.

Füreden barátságos, ízléses fehér villa, óriási

ablakokkal. Rózsák hajolnak be az, ablakon. Mindennap bemutatják szép új ruhájukat.

A kert rákönyököl a Balatonra.

Mindenki belát hozzánk az utcáról. A zene is más.

Pesten, az „et cum Lazarus”. Füreden távoli cigányzene, Balaton-csobbanás Hallatszik.

Füreden az előadások délután öt órakor vannak, Mindenki csak gya⁷og mehet a színházba. Útközben emberekkel kell találkoznia, ha páholyába akar jutni. Az ut a sétatéren vezet át.

Ezek apró nüanszok — de még-s morzsolnak, naponta morzsolnak valamit a kínai falból. Nem nagyot — egy akkora ürt, ahol néhány vendég mégis befér.

Jókait bámuló képviselők, birtokosok, Laborfalvy Róza régi tisztelői és tisztelőnői.

Öreg urak, asszonyok, kik saját fiatalságuk emlékeit keresik és találják meg. — Elmondják: „azok a szemek, az a hang. Nincs olyan több, nem is lesz soha”.

Visszaemlékeznek — meghatva és mosolyogva távoznak egymásra bölintva, — „szép óra volt”.

Ez mind jólesik. Sebet hegeszt szegény sértett nagyasszony lelkén.

Végre a legkedélyesebb réteg, a kártyások. Tarokkozni szerető urak.

Jókainak kellett, muszáj volt a tarokk. Ezt még a házitörvények is tiszteletben tartották.

Élni és időközönként tarokkozni, egy, fogalom.

A tarokk-parthie oszlopai a minden nyáron vidékről beérkező tanárok. Főleg Pápáról. Élükön a zseniális öreg természettudós, Tarczy Lajos. Jókanak régi tanára. Azt állította, nagyon Sokat köszönhetett Talrezynak lelki fejlődésében.

Még öregségében is szikrázó, fiatal intelligenciátiáral, tűszemekkel, Tisza Kálmánhoz na-

gyon hasonlított a feje; még keze is emlékeztetett rá.

Ha természettudományi dolgokról jött szó, Jókai nem szűnt meg még akkor sem a diák tanára iránti tiszteletével hozzáfordulni.

Nekem sokszor magyaráztak ketten az ég és a filozófia rejtelmeiről csillagos vagy holdvilágos estéken, a ház előtti padon üldögélve.

Azután még pár képviselő, — ki leányát, fiatal feleségét mulattatni, önön kártyaszenvedélyét istápolni, Anna-bálira, fürdeni, savót inni, vagy a magyar bibliából imádkozni jött Füredre.

Ugyanilyen helyzetben leledző földbirtokosok, néha egy-egy író.

Jókainé külön udvart tartott. Ők a spanyol tubák kultuszát üzték. Tisztelettel, fanatikus lelkesedéssel!

Mennyire nincs pozitív esztétika! Mennyire lehetetlen kimondani — ez vagy az nem helyes, — csúnya, utálatos.

A kerék fordul, — amitől ma undorodunk, holnap gyönyörű lesz, vagy tegnap volt az.

El lehet-e ma egy szép fiatal művésznőt képzelni, aki tubákol?

Az urak Gerbeaud helyett spanyol- vagy fekete tubákot hoznának az öltözőbe. A zsúrokon szép leányok és szép fiúk az egymás tubákos szelencéjéből csippentenének hódító és hódoló molllyal.

Laborfalvy Róza fiatalságában még így volt!

Neki, a húsz éves szép fiatal művésznőnek az orvos rendelte főfájásai ellen. Úgy szokott rá. Később életszükségletté vált nála és mind, mindazonkánál, kik egyszer megszokták. Öreg asszonyai egy része szintén hódolt ennek az istenségnek.

Az ő udvara azokból állt,, kik a „sárga paradicsom” lakói voltak.

Első és főoszlopa a tubákos szövetkezetnek egy kis tanár, bencés. Nagyon szegényes és kopott

— de mindenki szereti s nagy tudós hírében áll. Úgy hívják: Vaszary Kolozs.

Mintha most is látnám finomcsontú, meggörnyedt alakját, örökké mosolygó szelíd kis arcát.

Apró, de gyors lépéseivel szinte csak belibben a kertbe, kezében áhítatos tisztelettel tartva kis bádogdobozát, benne a nagy — csudapor!

Hogy bontották föl, milyen komolyan! Szinte meghatva szagolgatták, ahányan voltak. „Ez az irat?” Papát is hívták, neki is élvezettel meg kellett állapítania: „Fölséges!” Jól van, mehetett vissza a tarokkhoz.

Minden szegénysége mellett is, mama állítása szerint Magyarországon Vaszary Kolozsnak volt a legfinomabb spanyolburnótja.

Egész éven át ő látta el Jókainét ezzel a finom holmival.

Mint látható, nagy különbség a pesti abszolút magányhoz képest. A szobákba ugyan ott is csak a legritkább alkalmakkor jutottak vendégek, — de ott volt a külvilággal való kapcsolat számára jó időben a kert, gyönyörű Jókai-stílusban növény, gyarapodó rózsával, virágaival, fáival. A virágok versenyre hívták, ingerelték a pillanyókat — melyik tud nagyobb színpompát kifejteni a gazdák örömére?

A virág olyan hálás, úgy megérzi, úgy visszadadja a szeretetet.

Rossz időben a tenrolomszerűen magas veranda volta menedék. Ott állt az akkor még ritkaságszámba menő nagy távcső. A hold bele nem fért, de pompásan láttuk a Saturnus gyűrűjét, a Jupiter holdjait stb.

Ez a távcső volt Jókainak egyik legnagyobb öröme, büszkesége. Egy ok amiért még este vacsora után is szívesen látott vendéget, különösen, ha volt valami égi elváltozás, valami csillagféle közel haladt el valami másik csillag mellett.

A minket körülvevő világban is vannak kétlakiak, kik Pesten nem azok, mint Füreden. Otthon egymáson kívül nincs világ, — a társaság: ők. Raj-

tuk kívül nincs semmi; valahol messze, nagyon messze emberek nyüzsögnek.

De nyáron, Füreden más.

Fürdőhely, közhely! Kalap nélkül, tennisz-bluzban lehet járni. Nők is cigarettáznak az utcán gummitalpú cipőben.

Urak néha a páholy támlájára teszik a lábait s ha a primadonna gixert csinál — zenei értelemmel megcsípi a kutyus farkát, aki pont ugyanazt a hangot adja, mint a szép, de már viharverte-primadonna.

Az ő kínai faluk is repedezik, bekukucskálhatnak a nyári ismerősök, kikkel „faute de mieux” tegeződnek is. Látogatják is egymást, — néha. Ez persze télire nem bír érvényességgel, megjárna az, aki ezt nem tudja!

Sok multságos esetet láttam, hallottam, az én szájam íze azonban keserű lett tőle. Bár engem saját személyemben nem érintett.

Kicsiny egyéniségemet égen komolyan vettem, a legdrámaiabb módon meg is őriztem s korán nyilvánuló önérzetemet még egy, két, három pofon árán is diadalra vittem.

Valószínűleg, ha nem olyan helyen töltöm a nyarakat, hol az arisztokráciába dzsentrí és a középosztály ilyen, szemmel látható, megfigyelhető módon táncol körbe-körbe, hol az arisztokráciának valósággal talpig fegyverben kell védeni az erényét a két utóbbi osztály heves udvarlása ellen, — belőlem sokkal kellemesebb, simább és praktikusabb nő lesz.

Sok képből, mit sok év alatt láttam, rajzolok egypárat.

A mai ember már nem is képzeli mi volt negyven-negyvenöt év előtt egy gróf — de még egy báró is Magyarországon. Hát még egy grófnő vagy bárónő! Rendjelet, örökséget, kitüntetést pótolt, azok hatását váltotta ki zsúrokon, barátnők között, hivatalban, — ha valaki ismert egyet.

Nem csoda, ha azt hitték, Ők különbek minden más porszülötte embernél.

Nem ők a hibásak.

Így volt Füreden is. Az urak rendesen barátságosak, sőt kedvesek voltak a jól táncoló, jól öltözködő fiatal nőekkel s gavallérosan kártyázó papákkal, férjekkel. Meg is hívták őket a Yacht-Clubba — de csak addig, míg az első grófmama, sógornő vagy nővér meg nem érkezett. Akkor egy óra alatt megváltozott minden!

A Club ajtaját bezárták, az ablakokat becsukták, hogy a zene ki ne hallatszék a sétatéren ábrándozó szerencsétlen szerelmes: — a középosztály füléhez.

Tudta mindenki — de nem akarta látni, — vagy úgy képzelte: nem ő, csak a többiek ellen van kifogás. Őt magát tárt karokkal várnák, nélkülözik is. Különösen X. Y. grófnő, vagy hercegnő. Tavaly ilyenkor is milyen kedvesen nézett, sőt ezt mondta „nagyon örülök — s mosolygott hozzá.

„A többiek persze nem közéjük valók, csak én.”

Egy mulatságos esetet láttam saját szememmel, — de látta fél Füred is.

Meleg napok voltak. Tombolt a jó kedv a Yacht-Clubban, az egerek minden este mullattak, táncoltak. Nem volt macska.

Egy szép estén valami szokatlan nagy öröm készült. Kilenc óra után minden villában, kertben, mint a szent jános-bogarak: lámpások, gyertyák, lampionok tűnnek föl.

Halk nevetés, parancsszavak, keresés, leánynevek kiabálása.

Az országút fehér szalagján kisebb-nagyobb csoportok. Elöl inas vagy szobaleány mint fényforrás, utána fehérruhás kisasszony — egy vagy több, suhogó, tekintélyes mama; másik cseléd hozza a mantillokat, — leghátul a család férfitagjai fehér ellentengernagyi öltözetben.

Jobbról-halról fejlődnek föl a menetek; (a mi

házunk sarkon volt és két országút Vezetett el előttünk az ígéret földjére.)

Csupa vígság — mindenki kacag, gerleként bug, előre meg van ünnepélyesedve.

Ó, milyen jó Füreden grófok között úri családnak lenni!

Egyszerre csak elhallgat a zene.

Síri csend. Különös — tán tánc helyett csónakázás lesz?

Éppen le akarunk feküdni, — de nini, — most meg micsoda szomorú menet vonul föl?

Lassan, lassan óvatosan, meg ne hallják a többi vendégek. — Elöl megint az inas vagy szobaleány, — de kezével eltakarva a fényforrást; hátul kisasszony, ellentengernagy, mama, — a mama se lyem ruhája gyászindulót zokog. ... A kisasszony pedig szeretné, ha a ruhája nem fehér — de bánatszín volna s nem világitana messziről!

Jönnek, egyre jönnek . . . Itt-ott suttogás, veszekedés, — „mondtam”, „tudtam”, „kellett ez neked” stb.

Kapuk bezáródnak, — lámpák elalulznak. Csend.

Hát ez mi volt?

No majd megtudjuk holnap!

Meg is tudtuk.

A bálestélyére véletlenül megérkeztek a macskák! (Szegény egerek.) Három vagy négy igazi grófnő alakjában.

Szépek, gögösek, zárkóztak.

Hamar becsukták: az ablakokat.

Őrt állítottak a kapuba.

Nagyon sajnálják az urak, — de ma este nem lesz itt semmiféle összejövetel.

A vékony ablakréseken pedig kiszűrődött a világosság, kihallatszott a cigányzene, a tánc robogása reggelig. . .

S ezt egész Füred tudta!

A mágnásokra nem lehet haragudni.

A mint tiszta lett a levegő, — megint mentek az inasok, a lámpások stb., a koronás mosolyok morzsáit összeszedni.

Voltak aztán összekötő bárónók, grófnók és hercegnők is, — akiknél valami kis hiányosság vagy többlet volt egyben-másban.

Hiányosság féloldali ősökben — vagy féloldali vagyonban, többlet: modern, tágabb látkörű lelkiéletben, bensőbb lelkikultúrában.

Ezek az utóbbiak szívesen látogattak, résztvettek mindenben, tegeződtek.

Lelkileg meleg, rajongani tudó családok rendszeren fölkeresték Jókaiékat is.

Barátságot tartottak fönn velük.

Itt nem kellett félni, — a Jókai-ház köztudomásúlag téli álmod alszik Pesten.

Csak a csirke foglalt külön pozíciót a házban. Bár volt annyi esze, azt soha el nem árulni.

Amint valami grófnő vagy bárónő betette lábát az egyik kapun — én a másikon ki — nem voltam sehol, elnyelt a föld.

Ha az utcára nem lehetett, pincébe, padlásra menekültem.

Csakhogy ne kelljen kezet csókolni, hol valami magasrangú főpapnak, ki átutazóban benézett, hol egy bármily kedves és szimpatikus, — de magasrangú hölgyvendégnek.

Az előbbivel emlékszem, a cselédek ijesztgettek. „Hiába, mégis csak rá jár a rúd, — az öreg nagysága, meg a Pepi néni is kezet csókolnak, — a kisasszonynak is kell.”

A kézcsók rögeszmeszámba ment nálam! Súlyos sértésnek tartottam az emberi szabadság ellen. (A három verés közül papától az elsőt egy megtagadott kézcsók miatt kaptam. Akkor mi kifogásom volt, — nem is tudom már, mert azt még sem kép-

zelem, hogy hétéves koromban elveim lettek volna.) Ma messziről látva, azt mondom, érzem, — ami szerepünk, — a középosztályé volt a *sokkal csúnyább* — nekik igazuk volt.

Nem tudom miért jött éppen ez a keserű kép legelőször a tollam alá; hozok most valami mulatságosabbat.

Füredre jöttek Jókait keresni minden évben külföldi barátai, a berliniek főleg.

Minden évben egyszer Janke, a kiadója, újabb kiadást megbeszélni vagy szerződni, fizetni.

Olyankor a mi vendégünk volt ebédre. Azokról az ebédekről eposzt lehetett volna irai!

A legelső ebéd az idők mélyén van, nem emlékszem már rá, csak papa mesélte a tipikus porosz polgár halálos rémületét, aki szereti, s szeretve félti a gyomrát, — viszont hódolatot érez házigazdái iránt, de a hódolat dacára sem akarna a vad magj^aroknál mindenféle méregtől orvul kimúlni.

Küzd benne az őseember az életéért s a kiadó, aki fél megsérteni a költőt.

Végre is mi győzzön egy igazi poroszban: a kötelesség.

Evelt töltött káposztát borzadva, malacpörköltet halálra szántan. — mint görögbölcs az ürom poharát.

De mikor a turóscsuszát hozták. — fölhördült! „Das sind ja Fliegen-Haxen!” — ezt már nem eszik! Soha!

A kukorica, nevetéssel vegyes fölháborodást keltett benne.

Nagy könyörgésre mégis megkóstolta. — És ekkor aztán felkiáltott: „Aber das ist ja jut!” El volt ragadtatva.

Miután másnap sem jelentkezett a közeli halál bármely tünete sem, — elérzékenyedetten bevallotta, jövő évre is szeretne kapni abból a disznóknak való edeldből.

Tán még a Fliegen-Haxnit is megkóstolja!

Úgy is lett. Azontúl minden nyár meghozta, mint tavasz a fecskét, Janke urat Füredre.

Másodszor, harmadszor már harcias tüzzel forgatta kését, villáját az izgatóan jó töltött gyümölcsszerű barbár-ételek között.

Művészember, író, — a Wallner-Színház alapítója és tulajdonosa volt második rendes vendégünk. Nagyszakállú, hatalmas, germán, — szemüvege alá iparkodva rejteni egy tizenhatéves szentimentális leány finom érzéseit.

Ez a bájos öreg tudós valósággal imádta papát; szószoros értelmében imádta, mint valami fölsőbb lényt.

Egyszer valahol Keleten halálos betegen feködött hosszú ideig, akkor olvasott pár Jókait. Valóságos szerelmes levelet írt még az ágyból, ígérve, amint visszatérhet Európába, — első útja Magyarország lesz. Addig megtanul magyarul olvasni, — maga akarja eredetiben kiválasztani s terjesztetni őket odahaza.

Úgy is lett, — egyenesen a sivatagból jött Füredre, tele ajándékkal, a „geehrter Freund” számára mint apa, ki fiát jön látogatni messze földről, vagy imádó, szíve választottjához.

Mikor elment, ott hagyott mindent, amire papa csak ránézett. Sétapálcát, melltűt, szivartárcát, még a csillagokat, is lehozta volna, ha eléri.

Olyan szépen, lelkesen tudott Ázsiáról, Afrikáról beszélni — bámultam. Később Jókai is sokszor töltött náluk Berlinben heteket, akár egy családtag.

Wallner nem félt a magyar ételektől, Indiában még különbet látott, de a minél még Indiában sem látott különbet, — a harc volt. a harc az ő ebédje előtt.

Mikor ott ültek rendesen megterített asztalunknál, Jókai, Jókainé a szép nagyszabású emberpár lakályos falusi ebédlőjében, vagy kint a rózsák között a padon. — nem sejtette, hogy micsoda csataterén ülnek!

Ha az ebédlő is megszólalt volna — mint Wagram —, a Sasfőokban!

Ott én voltam Napoleon!

Tán még inkább Kemény, ki Hunyady helyett ugrott le a bástyáról.

Bizony! Én mentettem meg a Jókai-ház nimbuszát a németek előtt!

Mert nálunk emberi szokások szerint vendéget fogadni — haj, nehéz dolog volt!

De milyen nehéz!

Nem az ebéd végett. Dehogy! Mindennap jöhetett volna pár váratlan vendég, egész évben a legkifogástalanabb menüt találta volna, — újdonságokkal fűszerezve, — lart pour lart.

De ebédelni csak szobában lehet úgy-e? És abban is csak akkor, ha az olyan állapotban van, hogy be lehet menni.

Itt van a bökkenő!

A mi ebédlőnk furcsa hely volt! Bár eredeti bútorzata semmiben sem különbözött más falusi ebédlőktől. De — mi adja meg egy ebédlő karakterét? A kredenc, ahogy akkor hívták.

A mienk gyűjtemény — múzeum volt. Múzeum gyűjteménye használt és használaton kívül helyezett spirituszaszinaknak, kávéfőzőknek, a legfurcsább viharverte, baljóslatú horpadt, kormos célszerűtlen, idejétmúlta alakzatoknak. A fennmaradó helyeken öt vagy hat ecetesüveg. Ecetesüveg királyok és hercegek. Oldaluk, mint a kiszivott tajlék-pipáknak. homályos ecetágy-üllepedésekkel jelzi, rajzolja az üvegre régi, nemesi származását 4, 5, 6 esztendeig visszamenő családfáját. Koronájuk a dugó. A Vászorongyba csavart dugó. (Az így jó — hozzátartozik a rítushoz.) Újságpapírban, érőleben levő paradicsom. Egy másikon különböző dinnyemagok. (Mindkét papír átázva persze.) Spirituszüveg természetes finom illattal. Forralt tej lábasban. Azonkívül esetről-esetre valami aktuális meglepetés, (Tollseprő, dugó stb.)

Ugyanilyen volt a ruhaszekrény teteje is, egyszóval, minden vízszintes felület.

Most ezek közé bevezetni Európát látott urakat!

Mit gondolhatnak azok a magyarokról, rólunk!

Ha valamihez nyúlni akartam, az nyúlt, repült hamarabb hozzám.

Megint csak én maradtam alól, — a kredenc nevetett győzedelmesen.

Ha mama megharagudott, — migraint kapott. — Ha migrain van, nincs ebéd. — Viszont, ha ott maradnak a sötetmúltú, még sötétebb jellemű spirituszmasinák megint nincs — nem lehet ebéd. A vendégek megkövülnek ijedtükben — s én meghalok!

Nagyot gondoltam, ravaszat.

Mama délig főz — én szelíd, engedelmes leszek.

Tizenkét órakerkezik a hajó. Tizenegykor már a mi nagy távcsövünkkel meg lehet állapítani, rajta van-e a külföldi — vagy nincs. (U. i. olyankor feltűzték a zászlót.)

Ha igen, — mamának legkésőbb féltizenkettőkor öltözködni kell menni, — a harctér üres marad!

Egy életem — egy halálom!

Mint légtornász, aki egyik trapézzról a másikra repül, én is haláltáncot jártam. Gyorsan! Gyorsan!

Először az ős ellenséget, a spiritusz-masínákat kidobni! — Hová? Mindegy! Valahová a pincébe lehajítom. Az eceteket az én szekrényembe dugom. Paradicsomot az ágyam alá. Tejet a pincébe, kis kutyát kölkeivel a padlásra,

De mindent gyorsan, gyorsan!

Pár virág az asztalra. Valami fehér a kredencre: hadd takarja el a paradicsom nyomait! Lemosni már nincs idő.

A hajó csönget, meg vagyok mentve!

Szelíd, ártatlan arccal megyek mamát kér-

dezná: Elébe menjek-e én is a vendégnek? A szívem ugyan kalapál, kalapál!

Mi lenne, ha hamarább észreveszi? Még öt perc, —még egy perc! Hozsanna!

A vendég jön, mamát karon vezetve.

Kellemesen mosolyognak.

Leülünk. „Ach, wie nett!”

A tragika körül néz erre a fölkiáltásra, — mint sebzett oroszlán.

Megátta, hogy kifogtam rajta!

Egy idegen kedvéért legyőztem őt!

Ő változtasson meggyőződésén, elvén, szokásán? Letagadjon egy megmagyarázhatatlan kényszert? Elrejtse valamit?

Az a szem, mit ilyenkor rám vetett!

A Laborfalvy Róza haragos szeme! ami elől kortések bújtak, reszkettek. — De én! Mit bántam én, mi lesz egy óra múlva!

Rozgonyi Cicellének, Jeanne dArcnak éreztem magamat.

Meg van mentve Magyarország becsülete a poroszok előtt!

Győztem a spirituszfőzőkön!

De nemcsak ilyen vendégeket hozott a hajó. Hozott egyszerű, vidéki tanárokat, virággal, verssel, kézimunkával, faragott bottal, áhítatos szívvel Jókait látogatni.

Távoli. Istentől elhagyott vidékek polgárait.

Egyszer az alakok alakja toppant, be Szentgyörgy falváról.

Szentgyörgyfalváról, az oláh határról, világ-végéről, ösvilágból — a múltból.

Egy rokon a Gózonok közül.

Huszonhárom évig nem mozdult ki a falujából. Huszonhárom évig nem szállt le a hegyről.

Most hivatalos ügyben Pestre kellett jönnie.

Dolgát elvégezve elindult Jókai Móricot, rokonát meglátogatni.

Elindult „Don Quichotte” szürke vászon magyar ruhában, csizmában, pörge kalappal.

Szemeiben, apró kis tatár szemeiben fanatikus tűz. Hosszú nyakán, még a Doré illusztrációt is meghaladó ádámcsutka.

Ment, mendegélt az ismeretlen városban.

Keresett valakit, aki bizalmat ébreszt a vad ember gyanakvó lelkében.

Nem talált.

A pesti ember mind sietett, beszélt, vitt, hozott valamit, — valahová.

Egyiktől sem kívánta megkérdezni „hol lakik Jókai Móric rokonom?”

Egyszerre csak szembejön egy másik magyar ember. Magyar, pedig pesti, finom rajta minden, — de ez nem siet, ez megy.

Szép, okos barna szeme van. Nyugodtan néz vele. Komoly — de derült, mint egy régi kép.

Ez az ő embere! Ez tudni fogja, arait ő akar.

Annak is föltűnhetett valami, egymásra néznek, megállnak.

Amaz szólítja meg üt, szép magyar nyelven. Hová megy? Mit keres? Úgy-e nem ismerős Pesten?

Bizalmas lesz. elmondja, mi járatban van. Kit keres.

„Majd én elvezetem”.

A szép pesti magyar elviszi a szentgyörgyfalvi furcsát Jókai lakásához.

Megtudják, hogy Füreden van.

Nem baj. Elmegy ő oda is.

Ha már egyszer lejött a hegyről. . . . Mi az a kis út?

Kísérője, elbúcsúzik, megmondja a nevét. „Én Arany László vagyok.” És Gózon a világ legrendesebb dolgának tartja, hogy nagy Budapest városában, pont Arany Lászlót szólítja meg Jókait keresve...

Egyáltalában nem csodálkozik semmin.

Ő, a szentgyörgy falvai tanító.

Huszonhárom esztendő óta nem ment el a falujából egy lépést. Huszonhárom esztendő óta nem csinált egyebet, mint az égigérő hegyek tetején el-

bújt kis falujában őrizte az oláhsággal szemben védve, istápolva, gondolattal, jó vagy rossz cselekedeteivel az *anyanyelvét*. Annak a törpefenyőnek a szívósságával, melyik ott terem, mint legutolsó élet, a legsoványabb, leghidegebb sziklatalajon!

A vihar nem árthat neki, oly szegény, oly sovány, úgy belekapaszkodik, úgy megköti az anyaföldet. Ő az utolsó őr.

Ha tudná, — van másutt jó föld, virág, madár énekel a többi fák ágán, az övét pedig a nemere rázza csak. Tán nem is bírná ki.

De nem tudja. — Nem tud a világon semmit, nem kíváncsi semmire.

Elment Pestre, mert hivatalból kellett. Nem nézett meg semmit. Az országházat, a hidakat, szobrokat sem.

Miért? — felelte a kérdezőnek. — „Olyan nincs Szentgyörgyfalván, nem érdekel.” De mikor a kerítés oldalán meglátott egy kis vadvirágot — fölragyogott az egész ember. Ilyen van Szentgyörgyfalván is!

Délben csak olyan ételt evett, ami Szentgyörgyfalván is megszerezhető. Dinnyével kínáltuk, „Nem élek vele Szentgyörgyfalván agyag a föld, trias-képlet — hideg a klíma, — dinnyét nem eszem!”

Állandó mondás maradt a Jókai-házban.

Egész életének egy kimagasló eseménye volt; valamelyik geológus, tán. Lóczy fönt járt Szentgyörgyfalván. kutatásokat végezni pár hétig.

Ez a szó: trias-képlet volt a varázsigé.

Volt másik büszkesége is, de ez már állandó, hogy úgy mondjam, folyamatos élvezet, megtiszteltetés. Az odaválói plébános, „kérem, dr. dr. dr. háromszor is dr. s már 16 éve él állandóan Szentgyörgyfalván”.

Letéteményese a világ minden kiváló bölcsességének: ő csak attól tudta (mert, kérem újságot is járat), miszerint az ő rokona Tokai: Móric „kiválóan érdemes ember”.

Nagy jóakarattal meg is hívta Jókait, jöjjön

Szentgyörgyfalvára visszaadni a rokoni látogatási. Ha ő a plébánosnak ír előre, úgy az ő, *Gázon tanító kedvéért* befogat féderes hintójába a dr. dr. dr. s úgy viteti a vasúttól Jókai Mórt Szentgyörgyfalvára, — de csak, ha neki ír . . .

Mikor búcsúzott, meg volt hatva s jutalmul megmutatta legfőbb „delíriumát” amit dr. háromszor doktor Bergertől kapott ötvenedik születése napjára.

Egy aranyóra volt a „delirium”.

A Balatont persze nem nézte meg. — Olyan sincs Szentgyörgyfalván.

Jókai azt mondta: „Ez egy boldog és egy egész ember!”

* * *

A füredi élet hangulatos egyéni részei, foltjai voltak még a papi talárok.

Minden bencés pap majdnem ingyen élvezhette a füredi tartózkodást.

Mindenütt ott voltak, mindenben résztvettek, színház, fürdő, szállókbeli multságok, kártya stb. A színház melletti csendes pagonyok ismerték nap-és holdfénynél sétáló, suttogó, ábrándozó sötéti szilujettejeiket, apróbb színpadi csillagok, lámpák — de néha négylovon jött szép asszonyok társaságában is.

Megható hűséggel pártolta a magyar miivé szetet, egy kis színpadi mécses inkább szerény, taint szép társaságában évről-évre (még a leány ruhája is ugyanaz maradt tán — kóristáné volt szégyenke és althangon énekelt) a magyar klérus egyik legbájosabb, *nemesebb* és akkor még legszegényebb alakja is. Úgy ültek, mint két kis inséparable madár a kút körüli padok egyikén nap-nap után.

Hova ment föl az egyik!

Vajjon hova ment le a másik?

De akkor nagyon ábrándozok, szelídek, kedvelek voltak.

Egy egész egyszerű plébános pedig hozzánk jött mindig tearózsát kérni meghalt gazdasszonya sírjára.

Nevették, csúfolták, pedig szegény jó ember igazán szerette, siratta azt a szegény asszonyt, aki valószínűleg szintén szeretett volna még élni, főzni rózsát szakítani.

A füredi társasélet bennünket körülvevő gyűrűje akkor ér össze, ha a színészek is belekapcsolódnak.

Laborfalvy Róza valami színészkirálynő volt köztük. Hódolt neki, lényének, a legutolsó ripacs is, eaját tudása szerint.

Kedvességgel, szentimentálizmussal, vagy humorral, aszerint, milyen volt az igazgatópár alaptermészete.

Voltak ötletes, kedélyes igazgatópárok, kis poétikus gondolatokkal cifrázták az obligált hódolatot.

Például, míg a Gerő-pár járt Füredre, minden megérkezésünkkor és minden Róza napjára a régi biedermeier vándorszínészek stílusában gitárokkal, lampionokkal felszerelve eljött az egész társaság a Jókai-pár fiatakorából való dalokat, karénekeket előadni. „Föl Tihanynak riadó leánya”, „Fridolin lim-lam”, „Kóristakenyér, kutyakenyér”, „Földiekkel játszó égi tünemény” stb.

Könnyű zenét, jó cigányt, operetteket Jókai nagyon élvezte. Ahol megjelent, rázendítettek a Szerenade-walcert,” kedvenc darabját.

Miután úgyszólván csak a színházban látták, — nagyon megsüvegelte őket az egész közönség.

Jobbról az első páholy mindig a mienk volt.

A színészek oda szavaltak, énekeltek, onnan várták a napfényt és felleget.

Kedves kis színház is volt az! Első ifjúságom legintenzívebb örömeinek, szórakozásának forrása.

Azok a kedélyes 5 órakor kezdődő előadások! A kopott falakat, olcsó festéket, még olcsóbb kosz-

tümekeket ugyan kegyetlen humorral világította a nap. Néha egy nagyobb zápor meg is mosogatta kicsit — de milyen festői hatásokat vált ki egy ilyen milió! Mennyire természetes, a nyárhoz illő, ha eső kopog, a szél rázza a függönyöket, a madarak közben dalolnak. Hársfaillat tölti be csoda édesen a kis fehér bódét, — Vagy templomot — ahogy vesszük.

A karzat oly közel van a páholyhoz, hogy a grófnők, fűszeresnek, kis parasztgyerekeknek csak a kezüket kellene kinyújtani — összeérnének. A karzaton csupa parasztgyerek mezítláb. Kisebb, nagyobb, mint a piros almák a polcon.

A módisabb parasztok már lent állnak vagy ülnek a földszinten. Méltóságosan, feszesen az illedelemtől, minél nagyobb hasúak, annál tekintélyesebbek. Akár a templomban. Olcsó volt még akkor a jó balatoni bor, gazdag a paraszt, méltóságos és úgy is mérlegel, élvez a pénzéért minden szót.

Mi minden színészt ismerünk.

Páholyunkból be lehet látni a kulisszák mögé. Szemünk előtt történik ott minden. Odahozza a pesztonka a naiva kisbabáját megszoztatni; most ráér, most van a hősnő- nagy ájulási jelene, az eltart tíz percig, — vagy a szubrett nagy duója a komikus-sal, táncbetéttel, — azt meg is szokták újrázni.

Ni, hozzák a Huray bácsi két faragott kar-székét; azokon ül a legközelebbi felvonásban a her-cégi pár.

Az asztal mitőlünk való, a szőnyeget viszont a patikáriusék adták.

A tenorista már kicsit öreg s öreg a fekete ba-jusza is, — már az enyv lekopott róla, mindig le-esik az egyik vége. Persze ez nagy baj, próbálja, — végre, miután már az egész kar egy helyett három-szor elénekelt „Itt jön ő” „Itt jön ő” — végre is kénytelen félbajusszal kijönni, zsebkendővel (ipar-kodva eltitkolni a hiányt).

Az igazgatóné fűgére alkuszik egy paraszt-kofával, megveszi és nyomban meg is eszi.

Láttunk néha kisebb féltékenységi pofozko-

dási jeleneteket is; — az nem baj, azt legalább teljes természetességgel játszották.

* * *

De micsoda élvezet aztán ilyen környezetben, ilyen közletről igazi művészt látni, hallani!

A legnagyobbakat!

Prielle Cornéliát! Blahánét! Pálmait, Tamácsyt!

Hogy hatott minden hang, minden mozdulat!

Az öregek, okosak ugyan azt mondták: „örület ilyen melegben színházba menni. „Milyen megalázó a művészetre a kopott beállítás!” Lehet, igazuk volt! De azért micsoda előadásokat láttunk néha!

Ki volt Blaháné, azt nem nekem kell megmondani, ő él, ma is ragyog, hódít, neve fogalom!

De Tamássy József?

Harminc egynéhány éve, hogy meghalt és azt kevesen tudják már, ki volt ő.

Nagy idő színésznél, férfinál, úttörőnél, aki halálával elvitte szerepkörét a sírba. Ha ma élne, a modernnek neki imának másfajta magyar darabokat.

Nem hasonlított senkihez.

Az Ázsiából idekerült magyar faj lelke, hangja, szobra, — de úgy faragva, — mint az ó-görög harcosok; nem kizsinórozva, felpitykézve, vagy szimbolizálva.

Ezt az érzést csak egy férfinál tapasztaltam életemben s két nőnél.

A férfi az öreg Wolf volt Münchenben.

Még maga Wagner tanította be.

Hatvan éves volt, mikor én hallottam, már alig volt hangja. De nekem, aki a Jókai-házban nem ismerhettem meg Wagnert, megnyilatkozás volt.

Nem énekelt, nem játszott, élt. ő volt az ősgermánja, Sigmund, a germán őserdő, a Niebelungen-ének együtt, mindenestül, egy személyben.

Rázott a hideg a gyönyörűségtől! Megtanultam Wagnert örökre.

Ez volt Tamássy magyar művészek.

A Bakony, a Hortobágy, Ázsia.

Milyen egyszerű, milyen modern, milyen rafináltan diszkrét!

Akár Yvette — vagy Sada Yacco. — Egy dal félig énekelve, félig füttyülve — egy tragédia.

Ma is még minden gulyás, minden csikós öhozzá hasonlít.

Azt hiszem ötszáz évvel ezelőtt is öhozzá hasonlított. — De népszínműénekes, nem hasonlít hozzá senki! A legjobb épp oly kevésbé, mint a legrosszabb.

Azok mind tradíción nyugvó magyarok, zsinórral.

Soha nem beszéltem vele, — nagyon vad ember volt, — nem látogatta meg Jókaiékat, — pedig mama minden alkalommal csokrot küldött neki. Őt tartotta a legnagyobb magyar színésznek. Beszélni csak egyszer hallottam Szigligeti Ede valamelyik művésznő leányával, akinek azt magyarázta: milyen szerencsétlen frázis az Vörösmartynál „Magyar nőnek születni nagy és szép gondolat. Hogy lehet a születést gondolatnak nevezni? Még a legnagyobb írók is beleesnek ilyen hamis páthoszbá”.

Mikor azt hallottam, lehettem 15 éves. Tamássy már ötven körül.

Az az egyszerű származású ember milyen tisztán, objektíve ítél. (Azt hiszem arról volt szó, hogy miért nem ajánlja azt a verset szavalásra.)

Blaháné a művészetnek egy csoda virága, de Tamássy volt maga az anyaföld, ami a virágot ki-termelte.

Föld nélkül nincs virág.

Egyszer lerajzoltam őket együtt, énekelve; nagyon szép lehetett! Egyiknek hat ujja volt, — mint utólag kisült. (De azt is csak a nagy lelkesedés okozta,)

Azt hiszem, életem legelső rajza volt.

Olyan nagy lelkesedéssel nem rajzoltam soha többet, annyi bizonyos!

Elküldtem mind a kettőnek. Mit adtam volna, ha azt hallom: szeretik egymást. Egy pár lesz belőlük! Mint sok más szép dologból és vágyból — ebből sem lett semmi.

Ma is azt mondom — de kár!

* *

*

Most annyira más művészegyéniségről tartom kötelességemnek pár szót mondani azon az alapon, hogy az uramnak oly kedves, jó barátja volt.

Én csak egész felületesen ismertem. Házasságunk második évében halt meg s már előzőleg beteg volt, nem járt sehová.

Az uramtól hallottam sokat, sok olyant róla, ami egész más képét adja annál, ami a közfelfogásban fennmaradt. Tán érdekesebbet, komplikáltabbat.

Belekapcsolom a füredi képbe, — bár ott soha sem lépett föl — de sokat járt oda Endrődivel, másokkali Én ott ismerkedtem meg vele a Jókai-ház eresze alatt s ott sétáltunk többször az összes néven nevezendő nők óriási irigységére.

Ki volt Psylander, — azt a film meg fogja őrizni örökre. Nők tébolya, szobaleánytól hercegnőig.

Ilyesmi volt Nagy Imre is, de még Psylander-nél is sokkal-sokkal szebb! Viszont, nem olyan ruganyos, nem olyan föltétlen ura minden sportnak, lónak, vérnek, kardnak, veszélynek; puhább, kényelmesebb — magyar. Magyar úr, és görög szobor egyszerre; görög-szobor, a legszebb csellóéval ve télkedő tökéletes hanggal. De a csellón is egy görög szobor játszik, zeng, bűg.

A nők legnagyobb része elveszti szívét, esztét, — talán egypár csodabogarat kivéve, — akiknek azonban szintén nagy, afféle békés gyönyörűséget szerez, mintha múzeumban látnák. Bámulják, — de akármilyen soká néznék is, — sohasem jutna eszünkbe, — hogy az a szép, az a gyönyörű valami — férfi és én nő vagyok.

Túl tökéletesnek, túl öntudatosnak, hidegnek tartják.

Így gondolkoztam azelőtt én is, csak..felületesen ismerve, de később az uram beszédje nyomán, egész más véleményem támadt, ígérte, ha jobban lesz, elhozza. Majd meglátom, milyen meleg, milyen más; igazi művészlélek.

Azt is ő mesélte, ott a hiba, hogy nagyon is nővóit, restéit játszani.

Ha baráti körben beszél vagy szaval, tele van tűzzel, meggyőző erővel. De gögből a publikum előtt gentleman és nem histrio.

Szépsége csak akadályozta már az iskolában is. Hősszerelmesnek osztályozták — pedig inkább genre- és karakterszerepekre volt kedve és tehetsége. Nem Rómeót — és nem, is Bánk bánt — de „szegény Tamást” szerelte játszani s abban volt a legjobb. Abban voltak egyéni eltalálásai

Nem tudott nézők, pénzért-nézők előtt teljes önfeledtséggel szerelmeskedni; derogált a vidéki nemes embernek és hamisan szavalt azzal az isteni hanggal.

Legboldogabbnak nyáron vallotta magát. Senki sem volt Pesten s ő egyedül másolgotott az Eszterházy képtárban, szegény Pulszky Károly tanácsa mellett,

Ez az ember tán sohasem volt boldog, örült nagy szerencséje mellett sem!

Tán, a túlsok jó sem jó, sőt rossz!

Ha boldog Tett volna, — nem kereste volna annyi taps, szép asszony, pajtás, nagyon gyönyörű, híres feleség, gyerek mellett a boldogságot képtárak csöndjében dilettáns munkában, sem abban az eszeveszett ivásban.

Villája Svábhegyen, éppen a Jókai villa alatt feküdt. Beleláttunk, félig, — de belehatoltunk egészen.

S volt mit hallani! Micsoda éneklés, ordítózás, cigányozások!

Ha azt a szenvedélyt a múzsa tudta volna ki-váltani belőle. . .

Esetleg, ha gyerekkorában betörik az orra és Biberachot osztják neki Bánk helyett — boldog marad és nem iszik.

Egyszer papával lementünk a kert végébe valamiért. Nagy Imre villáját hatalmas jegenyesor választotta el a miénktől. Egyszerre a magasból víg éljenzést hallunk! Mi a csuda? A varjuk, szarkák beszélni tanulnak, vagy mi hallucinálunk?

Nézzük! — A két legnagyobb jegenye tetején ül — nem két holló — de Nagy Imre és Krajcsik Ferenc méltóságos úr! Ülnek, egyik kezükben üveg, a másikban pohár; oda mentek koccintgatni, ami tekintve, hogy délelőtt tizenegy óra volt, nagy múltat jelentett...

Többször látták, egyszer mi is korán reggel az országúton részegen aludni valami árokban, hova előadás után hazajövet került elválthatatlan társával, a borosüveggel.

Így boldog ember nem él, ha van egy kis lelke. Csak aki valami elől fut, valami gondolat elől.

Ez már akkor is úgy volt, mikor még nem ébredt fel nagy, mély szerelme egy hozzá hasonlóan tüneményes szép asszony iránt, mikor még csak könnyű, cinikus, rövid szerelmei voltak, sok, sok a jóllakásig, a csömörig.

Én az uramtól hallottak után úgy képzelem, ami elől ő futott, — az a hang ezt mondta:

„Nem vagyok igazi művész, csak dilettáns. A szépségemet tapsolják, nem a tehetségemet. Pedig mi lehetett volna belőlem, ha dolgozom! Ha nem veszem a munka könnyebb végét, nem hagyom, magamat hősszerelmesnek bekasztliztatni; vagy ha már igen, — hát töröm magam valami egyéni után. Ha küzdök, tanulok, kínlódom egy kicsit, — mi lehetnék ma! így se úr, se színész!”

Ezt gondolhatta, ez elől futhatott a borhoz.

Aztán jött a gégebaj, utazás, magány külföldön, sok-sok olvasás.

Mennél kevesebbet játszott, annál többet olvasott, annál jobban, hatalmasabban előntötte az első igazi szerelem is.

De az sem hozott megnyugvást, pihenést. Újabb izgalom volt az ÁA, az is fárasztotta..

S az az ember, aki azelőtt csak énekelt, koccintott, ivott mindig, mindenütt; most csak Heine-költeményeket szavalt, suttogó, lázas, fátyolozott hangon, szépen, modernül. Akkor lehetett igazán gyönyörű!

Egyszer még lármázott, — nem ő, de a pisztoly dördülése, — aztán mélységes lett a csend!

Elmúlt a rekedtség.

A szívfájás is. Minden.

Azt mondják, utolsó szerepében is hű maradt önmagához, — a férfiszépség eszménye volt, amint ott feküdt a földön; egy függöny ráncaival, komponálta össze a nagy szobrász!

*

Megint más kép a most már nagyon tragikus kabaréban!

A Balaton szerelmes poétáiról szól.

Kettőt ismertem.

Egyiket, Eötvös Károlyt csak ritkán, láttam. Úgyszólván egyszer évente. Minden ősszel eljött Jókaihoz ludas-kására; azt állította, az én szakácsnőim főzik a legtökéletesebb ludas-kását a világon! Nagyon szeretett enni, szakértő volt; és én büszke voltam.

Ha a kása elfogyott, mesélni kezdett,

Ő volt a Balaton troubadurja, az váltott ki benne minden: melegséget.

A kis magyar-tenger szépsége álmodozóvá, szelíddé tette szinte szúrós szemét, éles tekintetét, kínai vagy indiai bálványhoz hasonló fejét, sárga agyagszerű bőrét s kínai bajuszos szája gyöngéd mosolyra lágyult.

Rendes mosolygása egészen más volt; túlokos, túlravas, túltitokteljes — mintha az idők méhéből mosolygott volna elő — én fáztam tőle.

Mintha valaha az ősidőkben Lucifert is is-

merte volna. . . De az mindig nagyon sietett, — nem volt neki való útitárs, ő magyar — ő ráér mindenre. . .

Kényelmesen, urasan csinált mindent. — ő niagyalr.

Büszke is volt a saját eszére!

Még öntudatosabb, mint a szintén nem túlszerű Szilágyi.

Szerette ismételni: a legkeményebb koponyák Magyarországon ők hárman, Mikszáthtal.

Mialatt mondta, — a szeme úgy villogott, olyan gögös, gúnyos tüsszel. . .

Rendesen azzal végezte; „Meg kellene egyszer tudományosan méretni, kié hát a legsúlyosabb?”

Sokan Mikszáth fölé helyezték.

Talán még magyarosabb volt, nem palóc, alföldi, élesebb.

Én nélkülöztem nála Mikszáth mély szívet, színes mosolyát, azt a furcsát, amilyen tán nem lesz több! ő volt Nagy Miklóson kívül egyetlen vendégünk, ki elmaradt Jókaival együtt a házunktól... Abban is különbözött Mikszáthtól!

* * *

Második szerelmese annak a furcsa kis víznek, — rám nézve úgy hozzá tartozott, mint a sirályok — Endrődi Sándor, a kuruc dalok szerzője.

Saját élete is egy lírai költemény, a romantikus iskolából való. Saját kompozíciója volt. Akár egy verse.

Jó időben őt sem lehetett látni, akár Sirály pajtásait.

Vagy nem volt Füreden, vágy valahol, valami szőlőhegy pincéjében mulatott, ivott.

De ha beborult az ég, dörgött, villámlott, megjelent. Otthon volt.

Borzas haja repült, apró, okos szeme olyan színű volt, mint maga a Balaton. Nyitott nyakával, ruganyos mozdulataival, dalmát matrónak nézhetette volna bárki.

Úgy illett a vizre! Vonta, csalta a vihar, a veszedelem.

Kis vitorlása táncolt, repült. Kevés elemózsiával ment, de azért haza nem jött, míg az idő meg nem szelídült.

Olyankor, a hajócskán írta legszebb költeményeit — egyhez, egész életében csak egyhez. . . Magyarország egyik legszebb, — de egyúttal legpasszívabb, ártatlanabb, háziasabb leányához, aki a hússá, testté vált milói Venus; volt még a legkisebb formákban, részletekben is.

Úgy mozgott, úgy járt, ahogy az mozoghatott, járhatott volna — de a szeme egy falusi házikisasszony szelíd, nyugodt és akkor még vidám szeme volt. Véletlenül olyan frizurát is hordott, mint a milói Vénusz s csodaszépen úszott, teljesen kiemelkedve pompás formáival a vízből, akkor pláne egészen Vénusznak hatott. Pedig tán a hírét sem sokat hallotta. A természetéből, gondolataiból igazán nem örökölt semmit. Komoly jó leány volt. A teremtő valahogy összetévesztette a formát s a belelehelte lelkét. Boldogabb lett volna, ha nem oly csodaszép. Az a szépség pedig mit jelentett volna egy nagyra-vágó nő kezében. Tán koronát, — tán poklot.

Az ő esetében pár gyönyörű szerelmes verset, de azokat is későn méltányolta az, — akihez írva lett minden, minden sora a borzas sirálynak...

Hja, a szép leányok mennél¹ ártatlanabbak, — annál inkább csak a tüzes, parancsoló modorú, úgynevezett férfias szépség, hetyke modor, jó ruha imponál nekik. Az én Vénusom is menyasszony lett, — de a más menyasszonya.

A vőlegény délceg, fekete, olyan, mint egy párduc, vagy fiatal paripa.

De a szép paripa drága, — sok pénz kell neki. Drága pezsgővel itatják, márvány, jászol, előtt tartják.”

Esküvő előtt való nap levél jött, — csak úgy házasodhat, ha a menyasszony kezével együtt 60 ezer forintot is kap, de rögtön...

Nem volt!

Nem lett hát esküvő sem. A szép betyár később BLAHA Lujza második férje lett. Még később cirkuszban láttam lovagolni...

(Hogy lovagolt!)

Végül parasztgazda lett; Valahol Hevesben elvett egy szép parasztmenyecskéi s békességben megélt vele.

Járt szűrben, csizmában, — azt mondják, úgy volt a legszebb.

Ma is él, — ha meg nem halt. . .

Ez is Jókai-regény!

A tengerszemű asszony férfi-kiadás..«

De a szép menyaszony halálos beteg lett. Igazán halálos. A legközelebbi tavasz egy összetépett, törött virágot talált . . . Ez már nem volt görög istennő. Inkább mártír!

Szívbeteg, fáradt leány, már nem is szép; ha valamihez, most a héttőrös Máriához hasonlított volna csak.

És a magyar Petrarca, aki addig félrevonult, soha előtérbe nem; lépett, most megfogta azt a beteg kezét, a magáéba kapcsolta.

Jókai-regényekhez hasonló határtalan szerelemmel ápolni, gyógyítani kezdte. Szakított régi életével, ahelyett, hogy Nagy Imre, Pulszky Károly es Fesztyvel mulasson, betegápoló, hü férj lett.

De a szeretet sem tud csodát tenni. Mire a lélek meggyógyult, a test is meggyógyult — örökre. Petrarca magában maradt.

A kurucdalokat már egyedül írta.

Mikor utoljára láttam, még zárkózottabb, hallgatagabb, de még mindig olyan meleg, közvetlen volt. önérzetes és bátor.

Hanem azzal, akit nem szeretett — tövises.

Kezdte a bort már nem bírni. Este 9 óráig hallgatag, majdnem szürke ember volt. Kilenctől tizenegyig ragyogó, szellemes szónok, valami Byroni vad lánggal lobogva. Akkor, ha tehetette, elszökött. Ha megakadályozták a szökésben — baj lett!

Ördögi szellem szállta meg. Gorombaság, harapós gúny, veszekedés a legfurább alakulatokban.

Nekem egyszer egész későbbi s akkor igazán előre nem látható jövőmet, sorsomat megjósolta éjjel egy órákor, nagy szélben, repülő hajjal, a pince tetején állva.

Előzőleg megátkozta a napot, — hogy mer fölkelni éreire a csúnya világra. Olyan volt, mint egy Zichy-démon. De csupa igazat mondott.

De jó, hogy nem hittem-, de jó, hogy nem tudtam!

Sok alakot szeretnék még felvonultatni, de már e álmosodtam.

Majd máskor.

A függöny legördül¹, — mára elég. Menjünk aludni!

Ráborul a leányom műtermére a csend; éjjel van.

Szinte érzem a kapos-káposzta szagát, — amint terjed, terjed a becsukott ablakos kis leány-szobámban. . .

De furcsa, hogy nem ott vagyok!

Vagy ott vagyok? Magam se tudom

Megyek aludni s álomban majd én is csónakázom cigányzene melleit, én is kiélvezem a balatoni esték minden szépségét, örömét, mint más fiatal leány.

Nem leszek Obszerválásra kárhóztatva . . . ,

Jó éjszakát, jó éjszakát!

GYERMEKKOROM.

Álmos vagyok, fáradt; sokat futkostam.

Valami meleg kedvesség betakar; egy szelíd, szakállas fej rámhajlik, szinte világít . . . összefut jósága a lámpa világával.

Rámhajlik s énekel . . . tán ringat is?

A hang puha, simogat, biztat. A kis madár érezhet valami ilyet a fészekben ...

Mind távolabbról hallom, — de érzem, nem vagyok egyedül. „Nem jó csillag lett volna énbőlőlem . . .” — már csak alig-alig hangzik a nóta . . . elalszom.

Emlékszem nagy felfedező utakra; fel-le lépcsők veszedelmeire, miket apró, vastag lábaim csak a nagy, jó ember segítségével tudtak leküzdeni.

Ha elfáradtam (panaszos hangomat hallom ma is: „elesik a Józsa”), ölbe vett.

Ölbe különben, azt hiszem, sokan vehettek; s ezalatt váltak lassan ismerőssé, rokonná vagy ellenségé az idegen, új arcok,

Ezek közül kiemelkedik egy csúnya, fekete, vigyorgó fej; mindig nevet, nagyokat ugrik s engem a aztán visz, úgy táncol. Netti volt, a tót szakács, nőnk. Első bizalmasom.

Homály, kusza képek, sok állat; nagyon szerettem őket.

Vagy egy évig megint semmi pontos emlék, csak apró, gomolygó képek.

Azután kinyúlik a ködből, mint útmutató, az

első nagy fájdalom, a kis gyerek fájdalma! Óriásivá nő, akármilyen kicsi. Később elfelejti az ember, nem számol vele, pedig sok későbbi baj magva rakódik le a még öntudatlan kis lélek rejtett zugaiba.

Sürgés-forgás, ajtócsapkodás, mindenki, úr, cseléd, nálunk is, a szomszédban is, üvegdarabokkal szaladgál, füstre tartja, azután az égre néz vele. Elöttem súgnak-búgnak, nem értem, de velük izgulok; valami nagyot, nagyon nagyot várok. Kérdezem ezt, azt, — csupa kitérő válasz . . . (Napfogyatkozás lehetett.) Klapp . . . klapp . . . rámmárják az ajtót. Sietős léptek, ajtócsapkodás, — aztán csend. — egyedül maradok ... Óriási, névtelen fájdalom szőrftja a torkomat — bögök bögök ...

Világfájdalom, elhagyatottság.. . . azt hiszem, kis szívem megszakad.

Valahogy sok mindent megérték, ami jönni fog; ami az én s a hozzám hasonlók sorsa.

Az ajtó nyílik, öreg keresztanyám csoszog be chrysolit-színű fekete tubák girlandokkal díszített bársonyköpenyegében s általam annyira gyűlölt hatmaslis fekete süsűjében. A nagy tubákos szelence a zsebéből vigyorgott rám.

Aggódva kérdi: miért sírok? (Imádott a jó lélek.) Mi bajom? Ki bántott? — S már ő is velem akar sírni, de én keserű fölénnyel leintem: „Hagyja, kereszt, — maga még nagyon fiatal, hogy ezt megértse . . .” Óriási kacagás . . . Pedig ez már a szegény III. Róza volt!

Megrajzolt úton kellett, hogy haladjon. Apja vére, agyveleje, anyja könnyei által meghatározott úton.

Első hazugság!

Svábhegyen a terraszs lépcsőire homokbuckákat hordtam. (Nem tudom miért, de, úgy látszik szigorúan tiltva lehetett.)

Kérdezték, ki tette? Tagadtam. Papa, mama összeültek gondterhes arccal: a gyerek hazudik! Borzasztó próbára kell tenni. „Jó, ha nem te raktad

oda a homokot, csak a Pista tehette. Tehát nem téged fogunk megverni, hanem Pistát.”

(Pista a majoros fia, játszótársaim.)

Elállt a lélekzetem. Pista miattam ártatlanul fog szenvedni! Be kell vallani, be kell vallani ...

Nem bírtam. Dac, szégyen, megaláztatás, — nem bírtam.

De lelkem félóra alatt átváltozott, — valami ismeretlen szörny fejlődött ki benne: az önvád, a lelkiismeretfurdalás.

Soha többet nem akartam, nem is tudtam volna hazudni.

Pedig az néha nemcsak nagy kár, de nagy hiányosság is.

Sok bajt okoztam vele magamnak és másoknak.

Első és utolsó felléptem a Nemzeti színpadán. ugrik ki szintén mint grell folt a bizonytalanságból!

Négy vagy öt éves leheltem, nem tudom, de a kulisszák mögött voltam este, mint máskor is nagyon gyakran, egy tekintélyes perszóna, az öltöztető őrizete alatt. Hanem máskor kaptam valami jó ennivalót: kiflit, gyümölcsöt, vajaskenyeret, de aznap elfelejtkeztek rólam. Éhes voltam. Kis gyomromban nyolcat harangoztak.

„Hol a mama? Éhes vagyok!”, „Pszt! A mama kinn van a színpadon!” és már fogták is a szoknyámat. Kinéztem. Hát láttam, hogy a mama sír és egy nagyon szép virágos selyemruhában térdepel egy mérges, nagy bajuszú bácsi előtt és valamit kér. Talán ő is éhes? Úgy kell neki, miért nemi gondolt én-rám. Itt. aki birja, marja. Mindenkinek más gondja van, mint az én igazamat meghallgatni! Majd segítetek én! A szaknyámat kirántottam és egy szökéssel a színpadon teremtem s belekapaszkodva: Bélyd-Pálné selyemviganójába, harsány hangon közöltem mondanivalómat: „Mama, kiflit kérek!”

Tableau!

Utóbb hallottam, — a nézőtéren harsány kacagás és taps tört ki.

A foltokból, lassan, mint minden földi jó központja, a kulisszák mögötti órák emelkednek ki.

Éber mese, óriási játékskatulya és a táncosnők az eleven babák. Imádtam őket!

Mennyi játék: trónok; koronák, fák, házfalak, és sült csirkék, kuglófok, sajtok papirmaséból. Hányféle szín, hang: mennydörgés, villám, fáklya, holdvilág; és az öltözők kábító illata; a sok ékszer, pompás ruhák. Még most is érzem a púder és festék szagát.

Különösen a történelmi darabok érdekeltek, — nem, mintha csak *egy* szót is értettem volna abból, amit beszéltek, — de a milieu! A színes, idegenszerű milieu! Macbeth volt fő-ünnepem. Boszorkák, balette, gyerekek, mint ördögök, velem egyidős vagy legfeljebb pár évvel öregebb gyerekek, de mennyivel különbek! Van szarvuk, szárnyuk, farkuk, vagy aranyos, ezüstös ruhájuk, koronájuk, ugrálnak, visítznak s mégse verik meg őket érte, sőt!

Imádtam, felsőbb- lényeknek képzeltem őket s ha véletlenül egyiknek másiknak megérintettem csak a ruhája szélét, azt hittem, én is átváltoztam valami tündérré.

Otthon aztán persze utánozni próbáltam őket a magamra szedtem mindent, ami a kezem ügyébe akadt. Jaj volt csinált virágnak, kendőnek, de még a tollas kalapnak is, ha magános órájában velem találkozott.

Magának a színpadnak legkedvesebb pontja a kandalló volt. Sok kandallós darab mehetett akkoriban, — mert egyik legintenzívebb emlékem azok az órák, amiket bennük töltöttem. Villany nem lévén, spiritusz (azt hiszem legalább is, hogy ez) égett közepen. A két sarokban pedig, — ahová már a nézőtérről nem lehetett belátni, — kuporogtak a művészetre éhes csepp én és még egy-két apró szín-

házi jött-ment. Ott legalább nem voltunk útban; mert, hej de sok lökést osztottak: ideges hősök és szőnyegeket, bútorokat cipelő munkások az ilyen kis naplopóknak!

És mégis, milyen szívesen türtem, csakhogy ott maradhassak a csodált, bámult deszkákon.

Ezekkel az örömmel párhuzamosan halad kulturális fejlődésem is. Jókai Mór irni, olvasni tanítja a kis Rózát, tiszta, szép, fehér füzetbe.

Magam léniáztam, aztán keserves igyekezettel körmöltem a betűket kék, piros és zöld ceruzával. Könnyen megtanultam őket, öröm volt minden újabb ismeretség; s nagyon meg voltak velem elégedve az egész házban.

(Istenem! Ha egy ilyen füzet megvolna!)

Elöl minden sorban egy betű Jókaitól, — utána a gyerek-kapargatás ...

Ez a foglalkozás már irodalmi műveltséget is hozott. Úgy látszik, akkor már nem balett-tündérek, de Szűz Mária és Petőfi Sándor izgatták a magános gyerek fantáziáját. Egy kék konyhakötény mint Máira-palást (jutott be öle még a földre is) és összetett kezek, égre fordított nagy szemeim, — készen volt a Szűz Mária, mindenki bosszúságára, mert lehetetlennél lehetlenebb helyekre ült, mindig leginkább útban, és azt kívánta, mindenki hajlongjon előtte s tisztelje.

Persze, ez nagy nézeteltéréseket idézett elő: végre egy praktikus lélek kitalálta a kiábrándítás módját. Szép napon nekem nem terítettek délben s kérdezősködésemmre azt a tiszteletteljes feleletet kaptam.

„Hja, az égben nem szokás enni. Ha Szűz Mária vagy, — nem lehetsz éhes. Csak imádkozz ebédidő alatt is.”

Hm! Ez furcsa. Gondolkozás! időt kértem. De a második tál étel szaga s a tányércsörgés döntöttek. Nem születtem szentnek! Visszaadtam a kék kötényt örökre a szakácsnőnek.

Maradt Petőfi. Ez nem is zavart senkit, bátran fölborzolhattam a hajamat, kibonthattam a galléromat; még azért se haragudtak, ha fakanalat vagy valami botocskát a számba dugtam pipa gyanánt s hátravetett fejjel, tőlem telhető nagy lépésekkel, vésztiósló arccal jártam le és fel a szobákban, Petőfi-verstörödékeket szavalva. (Mindig hallgattara, mikor nagyanyám tanult; sok rámragadt per sze belőle.)

Akkoriban egészen komolyan várták Petőfit. Jókai legjobban. Annyit hallottam róla, hogy nekem valóságos játszótársammá vált, — akár a törpék.

Azok is Jókai-ajándék voltak. Rengeteget beszélt róluk. Azt hiszem, akkoriban találhattak törpéket Ausztráliában nagy tömegekben vagy talán valahol cirkuszban látott belőlük, — szóval nagyon foglalkoztatták a fantáziáját és sokat mesélt nekem is róluk. Persze az én lelkemben pompás talajra talált ez a mese-valóság s egészen bakfis-koromig állandó, legkedvesebb álmom volt a törpék világa. Csak olyan cseppeket szerettem volna, mint a babáim; élő babákat. Fantáziámban a legkisebb részletekig kigondoltam, milyenek volnának. Egy asztalon el lehetne őket helyezni, — egy ládából család házat csinálni, másikon kertet, s így tovább. Szerettem volna nekik minden olyan jót megadni, amit mitőlünk a sors, haj, de igen megtad.

A bútorok is mind éltek körülöttem. A két nagy vitrin tele volt titokteljes régiségekkel. Hogy látom még őket! Egy öreg órán, emlékszem, ametisztgolyón karniolördög ült. Másikon Szent György, amint a sárkányba szúr, gyöngyházból. Aztán — szintén gyöngyházból — egész kis szalóngamitúra; csupa szép tükrök, sok-sok csepp evezős kínai hadihajó elefántcsontból, pici ezüst zongora (még hurok is voltak rajta; azt hiszem, bonbonnière volt. Ezt bámultam, tán legjobban). Régi porcellándámák, urak, kecskével, papagállal. — Hogy nyaltam a (mézet

üvegen keresztül! Ha én azokkal játszhatnék! De így is beszélgettünk állandóan.

Kínába jártam utazni kínai lakk-szekrényünk tavain, nádasokra épített hídjain. A nád suttogott, a nagy madarak repültek messze és vittek engem is a sváb-hegyi öreg, nagyon öreg spanyollal legyezős, napernyős urai, hölgyei, csengetyűs pavilonjai, görbe fái közé, teát inni, vagy furcsa hosszú mandolinon ismeretlen dalokat játszani óriás virágok között. — Csónakra is szálltam, kék vizek felett, zöld fák alatt barna lakk-emberekkel. Micsoda szép utazások voltak azok!

Különös, hogy az emberek, az egyes emberek, még azok is, kiket legjobban szerettem, mennyivel kevesebb helyet foglalnak el az emlékezet képeskönyvében, mint a tárgyak, képek, események, hangok, színek,

De amint kutatok, három ujjat látok összeszorítva, három széles, barna ujjai, egy jámbor tanító magyarázó ujjait, amik, mint az örök igazság szimbóluma, nyúlnak az ég felé és hallom a fáradt, türelmes, flegmatikus hangot is: „Róza! ügyeljen! Ha egy almának az egyik felét háromfelé vágom, a másik felét ketfele, — hány szelet almám van akkor?”

AZ a hang volt a halotti harangszó színes álmaim, madaraim, kínai embereim sírja lelett. Ez a kötelesség, az unalom, a muszáj!

Amilyen boldogan írtam nagy betűimet Jókai mellett, épp olyan halálosan untam Baksi urat, aki különben egészen rendes, parasztos kinézési székely fiatalember volt.

Ezért az én tanításomért a honoráriumát alaposan meg is érdemelte! Mit szenvedett ez a jámbor lélek másfél esztendő alatt.

Neki köszönhetem mindamelllett teljes úgynevezett általános műveltségemet. Ezek után tessék elképzelni, milyen művelt lehetek!) Tőle tanultam nyelvtant, földrajzot, számtant, Bibbiát, történelmet. Természetrájzot nem is magyarázott. Ott volt a két

szemem, obszerváljak vele! — Egy órája mégis nagyon lekötötte érdeklődésemet, — de az is csak az ő fejére hozott bajt: a bibliában Ádámnak és Évának a paradicsomi körül történt örömei és balesete! Ott is az alma volt a baj! Minek is teremtett almát az Úristen. Ha az az egy, almafa nincs! Dehát miért is nem tudtak az az Ádám, meg az az Éva megelégedni annyi jó gyümölccsel, — csak jobb a dinnye meg a füge! Kellett nekik az a buta alma is? Ha meg nem ették volna, mi még most is a paradicsomban lalnánk, — nem kellene tanuni, fésülködni, ruhára vigyázni, ezer unalmas kötelességet teljesíteni. Oroszlánokkal, majmokkal játszanánk gyönyörű virágok között, mindig csak játszanunk, sohse fáznánk, nem kellene ruhát, cipőt viselni. Akkor Baksi Ferenc se volna a három újjával, vagy az is valahol kenguruknak, medvéknek magyarázna.

Ergo, még rosszabb lettem, Mit csináltam óra közben, teremtő Úristen! Énekeltem, füttyültem, amilyen hamisan csak tudok. (Ahhoz pedig nem kell nagy fáradság ma se.) Doboltam az asztalon, fölraktam rá a lábamat. Pokoli voltam!

S Ő mindenre csak azt felelte: — „Róza! de Róza!”

A házban mindenki a maga belátása szerint tett-vett (legalább és így képzelem), csak nekem nem volt szabad megmozdulnom. Ez a gondolat majd megőrijtett. A tananyagot megtanultam volna én könnyen, játszva, nem két év, — de tán két hónap alatt is, ha nem unom olyan halálosan, — ha valami: egy ötlet, egy hang, valami foglalkoztatja a fantáziámat. De így, szinte beszáradt az agyam.

Szegény izzadt, majdnem sírt! Végire, hogy mégis ő maradjon felül — hozzákötött az asztal lábához, úgy tanultunk. Ez legalább originális volt és tetszett nekem.

Körülbelül két esztendei közös kínlódás után, mikor már túl okossá kezdtem kinevelődni, kapott egy jobb állást s miután én teljesen műveltnek let-

tem deklarálva, búcsút mondtunk egymásnak. S akármilyen furcsán hangzik, utolsó nap mégis megsirattuk egymást.

Hisz alapján véve mind a ketten jó gyerekek voltunk; csak — apró nézeteltéréseink voltak!

Ezalatt a két év alatt játszódtott le első szerelmem, is. Csak annyit tudok „öróla”, hogy állatorvosnövendék volt, fekete, s az én akkori véleményem szerint gyönyörű!

Miből állt ez a szerelem? Már nem igen emlékszem rá. Valószínűleg azt hittem, hogy egy hét-éves nőnek már illik szerelmesnek lenni. Úgy hiszem, még hamisabban énekeltem s ha jött nénémnek, Jókai Jolánnak, Hegedüsnének udvarolni, — világfájdalmam volt, s öneki még kevésbé köszöntem, mint másnak. Ha vendég jött, rögtön elbújtam, lévén én a föld legneveletlenebb szerencsétlen szerelmese, ő e öle azután még két szobával messzebb bújtam el és ott sírtam. De persze azért regényhősnőnek éreztem magam,

Valószínűleg a színházban szedtem fel ezeket a kilengéseket.

Ezekre az alapján véve mégis oly kisjelentőségű, rövid epizódokra oly világosan emlékszem, nrg maga az élet összefolyik előttem úgy kilenc éves koromig, s bár a hetedik és kilencedik évek emlékei között már egész világos képeskönyvben lapozgatok, — az egyes emberek tán még kevésbé fontosak, meghatároáltak, érthetők, mint azelőtt és még kevesebb helyet foglalnak el, mint a milieu.

Maga Jókai olyan, mint egy központi nap, — imádom, de keveset érintkezünk. Azt hiszem, az írni-olvasni tanítás után nem avatkozott többé a neveléssembe. Érzem, de nem látom az alakját magam körül.

Nagyanyám igazgatott mindent. Az Ő módja szerint nagyon kényeztetett, — de sajnos, én nem éreztem,. Csak később, sokkal később hallottam: éj-

jel, ha aludtam, óraszámra ott tilt az ágyam felett, megcsókolt, rám mosolygott.

Ezt az arcát soha, soha nem láttam. Nappal mindig szigorú, komoly volt.

Elhalmozott ajándékokkal, de sohasem cirógattott meg.

Két dologiban mutatkozott meg az ajándékokon kívül a szeretete: néha elvitt sétálni az Orczykeribe, szép, napos reggeleken; este pedig, ha nagyon, nagyon kértem, mesélt egy mesét, amit odahaza tanult Miskolcon, valami toronyba falazott királykisasszonyról, akit hű papagálya nevelt fel, a szájában hordva neki tíz éven keresztül ételt, italt. De a végén persze lakodalom volt, a kávé az utcán folyott, nagy kanalakkal, fazekakkal merték az emberek; szigetek is voltak benne mandulatortából s minden, minden koldus és szegény jóllakott.

Szenvedélyesen szerettem ezt a mesét.

Még egy ponton összelekedtünk mindig: ha baromfíró volt szó. Egyformán (rajongtunk szép példányokért. Ha a levágni való között szépet, nemes növésűt talált, — nekem adta, neveljem fel. Azok aztán szalagot kaptak a lábukra és „örökéletűek” voltak.

Abból is látszik, hogy minden magamrahagyottságom mellett is el voltam kényeztetve, hogy olyan rossz voltam. Csak elkényeztetett gyerek lehet rossz. Babáim lábai elé szerettem volna rakni és odateríteni mindent, de mindent, ami egy porcellánfejű, fűrészportestű szőke vagy barna csodának csak tetszhetik.

Sohse volt pólyás- vagy bábé-babám. Mindig nagy leányok, asszonyok, királynők, tündérek, nimfák, egyszóval színpadi alakok.

Előre vetette egyéniségem az árnyékát.

Nem játszottam főzősdit, boltosdit, mint más gyerekek, de egészen fantasztikus meséket kellett szegény babáimnak — akarva, nem akarva — átélniök.

Amennyire, mondom, nem érdekelt a konyha,

— hihetetlen ügyesen, ízlésesen elrendezett szobáim voltak. Nemcsak szobáim, de volt kertem, uszodám, s kis színpadom, ahol minden darab, amit nagyanyám fiókjában megtaláltam, — előadásra került. A játéknak nem kellett drágának lenni, — jó volt papírból is, — csak lehessen vele álmodni. Volt például egy malmom, aminek a kereke forgott és őrölte a beleöntött homokot; azután egy váram francia gótikus stílusban, lovagokkal, várkisasszonnyal, felvonóhidakkal, fákkal s egy velencei-este szerű lámpaernyőm, aminek a tűvel átszurkált lyukain át-szűrődő fény a holdvilág, lampionfény, víztükröződés illúzióját keltette.

Ezeket imádtam, pedig csak magam ragasztottam össze.

A betegségnek szinte örültem, mert olyankor a gyertyám elé tettek egy csodaszép gyertyaellenzöt. (Jaj, ha még meg volna, de sok rossz estémet mosolyogta volna el!) Azt hiszem, francia régiség lehetett, művész kezéből. Olajos pergamentre francia kert volt festve, tele mulató, labdázó, színes ruhás alakokkal. Watteau-kompozícióira emlékeztető szabad, gazdag elgondolás és beosztás, — derű és fény sugárzott belőle. Tejesen benne volt a múlt s nekem olyan volt, mint egy boldog, ragyogó álmovilág. S az egész olyan különös, átlátszó, mintha üvegfestés volna-

Ki festhette? Isten tudja.

Csak akkor tették az ágyam mellé, ha beteg voltam. Máskor az üvegszekrényben állt. Ebből is látszik, mennyire szeretett szegény asszony. No és mordom, főleg abból, hogy olyan csapnivaló, rossz kölyök lehettem, csupa naivságból. Például egyszer, emlékszem, Jolánnak, (Hege-dűs Sándorné) varrtak egy. az én akkori ízlésem szerint csodaszép ruhát, nagy, zöld rózsás batisztból. (Azt hiszem. Boticelli-tavas-féle hatást akart mama vele elérni.)

Engem ez a ruha valósággal meghódított, belerészedtem és mindenáron akartam egy darabot a babám számára. Hisz ez rendben lett volna,

de ott volt a bibi, hogy pont a szoknya közepéből akartam s megmagyarázhatatlan kislelkűségből erre nem volt kapható se mama, se Jolán, ilyen igazságtalanok, irigyek, fősvények a nagyemberek! Mikor nekem csak annyi kell, mint a tenyerem, a többi, az egész, a sok, mind ott maradna Jolánnak. Ők ugyan azt állítják, hogy ha kivágnak egy darabot a szoknya közepéből, vége a ruhának. Nem lehet használni. De micsoda kicsinyes beszéd ez! Csak azért mondják, mert sajnálják az én babámtól azt a kis darabot is.

Nem értettük meg egymást!

Végre, heves keserűségemben földhöz vertem magamat s rúgtam gyűlölttem a nagyokat, akik visszaélnék a gyenge gyermek jogaival.

Nagy verés lehetett a vége!!

Ebből a kis epizódból látszik, mennyi baba-ruhám lehetett, hogy el se tudtam képzelni, szövet számára létezhet magasabb életcél, mint babaruhává dicsőülni!

Részben nem is csodálom az udvar (rokonok és vénasszonyok) állandó felháborodását hasonló túlkapásaimmal szemben. Hányszor, de hányszor ütötték meg a fülemet hasonló hangok: „Miért rontják, ezt a gyereket? Neki minden szabad. Már megint ajándék!”, vagy: „Majd megbánja kedves Jókainé, ha majd hálátlansággal fizet, örüljön, hogy itt lehet. Micsoda szerencse az is neki!”

Mit érhettem én ebből? Semmit. Miért szerencse nekem az, ami más gyermeknek természetes”? Miért nem féltik a többi kis kortársamat a hálátlanságtól? — Nem értettem, de azért fájt; sérített. ütött a hang és a kíséző tekintet. Nem értettem, de mindez csak táplálta bennem azt a furcsa magányos, sehová nem tartozás-érzést, ami a növekedő intelligencia minden új eredménye után csak jobban és jobban fejlődött.

Miután pajtásom egy sem volt, mértéket csak a meséskönyvek családi jeleneteiből, asszonyok ölében ülő, nővérrel sétáló, kis testvért ringató gyerekekről vehettem. Persze azt képzeltem, mindenütt.

az egész világon olyan nagy a szeneiét tényleg a családban, s így annál fájóbban bizsergett kis lelkemben az én magányosságom érzése

És mind ezt a sok: érzést magamban kellett súlyos teherként cipelnem. Csak a párnámnak, a holdnak, meg a tyúkjaimnak, macskáimnak sírtam el.

Emberi lények között még Nettihez voltam legbizalmasabb. Dehát a Netti! Mit tudott volna az szegény, nékem felelni?

Semmit, semmit se értettem, csak azt éreztem, valamivel vádolnak a hátam mögött, amiről én nem tehetek, valamiben nem vagyok olyan, mint más; de ez nem alázatossá, hanem dacossá tett.

Múlt az idő. A levegő lassanként elsötétedett. (Azt hiszem, elérkezett a színházi kellemetlenségek ideje.)

És elsötétedett az én gyermek-mennyszögöm is.

Hitem a kis Jézuskáiban.

A kis Jézuska más. mint Jézus Krisztus; egészen más. Valami víg, napos boldogság, csak a gyermeki szűk pályán halad¹, mint maga a gyermek, de ezt az utat betölti boldogsággal, reménységgel poézissal.

Társa az őrangyal.

Hogy hittem bennük! Hogy vártám, hogy szerettem hogy vágytam egyszer meglesni őket!

Este, lefekvés után, mikor már sötét volt. alvást színleltem, s aztán hirtelen kinyitottam a szemem.

Háhba nem vette észre az őrangyal a ravasz-ságomat? Hátba megláthatom?

És hogy fájt, hogy sohase sikerült! Az a gondolat: hogy tán nincs is, tán csak mese az egész? soha eszembe se jutott. Hittem vakon abszolút hittel és nagyon gazdag voltam! Úgyannyira hittem, úgyannyira az enyém

volt a kis Jézus is, minden aranyos, gyémántos, ezüstös ragyogó boldogságával!

Óh, azok a karácsonyi várakozások!

Olyant az élet később nem ad.

És nem is lehet ilyen földi szavakkal kifejezhető boldogság olyan gyereknél a Jézuska-várás. akinek az nem mindene egy személyben ... Jézuskája, apja, anyja, pajtása, testvére

Nekem a mindenem volt.

És kilenc esztendő koromban őt is elvesztettem.

Szürke pakolópapirosba, csúf szürke papirosba lett lemérve a mennyország, a bizalom, az abszolút, bátor boldogság.

Szürke pakolópapirosba, szürke spárgával átkötve — szürke, ködös téli délelőttön ...

Mint minden évben, akkor is napokig izgatottan lestem minden zörejt, minden ajtót, nem hallhatnám-e, nem láthatnám-e valahol besurrani kis szárnyát, aranyos fejét?

Portyázásaim közben egy nyitva felejtett ajtóra bukkantam — benyitottam ...

A szoba sötétes volt. kopár, üres. nagy asztalon dísztelen karácsonyfa állott. Alatta csomagok, szürke papírba takarva; némelyik ajándék már ki volt bontva, de így az is mind olyan józan, elszomorító volt. És a csillogó, ragyogó ezüst-arany láncok, csillagok stanicliban. közönséges szürke stanicliban!

Mama és a szobaleány rakogatják, bontják ollóval a spárgát...

Szürke spárga, szürke papiros, üres karácsonyfa ...

Mérgesen! rám szóltak, miért jöttem be?

Óh, de rettenetes perc az, mikor az ember először érzi azt: szürke. A világ szürke.

Úgy támolyogtam ki, mint Ádám a paradicsomból.

Elfakult a hit, elröpültek Jézuska és ör-

angyal. Itt maradt a valóság. A bolt. A pénz. A szürke papiros.

Becsukódott a gyermek-mennyország.

Jóéjszakát, jóéjszakát.

Két drága családtagot vesztettem el egy perc alatt. Jézuskát és őrangyalt. De mert valami nagy érzésbe muszáj volt kapaszkodnom, — ha felfelé nem ment, — hát lefelé, — elhatároztam, leszek én Jézuska és őrangyal, a babák és állatok számára. Mert életcél nélkül egy kilenc éves ember csak nem élhet?

És ettől fogva tényleg az egész, egész későbbi gyerekkorom s mondhatnám, „még első bakfiskorom is az állatok védelmének, ápolásának volt szentelve.

Hány állat-könnyet töröltem le és hány doromboló macskaboldogságot, csirke-örökéletet, madárfészek-nyugalmat, — sőt egércsalád-biztonságot sikerült megmentenem kis birodalmamban!

Szerettek is nagyon, — főleg a macskáim. Azok még hittek is bennem majdnem úgy, mint én az őrangyalban; mert bármelyiknek bármilyen baja volt, — éhség, szomjúság, betegség, — úgy jöttek hozzám, mint szenvedő az orvoshoz.

És ilyenkor azután megint boldog voltam.

A magányosságomnak volt egy alapjában véve komikus, de engem akkor vérig sértő, megalázó következménye is. Miután folyton egyedül kóborogtam a szobákban, konyhában, udvarban, kertben, — véletlenül rém sokat kerültem oda. is, ahol nem volt rám szükség. Talán erősen obszerváltam kora intelligenciámnál fogva, de mindenesetre pechem is volt.

Ha a ház valamely fiatal tagja szerelmes levelet kapott, ott kellett lennem, Ha eldobta, meg kellett talánom. Ha valahol elcsattant egy titkos csók, meg kellett látnom. Ha valaki valamit ellopott, jelen kellett lennem, akaratlanul, végzetszerűen.

De hát így volt; s a benszülöttek, a hasznosak feszélyezve érezték magukat a naplopó bevándorlót! éles szeme által.

Az öreg színésznők, udvarhölgyek már nem merték megtönni hazamenet titokban cukorral, káláccsal a zsebüket; a mosogatólány nem törte régi lelki nyugalmaival az edényt; a szobaleány nem olvasta takarítás helyett a rózsaszinti leveleit. (Hamenem jaj, kérem! félre ne tessék érteni! nem mintha árulkodtam volna! Attól senki se félt, mert erről az oldalamról ismertek. Az nem is bántotta volna őket úgy, mint az én naiv, becsületes, „Isten szeme mindent lát” tekintetem. Megalázta őket és még jobban gyűlöltek.)

Azt is csak én láttam, mikor az én hú Nettim a nagy konyhakéssel kiszúrta Ferenc Jóskának (ahogy akkor nevezték) mind a két szemét a falon lógó arcképén, „tótul átkozva, magyarul emlegetve”. „Hagysz te éhenhalni szegény enyim katona, — nem adolsz neki enni, — te kutya!”

És szegény Ferenc József üres szemekkel nézett azontúl a konyha-világba ...

De nekem persze nagyon imponált ez az erő és bátorság.

Mennyit sírt szegény nagy „hátulsó podgyászú” Netti és mennyi szalámit, kolbászt küldött „övé katonának”, míg az el nem vett egy özvegy hentesné, a hálátlan.

Talán ez volt Ferenc József bosszúja!

Napok jöttek, — napok mentek; a sötét felhők mind lejjebb szálltak. Ólmos, esőfelhők.

Legalább is én éreztem ilyen súlyos nyomást.

És magános ténfergésemenek egyszer, véletlenül nemcsak bosszantó, komikus, de rettenetes szomorú, lelki életemre végzetes következménye lett.

Két cselédleány tárgyalt a családról. A régi oktatta az újat. „Tudja, az a fiatal nő a fekete derékban, az a kisleány anyja. De erről nem szabad tudni senkinek, a gyerekek meg éppen nem! Ha valaki elmondaná, az Öreg nagyságos asszony magánkívül jönne és borzasztó dolgok történének. Miért? Hát azért, mert nem volt ura, leány volt, leányfővel halt meg — s itt vihogtak egy kicsit.

Az ajtó nyílt, szétugrottak, — én ottmaradtam.

Hát ezt is meg kellett hallanom!

Ilyen korán!

És ilyen rettenetes módon.

Vihogó cselédektől!

Pedig sohase hallgatódtam.

Gyászos, szomorú nap volt.

Eleinte szinte belehülyültem. Úgy jártam a házban, mint egy alvajáró, — de senki se vette észire.

Pár nap múlva azután elkezdődött az agymunka.

Hát a mama nem mama!

Ez alapján véve nem lepett meg.

Sokszor csodálkoztam: az én mamám miért nem olyan víg, fiatal, mint amilyenek az utcán meg a meséskönyvekben vannak?

De a többi!

Ha az a szép, fiatal, mosolygó asszony, az anyámi. — az meghalt, — de hol van a papám? Az is meghalt talán? Dehát miért nem beszélnek róla, — róluk?

Azt is mondták — a mamám leány volt, úgy halt meg. Hiszen az bűn, szégyen; úgy tanította a hittanban Baksi úr. Azt is mondta, ha váiaki valami nagyon, nagyon rosszat csinál, az Isten azzal bünteti, hogy leányfővel gyereke születik.

Az én anyám rossz lett volna? Vajjon, mit vétkezheted? Valami tiltott gyümöcsöt evett mint Éva? Vagy visszafeleselt a nagyanyámnak? Nem akarta megenni a sárgarépát?

Mit csinálhatott?

Azt is mondták a cselédek, a mama nagyon sokat búsul amiatt: azért nem szabad beszélni róla.

Itt valami hiba van. Valami, amit én nem érteik.

Mi az igazság?

Hogy süssem én azt ki?

Sajnáltam mamát. De a szép, fiatal kisanyámra se tudtam haragudni.

Nem, ő nem lehetett bűnös. Az lehetetlen. Azokkal a jóságos szép szemekkel!

Dehát mi volt akkor?

Miért volt olyan szigorú az Isten?

Biztos, biztos az Isten volt túlszigorú.

Hisz ezt a szegény Évát sem kellett volna olyan rémesen büntetni.

Furcsa is ez a világ. Miért lesz némely ember annyira büntetve, másik meg semmit sem?

Miért is vagyunk, ha annyit kell szenvednünk?

Milyen is hát ez az egész élet, ez a világ?

És miért kell meghalni?

Ha azt Isten olyan hatalmas és olyan jó is, akkor miért nem rendezi úgy, hogy mindenki boldog legyen?

És ha boldog lenne mindenki, akkor biztos jó is lenne az egész világ; nem kellene az Istennek büntetni!

Pedig, hogy fájhat az az Istennek, mikor büntetM

Nekem is hogy fáj, ha meg kell egyik macskámat verni.

Az se lopna, ha nem volna éhes.

Miért éhes az ember is?

Miért?

Miért van minden, — miért, miért, miért?

Miért nincs nekem szép, fiatal kis anyám?

Miért?

És sírtam, sírtam, sirattam a soha nem érzett anyai csókot, anyai simogatást...

És senkit meg nem kérdezhettem.

Már Netti is elment.

A csirkék, macskák nem felelnek.

A könyvek beszélnek, — de nem értem a nyelvüket.

Sokat kell még addig olvasnom, míg megadják a feleletet.

Nem! Az én anyám nem csinálhatott szégyelni való dolgot!

És nekem se kell semmit szegye élnem! Semmit, semmit.

Nem akarok, nem tudok szégyelni soha, semmit.

És mielőtt a könyveket megértettem volna, elkezdtem gondolkozni és saját használatomra filozófiai és morál tétéleket felállítani.

Öreg lettem!

Kilenc éves koromban.

Azt hiszem, rosszul is nézhettem ki. Sokszor simogatott meg papa nagy szeretettel, sajnálkozással. Lelki magányosságomat ő is megérezhette.

De, azt hiszem, ugyanabban az időben lehetek, az ő kritikus fellobbanása!, keserves lemondása. Akkoriban foglalkozott legkevesebbet velem.

Ebben az időben kaptam az első francia nevelőnőt.

Zongorázni is tanított. — ugyan nem tudott semmit.

Menyasszony volt és mielőtt a skálákat megtanultam volna, férjhez ment egy magyar orvoshoz.

Közben, — hogy vőlegényét megörvendeztesse — a hülye tehenestől tanult csárdást táncolni — a szénapadláson. Annak az állatnak nem voltak fogai, köpködte a nyálat, mint egy Jónás, piszkos, bűdös, részeg volt, — de fiatal és ingyen adott táncleckéket.

Ez volt az első nevelőnőm!

Azt is nekem kellett meglátnom. — mikor a padlásajtóbai járták.

A nagy éneklés vitt oda.

Óh Strindberg!

Ha mindezeket te írhattad volna, meg!

A várva-várt francia leányban, aki messzi-ről, idegen világból hozzám, csak hozzám és értem jön, — benne is csalódtam.

Irtóznom kellett tőle.

Még magánosabbnak elhagyatottabbnak éreztem magamat.

Magánosnak, elhagyatottnak, — kilenc éves koromban, lelkemben a nagy, fájó, érthetetlen titokkal.

Kilenc éves koromban megszűntem, gyermek lenni.

Öreg, fáradt, szomorú, életunt lettem.

Órákig ültem a szép, fiatal ismeretlen asszony képe előtt; sírtam, sirattam magamat és őt; és gondolkoztam, tépelődtem: vajjon mikor fog megszakadni a szomorúságok lánc? — Vaijon, ha nekem is lesz igazi leányom a játékbabák helyett, — még annak is annyit fog kelleni sinr?

Miért oly szigorú a mi családunkhoz az Isten?

Töprengés. Töprengés,

Hosszú évek alatt csak töprengés.

De ez már nem ide tartozik.

A bús kis Hamlet fejlődése bekapcsolódik a halálom után megjelenő nagy visszaemlékezésbe, amiből addig legfeljebb egyes részek látnak még napvilágot.

A gyermekkornak vége.

Óh Strinberg! Újra hozzád kiáltok.

Ha te írhattad volna meg mindezt!

Parentes et alios Su.
periores tuos in hono.
re habeto: non metu.
sed amore et officio
per motus libentique animo eorum

JÓKAI ALKONYA.

Jókai alkonya . . . Istenek alkonya . . . mindennek, mindennek: fogalomnak, ideálnak, kis embereknek és óriásoknak, — mindennek van alkonya. .

Magának, az ősanyának, aki termi az embert, a madarat, ami dalol, — a virágot, ami illatozik: neki magának, az anyaföldnek is lesz alkonya.

Sok millió év múlva majd elszárad minden rajta; megszűnik ragyogó lenni, öreg, beteg, fáradt lesz ...

Pedig de csodálatos nagy, szép volt valaha!

Elporlad, meghal, mint a, kis tiszavirág, amely születik reggel, — szeret, röpköd a víz felett és, talán, mielőtt a nap nyugovóra térne. — már megszűnik lenni ...

Mindennek van alkonya

És furcsa, furcsa valami az az alkony. Megnőnek a dolgok, amik valóságban picinyek. Picinyek lesznek, amik valóságban nagyok.

Érzések, gondolatok születnek, amik nappal meg nem foghatnak ...

És furcsa, furcsa az a titokzatos körforgás, ami nagy, hatalmas férfiakból ráncos, meggömbült gyermeket csinál. Ami csodálatos, gyönyörű, mérhetetlen világokat átszárnyaló lelkeknek fokról-fokra, napról-napra szűkíti, sötétíti a horizontját-vagy elviszi fantázia-ország olyan tartományaiba, — ahová azelőtt nem szívesen utaztak.

Furcsa, furcsa mindez ...

Hogy is kezdjem?

Hogy is volt, — mikor először ült a lelkemre az a szomorú sejtelem: hát az én Papim se kivétel? ő is alá lesz vetve a mindenség örök törvényeinek?

Az ő lelkét is messzi, homályos utazásokra viszi majd az a mindent kifejlesztő és mindent elhervasztó titokzatos erő?

Ha papa nem volt Pesten, — rendesen megbízott, hogy a nevére érkező csomagokat bontsam fel s ha valami fontos érkezett, — küldjem utána.

Mert hiszen, mint másnak a levelek, naponta érkeztek a címére az ország minden vidékéről, lelkes honfiak és honleányoktól a legkülönbözőbb dolgok, dobozban, zsákban, ládában, tekercsben stb.

Akinek különösen szép virága nyílt, — gyümölcse termett, — küldött belőle neki.

Névnapra, születésnapra, karácsonyra, újévre, húsvétra, minden elképzelhető ünnepre, tán még hosszúnapra is stikkoltak, varrtak papucsokat, hálósapkákat a lelkes olvasónők.

Aztán küldtek vadat, kompótokat, fajcsirkét, nemes kutyakölyköket és (jaj, ezt legelől kellett volna mondanom) családi irattárakból érdekes, hiteles adatokat regényei írásához, — stb. stb.

Egy ilyen alkalommal (azt hiszem, Abbáziában volt) a lelkesedési megnyilvánulásokkal együtt egy külföldi csomag is került a kezembe.

Valamelyik müncheni vagy drezdai műkereskedőtől — régi mesterek reprodukciói.

Nagy örömmel bontottam fel

Giorgione Vénusza. Tizián Danae-ja. Rubens Paris ítélete. Michelangelo Lédája, És még sok, sok Vénusz, Nimfa, Danaé és Léda, — vagy hetvenöt-száz darab.

És mellékelve egy levél: „Remélik, ezzel is meg lesz elégedve, úgy, mint az első szállítmánnyal, s ha parancsolja, pár hét múlva küldik a so-

rozat harmadik részét, a modern mesterek akt-remekeit.”

Velem megfordult a világ.

A hatvanöt esztendő Jókai, — az én Papim, aktokkal veszi körül magát!

Jókai, aki a nőkre (régén régén rá se néz, — akinek finom, tejfehér, gyermekbőr-hamvasságú arca úgy elpirul, ha tréfálódznak vele, — aki úgy járkál a lüktető szenvedélyektől izzó életben, mint valami tisztos, nyugodt, rózsaszirmokból összefujt, egy érintésre szétfosló öreg mesekirály . . . a virágok, madarak lelke, fülelilék apja: magányos óráiban női testekben gyönyörködik, — szerelemtől álmodik?

Akkor okosabbnak kellett volna lennem.

Pedig nagy leány voltam már.

Szólhattam volna a barátainak.

Nem tudtam. Szégyeltem. El akartam felejteni.

Milyen ostobaság!

Milyen rossz pszichológia!

Hogy képzelhettem, hogy az, aki olyan izzó színekkel „festi a női szépséget, — nem álmodik is még róla?

Amíg álmodik — joga van hozzá.

Joga, szüksége van illúzióra, öröme.

Miért szégyeltem én világosan látni?

Akkor úgy hatvanöt éves lehetett.

Akkor meg kellett volna házasítani.

Miért szégyeltem én világosan látni, — és miért félt ő őszinte, bizalmas lenni?

És miért temettem el annak a csomagnak az emlékét, miért nom beszéltem róla később az urammal?

Miért képzeltem végre, — hogy álmodtam az egésztest és miért lettem újra olyan hiszékeny, mint azelőtt?

A Sorsa akarta így?
 A Jókai Sorsa?
 Száz kérdőjel — felelt nélkül!

A pezsgőspalack-teória.

Amit egy életen keresztül visszafojtanak, —
 valamikor annál nagyobb erővel tör elő.

Alig élt; első, igaz, húsból-vérből való sze-
 relmét rögtön evette feleségül.

És milyen rövid volt az a szerelem!

Az asszony kilenc évvel öregebb volt nála.

De még ez nem lett volna oly nagy baj, —
 hány boldog, házasság lesz még nagyobb korkü-
 lönség mellett is, — ha az asszony egészséges,
 jókedélyű, soká marad fiatal.

De nagyanyám egész életét végigkísérő ret-
 tenetes migrain-jei s főleg a házasság után pár év-
 vel kezdődő belső baja folytán, minden szépsége
 dacára, a rendesnél sokkal, sokkal hamarabb meg-
 öregedett.

Ha papa cinikus (nem is cinikus, csak köny-
 nyelmű), akkor — mikor a vér és a szenvedély
 követelődzései még természetesek voltak, — épp oly
 szép, nyugodt megöregedése lett volna, — mint
 bárki másnak.

De ő alávetette magát nagyanyám zsarnok
 féltékenységének s azt az egy, azt hiszem, teljesen
 plátonikus álmodat leszámítva gyámleánya iránt, —
 nem tudni róla pozitív kirágást a hámból.

Mindannak, ami eljött, — el kellett jönnie,
 logikailag, természetrajzilag, fizikailag, orvosilag.

Mutatkozott az én látókörömben is sok aspi-
 ráns éveken keresztül.

Szép, előkelő nők, — főleg egyik legbájo-
 sabb operette-primadonnánk.

De valahogy ügyetlenül csinálták mind. Túl
 nagy tisztelettel, hódolattal közeledtek feléje, nem
 tudtak úgy bánni vele, mint nő a férfival.

Ő pedig szégyelte megkezdeni a flirtöt, s úgy

látszik, végre már fárasztotta a nagy, szentimentális ábrándozás, mert egyszer kijelentette: ne ültessék többé mellé szép asszonyokat, öreg ő már. Fárasztják. Unja, hogy mulattatni kell őket.

Pedig, úgy látszik, gyerekes aprehenzió volt — amiért úgy tisztelik a korát!

De mi hittük: úgy van, ahogy mutatja, mondja.

Miért titkolódzott?

Miért tettetett?

Miért szégyelte, hogy nem Isten, — ember ő is?

Mert miért bántunk mi úgy vele, — mint földöntúli lénnel?

Mi szuggeráltuk bele, — s az egész ország. Az a nagy imádás ...

Teltek az évek.

Hetven vagy hetvenegy éves lehetett, — mikor elkezdett egy „Levente” című ősmagyar színpadi költeményen dolgozni.

Három vagy négy évig foglalkozott vele. (Tán soha, semmin ilyen soká.)

A legnagyobb ambícióval, lelkesedéssel dolgozott rajta, — azt hitte, élete koronája lesz, — új irányt teremt! (Valami „Niebelungenlied”-szerű hatalmas dolgot tervezett.)

Óriási nyelvészeti tanulmányokat csinált. Szinte tisztelettel közeledett hozzá. Egészen más-ként, mint akármelyik más munkájához.

Végre egyszer vacsorát rendezett; legjobb barátai, arók voltak rá hivatalosak.

Halálosan szomorú, kínos este volt!

Milyen izgatottan vártuk!

Gyönyörűen, csudásan olvasta, — de a vers!

Azóta az irodalomtörténet ítélt már fölötte.

A szerencse az volt, hogy mindenki kipirult arccal, némelyik nedves szemekkel hallgatta —

nem a költeményt, — a költőt, Jókait! Akit olyan nagy csalódás fog érni, ha elő akarja adatni.

Ő a inoghatott arcokat, szeretettől sugárzó szemeket félre magyarázta, — és boldog volt.

Nagyon szerette őket érte.

Általában érintkezése a fiatal írókkal nagyon megváltozott. Abban az uramnak nagy része volt.

Azelőtt a fiatal írókkal nem sokat törődött. Inkább csak akkor, ha valami szívességet tehetett nekik.

Hánynak adott titokban tíztől húsz forintig havi stipendiumot, milyen-lelkessedéssel ment kiadókhöz protegálni őket, — vagy szerzett valami állást, hogy jobban írhasanak.

Addig szerette őket, hitt bennök, nagy jövőt jósolt nekik, — addig, míg nyomorogtak.

De ha valamelyiknek már volt sikere, jó ruhája, olvasták könyvét, versét, többé nem érdekelte őt, alakja előtte nem volt többé romantikus, megunta. Mindig, mindegyiktől valami Petőfi-szerű csodát várt.

De mondom, ez lassankint megváltozott. Fiainak hívta őket, s örült nekik mindig. Mink még jobban!

Mialatt Leventén dolgozott, több darabot is írt, — de nem volt velük szerencséje. Dráma, operette, bohózat, — megbukott biz az mind. Már reszkettünk előre, ha azt jelentette: új darabot adott be.

Azok egész különös bukások voltak. A publikum tombolva hívta, ünnepelte, — vastaps, őrvöngő éljenzés, ünnepelte az embert, a regényíró, az imádott alakot, — de a darab megbukott. Egyikben apácák kánkánt táncoltak, emberek túlsok babot ettek, stb. Ezt másodszer nem lehetett előadni, de felvonásközben azért tombolva éljeneztek az ország büszkeségét, szerelmét.

A fölolvadás után kezdődött Levente vándor-

lisa. Jókai színre akarta hozni, de az igazgatók, rendezők bújtak előle; végre azt sütötték ki: nem lehet előadni, mert a Nemzeti Színháznak nincs hozzá primadonnája. Jászai már nem tud olyan magasról leugrani, — Márkus nagyon modern, nem tud ősmagyar nőt játszani, — várjon Papa, míg akad új csillag, aki alkalmas.

Elhitte s kezdett ő is fiatal tehetségekkel foglalkozni élete zárköve, főalkotása számára, — mint ahogy ő képzelte.

Ebben az időben gyakran panaszkodott, milyen furcsa álmai vannak. Mindig, minden éjjel menekül álruhában, komplikált furfangokat visz végbe, hihetetlen veszedelmek között, néha egyedül, de néha egy ismeretlen nővel.

Csudálkoztunk, milyen különös, hogy ő, az otthon ülő, utazni nem szerető, ártatlan ember álmodik ilyen furcsákat; néha felvillant a szeme, olyan vészes, ideges fénnel s azt felelte: „Nem tudjátok ti, ki vagyok én!”

„Ha ti azt sejtenétek!”

Mi viccnek vettük; én azt gondoltam, Papi-nak tetszik magát titokzatos, kétlaki embernek képzelni, mert furcsákat álmodik.

Bővebben nem gondolkoztunk róla.

Hisz még az is fájt, ha hazahozta Tisza Kálmán nagyon erős, parasztosan, cinikusan erős mondásait, s úgy adta le, mint valami mulatságos, szellemes megnyilvánulását a Tisza eszének, humorának.

Közben írt drámákat tovább, — de volt olyan is, mit megakadályoztunk, hogy megmutasson a külvilágnak, mert teljesen beteges elgondolás hozta létre.

Ez mind csudálatosképen csak a színműíró Jókai betegsége volt, a regényíró dolgozott tovább minden nagyobb elváltozás nélkül. Az nem izgatta, ott nem voltak akadályok, nehézségek.

Ma is merem mondani — ha hízelegtem

volna ha dicsértem volna az újabb darabjait a tragédia tán sohsem következik be.

Nem unt volna meg.

Túlságosan tiszteltem — elhagyott a pszichológiám!

Nagyon, nagyon ügyetlen voltam!

Túlságosan érettem.

Nem jól szerettem.

Hiába voltak állandó sikerei saját területén, ő csak a színpalak előtt akart ragyogni.

Lassanként szinte kedélybeteg lett, unottságról, öregségről panaszkodott.

Nem ment sehová.

A doktorok nem tudták, mi baja?

Nem evett, ellenben a különböző likőrök: borovicska, fenyőpálinka, cognac (a békés, régi Altväterről nem is beszélve), mindig több és több számmal jelentek meg a nagy étagéron, hálószobájában. Nem derút hoztak, csak elégedetlenséget s ami nála oly szokatlan, oly idegen volt: gyanakvást.

Hónapok múltak; valami nagyon komoly és ünnepélyes alkalomra volt hivatalos — nem tudom színházba-e vagy bankettre, de valami Jókaihoz méltó eset volt. Utolsó nap lemondott.

Lemondását azzal indokolta, ő nem fog már többé, semmi nyilvános ünnepeken résztvenni este — mert ő már öreg, fáradt.

Erre nem lehetett föllebezni — belenyugodott mindenki.

Különös híreket hallottunk: Jókai Clubban keservesen és gyakran panaszkodott fűnek-fának, rokonnak, barátinak, — miránk! Roszszul bánunk vele, nem kap eleget enni, sokat kell, hogy ránk költsön, stb. Nem hittük, nem tudtuk hinni, de a Jókai-család és köztünk az érintkezés (ritkább és feszeőbb lett — megszűnt a bizalom.

Ki nem mondott félreértés állt a két ház közé, ami az udvarias felszín alatt mindjobban erősödött.

* * .
*

Más oldalról azt hallottam — Jókai sokat ebédel vendéglőben, sokat van Eötvös Károly társaságában — de másutt is, — míg azelőtt a legnagyobb ritkaság volt rávenni, hogy menjen házon kívül enni.

Az urak mind csodálkozva mesélték, mennyire megváltozott a modora; mindig nőkről beszél s borsos anekdoták mulattatják.

Ha hazajött, — fáradt, kelletlen volt, fogfájásról, arcfájásról panaszkodott s absolute nem evett. Hiába csináltattam legkedvesebb ételeit, rájuk sem nézett. Könyörögtem neki, menjen el Füredre, mint máskor is, az majd fölüdíti a kedélyét s vissza hozza álmát. Elment.

*

Egyszer egy levelet Bródy küldött nekem.

A borítékban második levél. Jókainak címezve. Ketten írták alá a műteremben, (az eredeti levél a Jókai-pör adatai között van).

Bródy, mint a Magyar Hírlap munkatársa, hivatalosan felszólítja Jókait, nyilatkozzon a lap számára, mi igaz a fenti hírből a szerkesztőség kötelességének tartván felmerülő híreket díszmunkaíársáról, ha esetleg nem igaz, legelőször megcáfolni.

Ez a levél le volt zárva. Én később csak Árpádtól tudtam meg a tartalmát. Engem utasítottak, adjam át, a hordár várja még s vigye vissza a feleletet a műterembe. (Így történt. Bevittem! Elolvasta,

* A csillaggal jelölt helyeken személyes vonatkozású részeket törölt szerző, ú. i. a „Jókai Alkonya” saját csak halála után megjelenő memoirejének egy része.

sápadt lett, csendesen mondta: hagyjam őt magára, majd felel.

A várakozásnak az az órája különös volt. Az ablak alatt vártam. Kihallatszott fáradhatatlan lépegetése le s föl. . . tovább, tovább. . . le s föl. Mi lesz, mit felel?

Engem egy trans féle fogott el, mindent meg láttam, megéreztem, mint egy médium.

Láttam a családot fölbomlani, a házat összeomlana, Olaszországot, a szegénységet, csendet.

Odabent végre elhallgattak a lépések. Papa kijött, sötét, de nyugodt arccal, kezében egy zárt levél Bródynak címezve.

Visszament szobájába, a nap többi része látzólagos csendben múlt el.

Hogy szerettem volna tudni, mi lehetett abban a levélben?

Másnap a Magyar Hírlapban olvastuk a hivatalos démentit.

Ugyanaznap, szokott időben bemélt a városba; az utolsó nyáron mindennap, bement. Komoran, de teljesen norma is, erős állapotban.

Hat óra tájban jött haza, mint rendesen, eléje mentünk a gyerekekkel. Rémulve láttuk, tíz évvel megöregedve, gubasztani a kocsi sarkában. Először azt hittem, valami baleset érte!

Úgy kellett a kocsiból kisegíteni. Kérdéseinkre nem felelt, szobájából nem jött ki többet aznap.

*

Árpád, diszkréciója: nem venni tudomást a Jókai-problémákról, már nem lovagiasság és tisztelet, de hanyagság látszatát keltette volna.

Abbahagyta munkáját, egyéni életét, hogy Jókai sorsával foglalkozzon.

Dr. Demjanovits sürgette, ijesztgette.

Beszélt Jókai legjobb barátaival, Nedeczky István, Dárday Sándor, Gajári Ödönnel s a családdal, első sorban Hegedűs Sándorral, de beszélt híres ügyvédekkel, írókkal s más nagytekintélyű emberekkel is.

Próbált valami tanácsot vagy véleményt kapni valahonnan.

A doktorok ijesztgették. Az ő korában veszedelmes az ilyen izgalom, nagy baj lehet belőle.

A barátok viszont vigasztalták, nem olyan nagy a baj.

A család egyszerűen nem hitt semmit. El is voltak papa panaszai folytán idegenedve tőlünk, meg aztán nem tudtak részletesen semmit.

Nagyon sokat kellett szenvednie, míg egy olyan jó, gavallér ember odáig törött, hogy azt a poézisból, gyöngédségből összefont köteléket: bennünket, sőt a kis gyereket is úgy elfelejthette.

Különbömben nemcsak velünk szemben volt ez a változás. Valóságos üldözési mániászerű hangulatai voltak. Egyre arra panaszkodott, hogy ő kiment a divatból, az ország elfordult tőle, őt nem olvassák már.

A nemzet háládatlan hozzá!

Tudja, hogy neki már csak ellenségei vannak és ez ezentúl mindig csak rosszabb lesz.

Demjanovits elhozta sógorát, dr. Conradot, ki akkor a brassói elmegyógyintézet igazgatója volt. Papának úgy mutatták be, mint szenvedélyes kertészt; ott maradt vacsorán, hogy véleményt és diagnózist csinálhasson.

Helyeselte sógora véleményét, de azt, veszedelmes-e a démentie vagy nem, egy látásra nem lehet megítélni. És ő többet föltűnés nélkül hozzánk; nem jöhet. Azt tanácsolta: folyamodjunk Laufnauerhez. ő kezelte Árpádot és mindnyájan any-, nyira tiszteltük, szerettük.

Beszéltünk vele is, azonban ő ismerte papát s így nem jöhetett. Kiküldte hát dr. Ranschburgot, ki, mint mondta, épp oly kitűnő ember, mint amilyen kitűnő orvos. Állapítsa meg, mi a helyzet. Mit

kell, mit szabad tenni? Mi a kötelesség! Szükséges-e a gyakori megfigyelés?

Kegyetlen, fantasztikus napok következtek!

Hazudni, titkolózni előtte,

Összesúgni mögötte!

Keresni abban a csodaszép. Isten remeke koponyában a bénulás nyomait!

Rettenetes, lázálomba való. lidércnyomás-szerű napok!

Egy kép üldözte az orvosokat is, a családot is: elutazik! És kitör valahol útközben, egy hotelban a félt krízis, vagy tán egy vasúti coupéban!

Kint az idegenben!

Szabad-e hagyni elutazni?

Erre csak a tudomány felelhet, — az sem mindig.

Mint beteg barátnőin házi orvosa jött ki háromszor vagy négyszer. Micsoda ebédek, úr Isten! mindenkinek a szíve vérzik. befelé sír! — s mindenki színházat játszik, egy rettenetes célért.

A Jókai Mór egészségéért, utolsó éveieért, dicsőségéért, nimbuszáért!

Tudni, akár mit teszünk, azt az örökkévalóság kéri tőlünk számon.

Jaj, ha tévedtünk!

Jaj, ha sokat, — jaj, ha keveset teszünk!

Ő: azt, hiszem, kitalálta az egész — csak ferde látószög alatt.

Földöntúli látás adatott néha neki, de akkor már velünk szemben meg volt hamisítva a látása.

Ha észrevette, mi történik körülötte, biztosan azt gondolta: az örökséget őrizzük, azért aggódkunk. Nem ő érte. Ez azonban csakis rémképem lehet. Mert látszólag nem vett észre semmit. Velünk, barátnőmmel olyan volt, mind, eddig, — Ranschburggal pedig egész kedves. Egyszer egy rózsát

adott neki leírhatatlan bájjal — ahogy csak ő tudott: „gondoljon majd rám, ha én már nem leszek.” A rózsát dr. Ranschburg még most is őrzi.

Akkor elfutott, hogy sírva ne fakadjon! Referált Laufenuernak. Tanácskoztak s az eredmény így hangzott:

Dementia senilis. De ilyen hatalmas agyvelőnél, ilyen szellemóriásnál kiszámíthatatlan, milyen tempóban fog haladni.

Ilyen pácienseket az úristen maga kezel külön titokteljes törvények szerint. Abban ember, orvos, nem tud dönteni.

Ha meg akarjuk magunkat nyugtatni, küldjünk utána az első három napig egy megbízottat, ki rögtön tudósít, ha valami katasztrófa állna be.

Ebben megállapodtunk s vártunk!

Egy reggelen, szeptember első-napjaiban — akkor már a városban voltunk — beállít Árpádhoz Gyula, papa inasa s dadogva mondja: ő már nem mer tovább hallgatni. A méltóságos úr holnap szökik, már be van pakolva minden; nézzük meg.

Nem hazudott, két láda volt bepakolva. Az egyikben csomó könyv legújabb munkájához.

Hála Isten dolgozni akar, ez megnyugtató!

Árpád rögtön elment. Hegedűsekhez, figyelemzetni őket, itt az utolsó óra. Nem hitték. Azt mondták, cseléd pletyka!

Akkor összehívta estére Jókai és a mi barátaink közül mindazokat, kik már Pesten voltak. Nedeçky Istvánt, Bárdy Sándort, Gózsdu Eleket, Pemjanovítót, Bródyt, Fenyő Sándort. Bársony Istyánt, Herczeg Ferencet és Gárdonyit. Mind gyanútlanul jöttek, óriási meglepetés volt, mikor így szólt hozzájuk: barátaim! azért hivattalak benneketek, lássátok; hogy hagyja el otthonát Jókai Mór.”

Mind rátámadtak: Láza van, beteg, félrebeszél, — ez lehetetlen!

Gyanakodva nézték. Papa, mint rendesen, a Clubból jött, nagyon beszédes volt. A hangulat a lappangó izgatottság folytán túl fűtött, csupa szellemi sziporka-villogás.

Vacsora után szokatlan jókedvűen fölszólította az egész társaságot: folytassuk a vidám vacsorát Svábhegyen tizennégy nap múlva. Fölállt és elbúcsúzott.

Éreztem, tudtam, hogy most látom utoljára, — kerestem a búcsú egy mozdulatát — és megtaláltam. Hideg este volt, a kabátja kinyílt — mint annyi éven át, annyiszor — még egyszer utoljára fölhajtottam hátulról a kabátja gallérját — meg ne hüljön, míg fölmegy a lépcsőin . . . Ki fog ezentúl a tüdejére vigyázni? a megszokott mozdulatra visszanezett, valami ijedt, kételkedő meg-meshatottsággal nézett rám. A szeme azt mondta: Hátha igazságtalan vagyok hozzád?

Hátha, hátha?

Egy hosszú perc — azután az ajtó becsukódott mögötte.

Bródy Árpádhoz ugrott. „Árpád, te rágalmozol! Ember így nem tethet!” Bársony zokogni kezdett. Mindenki saját temperamentuma szerint kezeit tördelte, könnyes szemmel hadonászott, vagy az asztalt verte. Mindenki Árpádot, gyanúsította.

Nem haragudott meg érte! Papa iránti szeretetből tették. . . Szép volt látni különböző korú, állású, temperamentumu! erős férfiaknak ezt a nagy fájdalmat.

Árpád kérte, követelte tőlük — jöjjenek el másnap reggel meggyőződni, — rágalmozott-e?

Másnap korán fölment Jókaihoz s megkérdezte: „Igaz-e, pápikám, maga ma el akar szökni? Mért nem mondja meg nyíltan? Így egy iskolás gyerek megy el hazulról, — nem Jókai Mór! Mi ezt a bizalmatlanságot nem érdemeljük. Nem fogjuk semmi cselekedeté-

ben, vágyában akadályozni. Se jogunk, se kedvünk hozzá.”

Míg Árpád beszélt, — schlafrokkja bojtjaival játszott; akkor hirtelen zsebébe nyúlva egy levelet, Árpádhoz címzett levelet vett ki. Bécsi hotelből volt címezve. Tartalma ilyenforma: ő még fiatalnak érzi magát s bodog akar lenni. A vagyoniak felől tárgyaljunk Dárdayval — vagy valami általunk megnevezett ügyvéddel. Ő minden igényt kielégít és minden kívánságot teljesít

Árpád elolvasta s azt felele. „Mi mindketten csak azt kívánjuk, legyen papi boldog! Vissza nem tartjuk semmitől, — tehát a házasságtól sem. És ha egyszer úgy érezné, hogy kár volt elmenni, jobb volt velünk, — mi mindig a régi szeretettel várjuk, mintha soha el se ment volna. Anyagiakról nem tárgyalunk. Rendelkezzen saját belátása szerint.”

Jókai meghatva köszönte az uram meleg föl-fogását. Elváltak,

Ez volt az utolsó találkozás. Jókai, és Feszty között.

Az inas jelentette, 11 órakor két fiakker jön.

Árpád üzent Hegedűseknek. Most már aztán elhitték. Kétségbeesetten rohant Hegedűs Sándor, és Loránd.

Jött Dárday, Nedeczky. 9 óra volt, a kocsik 11-re voltak rendelve.

A gyülekezet azt határozta, fölmennek Jókaihoz. Föl is ment Dárday, Nedeczky, Hegedűs.

* *
*

Engem egyre a hideg rázott, rázott, nagy meleg kendőben, meleg nyári napon; a fogam vacogása volt a gyász muzsika; a másik fönt az emeleten szólt ...

Jókai Mór járt föl s le, föl s le a dolgozószobájában.

Azelőtt is hallottam úgy járni, mikor regé-

nyein dolgozott, meséit szőtte. Most írja; utolsó regényét. Hogyan oldja meg? Istenem, hogyan oldja meg? Azalatt meg többen megérkeztek a tegnapi barátok közül. Lent a műteremben nagy viták folytak. A többség azt kívánta, követelte — akadályozzam meg az esküvőt bármi áron.

*

Ezt sem én, sem Árpád nem engedjük. Tiltakoztunk, de tiltakozott még (rajtunk kívül kettő-három, kik mindig egy véleményen voltak velünk) a lágyabb szívűek.

Miután mint adoptált leánya én álltam legközelebb hozzá a mi szavunk, a kisebbség szava döntött.

Mert az általános többség, a prüdebek, takarékosabbak azt akarták, orvosilag kell megakadályozni.

Hivatalosan kell a demetio senilist kimondani. Úgy nem köthet házasságot, — a törvény előtt elveszti polgári jogait. Meg lesz mentve sok keserűségtől, az országot sem éri ilyen csalódás is minket sem tagadhat ki. Föl pattantam. „Az ajtó elé állok, a testemmel védem cselekvési jogát! Neki is van annyi cselekvési joga talán mint akármelyik hordárnak. Hírnevét, pénzét maga szerezte. Nem örökölte senkitől. Ahogy megszerezte, — úgy félredobhatja, ha az neki úgy tetszik.”

Árpád nekem adott igazat. Hozzátette: Semmi, senki rólunk a gyanút soha le nem mosná, hogy a pénzéért tettük.

Hárman megint mellettünk, — a többiek vadul, elkeseredetten ellenünk. Ilyen propositiók voltak, okos, jó emberektől: vigyem el utazni valahová erővel, zárjam rá az ajtót s őrizzem mindaddig, míg el nem felejtí szándékát. Irtózatós gondolat! Egy öreg embert, kit úgy hívnak: Jókai, — erővel elvinni, bezárni, őrizni! látni a szenvedését, érezni a gyűlöletét!

S várni, míg megtörik!

Ezt a szerepet mi az, urammal nemcsak szeretetből, de önzésből sem vállalnánk el még akkor se, ha bíznánk a végleges jó eredményben. Hiszen soha semmi le nem mosta volna azt a szörnyű gyanút!

Még egyszer fölszólítottam őket. Ha azt tartják helyesnek — vállalkozzanak ők, vállalják a felelősséget. Én tiltakozom s az ilyen módon megmentett örökségről természetesen lemondok.

Erre csend lett. Győztem.

Közben Pista bácsi fölment papához, szeretetével, tapintatos lényével annyira vitte, — hogy nyakába borult, megcsókolta s azt mondta: „köszönöm neked, megmentettél. Nagy veszedelemben voltam!”

Megígérte, — lemond minden tervéről, — csak azt az egyet engedjék meg neki, — még egyszer lássa, elbúcsúzzon attól, akitől most igéreténél fogva örökre el fog válni.

Általános lett az öröm.

Dárday sírt a bódogságtól!

Árpád a megelégedés közepette szomorúan mondta: Jókai nem fog visszajönni többet. Erre megint mind rátámadtak, kivétel nélkül.

Én tudtam, — igaza van.

Valaki azt proponálta, menjünk fel hozzá mindnyájan (akkor már lehattunk tizen vagy tizenketten, mert a tárgyalások alatt mind többen és többen érkeztek). Köszönjük meg Jókainak nemes és bölcs elhatározását.

Árpádnak és nekem nem tetszett ez a gondolat. (Színpadiasnak találtuk.) Azért csak mentünk a többiekkel. De leghátul maradtunk, hogy ne is lásson.

Ott ült íróasztala előtt összeesve — mint egy nagy beteg. Az is volt. Szegény* öreg ember volt. Sokan ölelgették, csókolták, hálálkodtak neki; főleg a család.

Én csak a lelógó kezét csókoltam még szótlanul nem tudta kik beszélnek hozzá, ki érinti meg. Nem nézett föl az egész idő alatt. Annyit mondott, csak tompa hangon „az én boldogságomnak már vége.”

Igaza volt!

* *

*

Loránd ki az egész idő alatt nem volt itt, a tárgyalások alatt sem, az utcán találkozott a távozó Jókaival és Dárdayval. Végtelen nagy szeretetében letérdepelt előtte, átkarolta a lábát s úgy könyörgött: „Móric bácsid gondolja meg, gondoljon Magyarországra — a nevére!” Nem felelt — tán nem is hallotta, tán nem is értette.

Pedig, hogy szerette Lórándot kicsi korától kezdve!

Négyéves kisleányom abban a percben lépett ki dajkájával a kapun, boldogan rohant a nagypapa felé — ellökte — az, aki azelőtt napszámosokkal szedette ki a gyökereket a földből s a nagy köveket Svábhegyen, hogy meg ne botoljon kicsi lába.

S most, mikor tudta, hogy utoljára látja, ellökte!

A gyerek sírva fakadt s úgy kapaszkodott belé: „nagypapa, nagypapa, hová megy? Nagypapa, ne menjen el!”

Hegedűsek, Dárday vele sírtak, bár még biztak az, adott szóban. Mi nem sírtunk — ki sem mentünk — de mi tudtuk, mi lesz!

Félóra múlva Dárday támolyogva jelent meg, mint a kit föbe ütöttek,

Már nem sírt, szikrázott á szeme, a szelíd kék szeme, az arca vörös volt a szégyentől!

„Jókai megszedte a szavát. — Hogy ezt nekem meg kellett érnem — Hogy ez lehetséges volt!”

Szinte komikusan hatott az egészséges eszű, higgadt, becsületes embernek ez az elképedése. Valaki megszegje az ígéretét — s az a valaki — Jókai!

„Még én vittem, át, mint valami kiadó násznagy!

Közben elterjedi a városban a hír. Jöttek ismerősök, kiket tíz éve nem láttunk; jöttek vad idegen urak úrnők. kik hajukat tépték, sírtak, jajgattak. Megtámadtak bennünket, Árpádot és engem. Mi vagyunk az oka: hagytuk ide jutni!

Miért nem akadályoztuk meg!

A mi kötelességünk, lett volna.

Mindenki persze tanácsot adott vagy ígérte, hogy hoz valakit, aki majd megmondja, mit kell tenni!

A máskor oly angyali szelíd Demjanovits tüzet fújt mint a sárkány.

Egy nő jött férjével (ma már nem tudom; ki volt, úri emberek.) Histerika lehetett. Mindenáran vitriollal akart közbelépni. „Alig lehetet! te-lebeszélni, megakadályozni.

Másnap volt az esküvő. Pár óra múlva már vidékről is jöttek emberek, barátok, tisztelők.

A legkalandosabb tervekkel az esküvő megakadályozására.

Mindenki miránk haragudott, mért nem teszünk valamit.

A családból Loránd volt hozzánk a legközelebb fölfogás dolgában. Az álmodó, a melegszívű, a poéta.

Árpád csak egyetlen lépésre érezte magát kötelezve. Megfogadott egy kísérőt, valami privát detektív-féle embert, hogy az orvosi megállapodás szerint kövesse három nap. Ha az alatt egészségi állapota rendes, nincs ok aggodalomra, harmadnap haza jön s vége.

De az a három nap! Az első sürgöny! milyen félelemmel bontottuk ki!

Minden normális. A hotelben reggelizett. Másnap, harmadnap — semmi baj.

Hála Isten! egy rémmel kevesebb! Félretettük az előkészített utazótáskákat.

Mi már Jókainak nem tehetünk többé semmit...

Consumatum est!

Még Árpádnak küldött az utazás alatt egy szeretetteljes levelet, hálásan említve magatartásunkat az utolsó napok alatt.

Akkor, úgy látszik, még tudta, hogy mi nem akadályoztuk meg őt soha semmiben. Soha bele nem szóltunk életébe.

A pénzügyi dolgok lebonyolításával Dárdayt bízta meg: Anyai örökség kiadása. Közös háztartás fölszámolása. Ezek mind megvannak a múzeumban. Svábhegyről még azt sem vittem el — ami Árpádé volt. A martosi szobát, sem-nagyanyáin antique darabjait. Pesten, Árpád Petőfi relikviáit se. (Árpád Nagy Imrétől kapta, Nagy Imre apja Petőfitől) stb. mindent, mi a közös ebédlőben a miénk volt. ott hagytunk.

* * *

Ő Olaszországban volt! Nálunk a tömegélet folyt tovább.

Mintha Magyarország száz és száz szíve nálunk fáj és dobogott volna.

Mintha, az hivatal lenne — Jókait siratni Fesztyéknél. őket szeretni, egész nap velük lenni, vigasztalni. Mindenbe beleavatkozni. Saját gondját, baját elfeledni. Teljes önzetlenségben velük, együtt érezni. Csak aki ezeket a napokat átélte, bírhat fogalommal arról, mi volt Magyarországon Jókai! Nem ember! Nem író! Már majdnem vallás!

A tömegnyilvánulásnak csak egy szépséghibája

volt néha. Voltak, kik összetévesztették az ethikai-kérdést a vallási, vagy vagyoni kérdéssel s azzal egészen téves útra, következtetésre hatottak. De az csak elenyésző kisebbség volt, a tragédia szépségéből nem vont le semmit.

Régi, közeli barátaink csodálók, tiszták, egy lettek.

Olyanok, kik azelőtt nem tudtak egymásnak mi mondani s csak a mi kedvünkért érintkeztek, testvérként szerették egymást.

De jó tud lenni az ember! — rövid ideig. De le tud dobni minden gyengeséget, — nagyon kis időre.

De szép az. — Ilyen lehet a Nirvána, Bolondokat beszélek össze a meghatottságtól, ha ezekre a napokra gondolok.

Ezek között a közérzések között alakult ki jövő sorsunk képe. Árpád belátta, Pesten nem tud dolgozni. Nincs otthona. Nem ő lakik itt, de Jókai hazajáró lelke.

Mindenki tanáccsal, kérdéssel, újdonsággal zörgeti az ajtót. Tőle várnak, követelnek csodáikat, neki hozzák híreikéit.

Itt Feszty Árpád a festő, a munkás — csak a Jókai veje lehet.

Épen akkor lett készen „Krisztus temetése” kartonjával, mikor a nyilatkozat megjelenni. Abba kellett hagyni, hónapokig, rá sem gondolhatott.

Mit vártunk pedig attól a képtől! Mit ígért akkor! Komor volt és hatalmas. Az alakok egész tömör energiával összeállítva. Nem az, amivé később lelt.

El kell menni. Miután keleti tárgyú képele fest — Olaszországba. Ott olcsó az élet s művészi. Flórenzbe, az jó lesz a gyerekek is, a mi meggyötrött lelkünk is ott fog leghamarább helyrejönni.

Nem jó választás volt. Csalódtunk ebben is. mint sok más bölcs és praktikus tervünkben.

Ma azt hiszem, sokkal jobb lett volna itthon maradni. Legfeljebb két vagy három hónapra menni valahová míg a kedélyek kissé elsimulnak — kívül-belől. Aztán hazajönni s folytatni a munkát, ott, ahol abba hagytuk. De az is csak akkor használt volna, ha bevalljuk, ezentúl nem vihetünk olyan nagy házat, mint eddig.

Amit két váll viselt, azt egy nem bírta! Ez bizonyos. Sok baj nem történt volna meg.

Akkor még úgy állt a dolog, hogy Jókai megtartja régi lakását fogadó helynek, ünnepélyekre, hivatalos helyiségnek. Azonkívül lesz a privát lakása. Így üzent. Agy rendelkezett. Ez is volt egyik oka elutazásunknak; időt akartunk neki hagyni, helyezkedjen el a pesti társadalomban. anélkül. hogy mi valamiképp zavarnék.

Szegény Gozdsu csupa szeretetből, aggodalom-ból addig beszélt az ő bírói praxisából hasonló eseteket, míg végre belénk szuggerálni .azt a százszor szerencsétlen gondolatot: befalazni az átjáró ajtó a két lakás között.

Csak egy kis tapétaajtó volt az egész, — de ez az ajtó vezetett le papától Árpád műtermébe. Voltak előrelátóbbak, kik aggódtak, nem fogja-e papát az a befalazott ajtó felizgatni? (Úgy emlékszem, Herczeg és Bródy mondták ezt.) De mi csak Gozsdura hallgattunk. Pedig amazoknak volt igazuk.

Még mikor elutazott, a legkedvezőbb, — de ránk nézve elfogadhatatlan anyagi prepozíciókat üzent Dárda y va l.

Édes jó papi! Hogy nem ismerte sem magát — sem minket. Mi is küldtünk neki elutazásunk előtt egy szeretettel fele levelet, hogy örökké várjuk, visszavárjuk.

Ha nem falazzuk be azt az ajtót, nem felejtett volna ő el bennünket teljesen soha!

* * *

Mikor férjhez mentem, büszkén mondhattam

az uramnak: „Nem leszek soha teher a nyakán. Eltartom magamat mindig!” Magamat s a gyereket is. ha lesz. Ő csak dolgozzon, fejlődjön. Most ott álltam, egy kölönc, egy beteg kölönc.

Dolgozni akartam. Újra kezdtem festeni. De pénzt keresni Árpád még évekig nem engedett, csak akkor egyezett bele, amikor már beteges kezdeti lenni.

*

*

*

Azután:, hogy mi elutaztunk, pár héttel később, hazajött Jókai. Kiment a Bajza-utcai házba, meg nézni, igaz-e a falazás, mert már valaki figyelmeztette.

Látva, hogy igaz, rettenetes dühbe jött, megfenyegette a házat s azt kiáltotta: Keservesen bosszulja ő meg magát ezért a sértésért; mit rajta elkövettünk.

Dehogy ő rajta, dehogy ő rajta!

Ideges agyonzaklatott bolondok voltunk, félreértéseket akartunk megakadályozni.

Őrült, örült hiba volt.

Felheccelték az emberek. Telebeszélték a fejünket, hogy a távollétünkben nem csak Papa fog oda járni, s hátha idegenek majd kíváncsiságból bejárnak a mi szobánkba is?

Istenem!

Milyen kicsinyes, rövidlátó az ember.

Nem lett volna úgy. De még ha úgy lett volna is. mennyivel kisebb baj, mint mind az a szörnyűség, amit ez a befalazott ajtó okozott!

(Az ebből a tévedésből származó levelezésszintén a múzeumban van.)

*

*

Elég ügyetlenül vettünk a Piazza Donatellón ötszobás bútorozatlan lakást, azaz csak szegény

uram vette, mert én oly betegen értem Velencébe; hogy nem lehetett tovább mennem. Ott feküdtem, míg Árpád nem jött értem. Hónapokba került, míg Florenzben magamhoz kezdtem térni. A lakást alig lelhetett fűteni, nem volt kályha, bútort kölcsön vettünk.

Külön óriási műterem az óriási képnek. A pár bútordarab szállítása, mit Pestről vittünk, hogy ne érezzük magunkat oly elhagyatottan, egy vagyonyba került.

A pénz; fogyott, fogyott.

Engem soha senki nem tanított takarékoskodni, csak gyerek koromban, míg egy házban laktunk. Hegedűs Sándor. Később senki.

Akartam — de nem tudtam. *Mire megtanultam a módját* —, *nem volt miből*. Így kezdődött szegény Feszty Árpád harca a halhatatlanságért.

Bele kellett buknia!

— Tudom, nem csak a családi tragédia volt az oka. Az egész, élet — és saját szilaj természete is. De a florenzi bajok és az én betegségem nélküli még sem jutott volna annyira. Hozzá vérmérgezést kapott az első hónapban, jobb keze mutató ujján. Úgy volt, le kell vágni. Hónapokba került, míg újra használhatta kezét s a veszedelem megszűnt.

Nyáron nem bírtam a meleget, el kellett mennem Velencébe¹. Árpád maga maradt. Mikor elmentem, a kép gyönyörű volt. Nem oly sötét, vad, mini a nagy karton, — de gyönyörű, melanciholikus, szürkés, borongós, teljesen temperával festve. Még mindig óriásit vártunk tőle ...

Mikor visszamentünk. Árpád a vasútnál vár.

Alig ismertem rá.

Olyan volt a feje. mintha gipszből volna s a szeme benne úgy égett, úgy égett.

Tudtam; itt valami nagy baj van.

Mikor a képet megláttam, azt hittem, összeesem. Az egész kép minden árnyéka Münchner-lakkvörösre változott.

A nagy melegben, egyedül, valami ideges színvakság lepte meg, mindent violásnak látott, ami szürke. (Ezt később is obszerváltam nála, ha nagyon fáradt volt. vagy valami izgatta); de itt egy nyolc méter nagy képről volt szó! Csak lassan, lassan jött rá s javította, ez által sokat veszített frissességéből a kép s a festő is.

A poézis azért még mindig megmaradt; valami melancholikus nagy poézis.

Ez reményt adott. Ha nem is arra, hogy Tintoretto-szerű, hatalmas, — de megkapó, majdnem modern, gobelinhatású, mindenesetre nagy hatású kép lesz. Az anyai örökség elfogyott az alatt a két év alatt teljesen.

Nem baj! Majd behozza a kép európai körútján duplán, amit megevett, — a dicsőségről nem is beszélve!

Egy nagy bajt azonban a pénzhiány már akkor is hozott. A két kisebb képet már neto lehetett bevégezni, muszáj volt fájó szívvel, de milyen fájjal. összeütni — akárhogy!

Mit jelent ez a szó egy ambiciózus, becsületes művésznek! „Akárhogy” ... Egy hónap alatt, mert különben nem tudtunk volna haza jönni. Szó szoros értelmében nem tudtunk volna. Nekem is be kellett állanom segédnek. A fekvő Magdolnát én festettem tizenkét évi pihenés után — öt nap alatt. Aki szidja, igaza van. — de én nem tehetek róla. Az; első a kereszt levétel, még rövidebb időt kapott. Azon is, ami rossz, szegényes, azt én csináltam.

Színben az volt a legérdekesebb — annak a vonala és az ege majdnem modern narancsszín és szürke.

Milyen szép volt a középső táj része, az ég jajgatott, a virágok sírtak.

Azzal vigasztaltuk magunkat, majd itthon Árpád bevégzi még ott. ahol én a legnagyobb bajokat csináltam az első és harmadik képen. Bele is nyugodtunk. Hanem egyszer nagy eső volt, a plafonon becsurgott — rá a képre — s a temperán

nyomokat hagyott. Rettenetes! Így nem lehet eladni, utaztatni. Árpád nagyot gondolt: befirniszolja! Meg is tette.

Boldogan nekiment fönt, a létráról egy jó darabnak. Akkor azután valami szörnyűt látott. Rohant hozzám, kétségbeesve, jöjjek, nézzem, rettenetes, a megfixírozott képből teljeseft eltűnnek a szürkék s olyan fényes lesz, mint a rossz akadémikusok képei. Vége van annak, amiért annyit küzdött, a levegős, finom tónusnak!

Keserves csapás volt, de mert élni kell, tovább kellett folytatni. Nem lehetett már segíteni, nem volt pénz, szállítani kellett haza a képeket.

Rettenetes utazás volt! ·

• *

*

*

Tavasza volt!

Hazajöttünk.

Az ismerősök egész lakásunkat szó szoros értelmében) felvirágozták. Ajtókról, ablakokról, tükrökről, képekről lógtak, — asztalokon, székeiken, díványokon heverték, virultak, pompáztak a virágok.

Míntha utánunk jött volna Itália lelke.

Isteni illat és színek között töltöttük az első pár napot!

Megjöttek Fesztyék.

Ismét úgy lesz minden, mint volt!

De engem szorongatott valami nehéz sejtelem: Neon: igaz!

Ez mind csak galvanizált életöröm. „On ne reviens jamais ...”

Mi baj lesz? Hogy lesz?

Ezt nem tudtam volna megmondani.

Csak az elmúlást éreztem.

A rózsá-illat mögött a kripta-szagot...

Árpádot rövidesen sok csalódás érte.

Kit legjobb barátjának tartott. — a két év alatt hamis információkkal teljesen félrevezette az itthoni ügyek, művészi viszonyok állásáról.

A triptichont nem tudta eladnia mert a neki ígért 40 ezer (nem tudom már) forintot vagy koronát Zichy Mihálynak szánta valamelyik főherceg. Ez ellen pedig nem volt fellebbezési.

De az anyagi bajoknál még fájdalmasabb — habár nem beszéltünk róla soha — (mert olyan nagyon fájt!) az volt, hogy a firniszolás folytán a kép üveges, édes lett. a művészek nem fogadták olyan elismeréssel, — mint amilyennel két évvel ez előtt *a kartont útjára indították.*

Harmadik baj: túlnagyra festette a képet, legtöbb európai városban nem létezett akkora helyiség ahol fel lehetett volna állítani.

Csak Drezdába és Berlinbe vihette.

Gyönyörű kritikákat kapott, de eladni nem sikerült.

Végeredmény: Nem dolgozhatott, mert nem volt pénz.

Retteneteset szenvedett akkor ez az ember!

Akármennyiért, — muszáj a triptichont eladni.

(Sokat ártottak a túlbuzgó jóbarátok, emlékszem, akik ezt híresztelték: 80-100 ezer „forintot ér a kép. A festők úgy haragudtak Árpádra, mintha már a zsebében volna ez a horribilis összeg. Ő pedig, szegény, boldogan adta volna 25 ezerért is!)

Két évig tartott ez a rémes élet-halálharc.

Csak akkor sikerült végre, eladni 20 ezer forintért, az államnak.

De már későn jött a segítség.

„Rettenetes idők voltak.

Papáról közben folvton jöttek a hírek.

Szomorú hírek.

Ne beszéljünk róla!

Lassanként az egész család belátta, milyen fantasztikus meséknek ültek fel (pl., hogy én 40 ezer forint adósságot csináltam, Árpád háremet tartott stb.).

Kik hihették el mindezt szegény papával, és miért? Ne beszéljünk róla ...

Egyszóval, a család megtért, megint helyreállt a régi szeretet, barátság.

Jókai régi barátai, — még azok is, akik minket csak az ő útján ismertek. — mind hozzánk csatlakoztak, nálunk keresték, siratták.

(Egyetlen Nagy Miklóst kivéve, Ő miért? Isten tudja.)

Ez a nagy körülölelő, védő szeretet volt egyetlen éltetőn erőnk ezekben a rettenetes küzdelmekben.

(Persze. — látszólag vidám volt Árpád. Vendégeket is hívott, magyar, dacos természetével nem akarta, hogy tudják: bajban van. szenved.)

Bár ne szégyelte volna!

Bár adtuk volna el már akkor a házat!

Bár vallottuk volna be, hogy szegény emberek vagyunk!

No, de ezek már nem tartoznak ide.

Ezeket aránk tartozó dolgokat is csak azért mondtam el, hogy aláfessem azt a lelkiállapotot, amiben engem a hazatértünk utáni első halottaknapja talált.

Már Firenzébe tömegestől kaptam anonymleveleket: jöjjen haza, — kötelességem meggátolni, hogy újból meg legyen gyalázva nagyanyám sírja, — stb.. stb.

Eleinte nem értettem, mi ez? Míg végre egy értelmes levélből kivettem: halottaknapján már másodszer ismétlődő koszorú-szalag felírása háborítja fel a tömeget.

Jókainé — Laborfalvy Rózának.

Mintha Laborfalvy Róza nem lett volna Jókainé.

Engem bosszantott a dolog — de azért nem vettem tragikusan.

Istenem! Szegény halottnak az már oly mind-egy.

Annyira fáradt, életunt voltam akkor, szinte örültem, hogy nem vagyok Pesten s nem vagyok kénytelen aktíve beleártani magamat a dologba.

Azt reméltem, mire hazaérünk elalszik ez;\láz.

Csalódtam.

Már egész nyáron hecceltek ismerősök és idegenek.

Ne tőrjem. Kötelességem. stb., stb.

Minél jobban közeledett november elseje, annál tömegesebben jöttek a levelek és látogatások. Ha lelkileg, testileg erős, egészséges vagyok, jöhetnek, volna miattam. De az agyoncsigázott embert könnyű fanatizálni. Talán, valami askétikus-ézésből, *éppen mert* olyan nagyon irtóztam aktíve szerepet játszani ebben a szomorú, regényben?

Talán a lelkiismeret is bántott, amiért Mamát sohse tudtam úgy szeretni, mint Papát?

Tán ezzel akartam kiengesztelni, amiért úgy félttem tőle, a szigorától, komorságától?

Amiért gyerekkoromban nem tudtam megérteni, sajnálni, tragikus sorsáért?

Egyszóval, minden idegszálam borzongásával ugyan, de megígérem szegény jóindulatú, rövidlátó s tán kissé hisztérikus izgatóimnak: megteszem, amit kívánnak.

Úgy gondoltam el. kimegyek, mint „rendesen, a lámpást meggyújtatom az őrről, aki egész éven át őrzi azt, s ha újból ott lesz a sértő felirat: vele levágatom. De óvatosan, és a koszorút nem bántva, a sír mellé teszem.

A koszorú mindig szent, ahhoz nyúlni nem szabad.

Így gondoltam el.

Árpád még ezt is ellenezte. Soha tán olyan komolyan, kérőleg, jóslólag nem szólt hozzám, mint akkor: — Rózsi., Rózsi: még ez se méltó magához.

Bár hallgattam volna rá!

Bár becsültem volna a magam s az ő ízlését annyira, hogy neki engedelmeskedjem vakon és ne a tömeg befolyásának!

De sok de rettenetes sok szenvedéstől kíméltem volna meg magamat!

Késő már a bánat.

Megtörtént.

Aztán megjött a büntetés.

Némely embernek minden, a legrosszabb is szabad.

Némely embert pedig oly szigorúan neveli az Isten. Nem is rossz, csak kicsit komikus, szegényes, vagv ízléstelen kézmozdulatot tegyen, és a szenvedések lavinája zúdul le rá.

Vajjon ezeket vagy amazokat szereti-e jobban?

Ki tudja ...

Most már messze van minden. Koszorú, szalag, apai átok, átsírt éjszakák.

Minden, minden messze!

Hisz az én alkonyom is közeledik már!

És minél közelebb érzem magamhoz az öregség sötéttségét, annál több szeretettel, szánalommal, megértéssel gondolok az ő alkonyára.

Az óriás alkonyára ...

És a magam ügyefogyott összetörtségének a kis botlásaira.

Mindent megérttek, megbocsájtok.

Szomorú győzelme az öregségnek!

Egyszóval, kiértem a temetőbe.

A koszorú ott volt. s a szalagon, tényleg, az a bizonyos felírás.

Megkérdeztem az őrt: Ki hozta ki?

Ha esetleg pap, gondoltam, akkor nem tehetek semmit. Csak akkor léphetek közbe, ha okom van, feltételezni, hogy ő nem is tud az egésztől.

Az őr azt felelte: „Egy cselédleány.”

Megborzadtam. Köröskörül, gyűrűben, közelebb, messzebb, reggel óta ott ácsorgó kíváncsiak; hisztérikus, fenyegető tekinteteket eveztem magamon.

„Vagy-e olyan bátor, mint a nagyanyád volt, szegény Jókai Róza?”

Rázott rázott a hideg, farkasszemet néztünk a tömeggel...

Kiegyenesedtem.

„Ollót!” — szóltam az őrhez.

„Minek ehhez olló? Vékony ez, elszakad így is.”

Hátranézek. Egy fiatalember, — Prielle Kornéliát segíti ki a kocsiból.

S mielőtt felelhetnék, már nyújtja is a letépett felírási . . .

Hát elvégeztetett.

Az emberek pedig, mint a prédára éhes vadak, esemény-szomjasan, emóciótól, kíváncsiságtól kitépelt szemekkel kisebbre szorították a hipnotikus gyűrűt.

És én ott álltam a középben, A porondon. Színpadon.

Mi volt ez? Talán az őseim színésze önlóite el az agyvelőmet?

De az az érzésem jött: valamit kell adnom a publikumnak, valahogy megszomjaztam a belső tapsukat s azt hiszem. — kicsit dekoratívmozdulattal meghajoltam a sír felé s téptem egyet a szalagon,—

Ugyanezt tették Prielle Kornélia és fogadottleánya.

Aztán lefektettem a háromszor betépett szalagot a sír mellé s a kielégült publikum lelkes, fanatikus, néma és mégis hangos tekintet-ovációja kö-

zött, az izgalomtól kifáradva, de büszkén, támo-
lyogtam a Kocsim felé.

Alig tettünk pár lépést, moraj hallatszott mö-
göttem.

Visszanéztem.

A vérszemet kapott tömegnek nem volt elég
az egy felvonás. Folytatás kellett.

A sírhoz rohantak és tépték, taposták nem-
csak a szalagot, de a koszorút is!

Körülöttem sötét lett minden.

Az Árpád rosszat sejtő arcát láttam magam
előtt, — aztán meg papát, amint szenet kék szemei
haragtól villognak, — megéreztem mindent, min-
dent ...

Nem emlékszem, hogy kerültem haza.

Amitől féltem, — elkövetkezett

De hogy ilyen szörnyű, lesz, ahhoz kicsi volt
a fantáziám.

Másnap reggel, a lapokból olvastam:

«Jókai Mór kiátkozta a leányát, amiért azt a
szalagot, amin az ő neve állott, a sárba tiporta.

Az ő nevét, — én!

Ha az ő neve lett volna rajta!

A sárba tapodtam.

Ó, miért, miért nem láthatta, hogyan történt
minden!

Ó, miért oly hiszékeny az öreg ember!

Rettenetes napok következtek.

Szidva, védve. — főleg védve. — de állandó,
nap-nap utáni meghurcolás az újságokban.

Hallatlan csemege a Friss Újságnak és más
hasonló lapoknak.

Aztán; kihallgatás a rendőrségen. Jegyző-
könyv stb.

És hallgatnom kellett.

Talán a múzsa büntetése volt az önkényes hűtlenségekért?

Kegyetlen bosszú!

Az én festői pályám is akkor tört másodszor kelté.

Először: nagyanyám halála után, mikor hazajöttem Jókait ápolni.

Túlságosan szent volt a művészet. Ha nem élhetek egészen annak, inkább sehogy.

Leány, az összetört apa leánya voltam.

Azután: asszony; a gemális művész asszonya.

Végül: anya; egy nekem oly édes kis poronty anyja.

Az uram piktúrájában éltem ki a tetszhalott művészt.

Firenzében aztán, az orvos szavára, aki megparancsolta: azt kell csinálnom „ami elszórakoztat és gyógyít”, bármi legyen, ügyetlen kézzel megfogtam újra a palettáit.

Lassan belejöttem.

Pesten, már egészen jó dolgokat csináltam.

Ép ezekben a kritikus napokban, — halottak napja körül, — volt az őszi tárlat juryje. Öt képemet bevették.

Milyen boldog lettem volna máskor!

De most megijesztett.

Olyan furcsán hangzik ez is, — tán ideg orvos tudna csak megérteni: irtóztam a nevemet az újságban látni. Még úgy is, mint művész nevét, akit esetleg dicsérnek. Irtóztam, irtóztam.

Attól is féltem, azt fogják gondolni: fel akarom a nagy népszerűséget használni s azon akarok bevitörlnézni a művészet csarnokába.

Nem bírtam el.

A képek pedig már a falon lógtak. Micsoda nehézségekbe, könyörgésibe került, míg visszaadták!

Rettenetes ostobaság volt.

Ha akkor megdicsérnek, biztatnak, kedvet

kapok, nagyobb önbizalommal dolgozom az milyen jó orvosság lett volna!

Anyagilag pedig, forgalomba jött volna a nevem, vették volna a képeimet, nem kellett volna hosszú éveken át 20 meg 25 forintért adogatni őket. vidéki kereskedőknek. Azzal a ballépései kicsúszott alólam a talaj.

Sohse hevertem ki.

Öt évig neon állítottam ki sommit.

Azutáni pedig késő volt. fáradt lettem.

No de már ez is messze van.

Fest a leányom!

Már nem sajnálok semmit.

No meg, ez nem is tartozott ide...

De nem álltam meg, írisz én is ambiciózus és piktor voltam valaha, nem álltam meg, hogy el ne mondjam: nem jószántamból pingáltam ám ezt a sok édes giccset, amivel elárasztottam egy időben a képpiacot!

Kellett dolgozni. A publikum pedig, — mert nem voltam elismert művész. — csak ezt, csak a rosszat vette.

Ah, ti szörnyű kinyalt aktok, virágszedő, szagoló, kötő, levélíró, olvasó, csókoló szőke és aranyhajú szépségek, ah, hogy szeretteim volna sokszor a palettámról levakart festékkel bemázolni rózsza-fehér orcáitokat!

Ah hogy utáltalak benneteket!

Épp úgy. mint szegény uram később a sisakos vitézeit...

(Humoros eset. Volt egy csinos szobacicám, azt festettem, gyakran. Úgy látszik, egyszer nem találhatta magát elég szépnek, mert mire hazajövök délben a városból, a legújabb képén valami furcsát látok.

Hiszen szörnyű volt, igaz; de ilyen szörnyű mégse!

Az én donnám még pirosabb ajkakát, orcákat még nagyobb szemeket és még hullámosabb haját festett magának!

Először dühbe jöttem. Aztán, ah, csináljunk egy jó viccet!

Hagytam.

És a képkereskedő, — *ezért* képernt 10 forinttal többet adott!

Ah publikum. — ah publikum!)

De nagyon eltértünk ...

Hogy is volt aztán?

Múltak, múltak a hónapok, évek.

Lassan, lassan lenyugodott minden, csend

Mi.

Jókait sohse láttam.

Csak hírek jöttek. Szomorú hírek ...

De egyszer mégis láttam őt.

És most megint azt kell mondanom: az Isten áldja őket, — az *ismeretlen* jóbarátokat, is!

Az Operában voltam.

Földszinten.

Feltűnt, hogy amikor végigmentem, a sorok között, ijedt, aggódó arccal nézték rám az emberek és egymásnak súgták: Fesztyné, a leánya! Meg-ijedtem. Körülnéztem. Tényleg, ott voltak, egy földszinti páholyban ...

Édes édes papi!

Hogy meg volt öregedve! —

Milyen összegörnyedten ült!

Sohse felejttem el azt az érzést:

Három esztendő és annyi borzalom után, — viszontlátni!

Szerettem volna hazamenni az első felvonás utáni. De féltem mindentől, ami feltűnő.

Nyugodtan maradtam.

A végén aztán. — miért akarta a sors? — annyi száz és száz ember között lenni, a foyer-ban, szembe jöttek velem...

A vér meghűlt bennem.

Hacsak félre nem ugrom, összeütközünk.

Mi lesz?

Mielőtt gondolkozhattam volna, elélem ugrik

egy pár fiatal leány s az egész ott levő tömeg, mint valami parancsszóra, sorfalat áll papa és közölte...

Eltakartak, óvtak, védelmeztek, — papa elvonult, észre se vett.

A fiatal leányok pedig az ajtóhoz futottak, kitárták előttem, a tömeg most már dupla sort állt, némán, egy gesztussal meghajolt előttem, úgy mentem: ki...

Életem sok megható momentuma között ez egyik legfelejthetlenebb.

De jól esne, ha valaki azok közül, akik ott voltak és emlékeznek még, ezeket a sorokat olvasná!

Vajjon, mi lett volna, ha összetalálkozunk?
Talán sírva egymás nyakába (borulunk).
Talán, nem fogadja a köszönésemet.
Ki tudja!

Aztán megint elmúlt egy esztendő.
Tavasza volt.
Április végre.
Influenzában, lázasan feküdtem.
Egy este sápadtan jött haza Árpád: Jókai nagybeteg. Tüdőgyulladás van.
Tudtam, mit jelent.
Felugrottam.
Mit láz!
Mentünk.
Nem ő hozzá! Csak a házmesteréhez.
De muszáj volt a közelében lennem.
Nem bírtam ki odahaza.
Ott voltunk, pár órai pihenést leszámítva, az egész betegsége alatt.
Az utolsó éjszakát teljesen ott töltöttük.
Újságírók hozták le a híreket óráról-óra.

Asszonyok, akiknek volt halálos betegük,

akit a világon legjobban szerettek, azok érthetik meg, mi volt az?

Tudni, felettem fekszik, be — fogja hunyni a szemét, és nem lehetek mellette!

Nem tehetem a homlokára a kezemet, nem virraszthatok az ágya mellett ...

Aztán megjött az utolsó hír is: meghalt.

Jókai Mór meghalt!

Ha van túlvilág, ezek a napok a javamra lesznek írva.

Nem ápolhattam.

És meghalt, szívében gyűlölettel irániam. —

Vagy akkor már nem gyűlölt?

A haldoklók sokszor mindent megéreznek ...

Ki tudja!

De ha kaptam néha valami jót a sorstól. — megfizettem érte — de nagyon megfizettem...

Urain, aszerint ítélj!

Hampel József áldott, felesége. — Poly, a kedves, jó Poly meleg szíve talált módot, hogy legalább a ravatalára ráborulhassak egyedül.

Este, tíz után, mikor már régen bezárták a múzeumot, nekem úja kinyitották ...

Árpád vezetett fel. Hampelék fogadtak.

Némán történt minden.

Fáklyákat gyújtottak, magamra hagytak.

És én ismét egyedül voltam négy év után. Jókai Mórral, az én papimmal, aki kiátkozott . . . akinek annyi mondani valóra, akinek annyi felelni valója lett volna ...

De nem tudtuk egymást megérteni, mert ő a koporsóbnbn feküdt.

Vagy, — talán mégis?

Talán akkor már megértett?

Elmúlt a temetés.

Valahogy úgy éreztük, — visszajött hozzánk,
lehullott róla minden, ami betegség, kór.

Az öreg ember meghalt. — de Jókai Mór
visszajött oda, ahová tartozik.

Láttuk viliágban, csillagban, hangját hallot-
tuk a madárdalban.

Kezdtünk megbékélni, csendesen dolgozni .. .

UTÓHANG.

És most hallgasson el a krónikás.

Így volna legszebb.

Így szeretném.

Mégse lehet. Az Árpád és a saját jövőendő emlékemért. még valamit el akarok mondani az élelemből, úgy, ahogy mi átéltük: a per történetét.

Akit csak Jókai alakja érdekel, ne is olvassa.

De aki nem unja beleélni magát a Mártýrfestő és egy Kárpáthy Zoltánon felnőtt, ügyetlen asszony normális emberek előtt érthetetlen kapkodásaiba, az legyen türelemmel. (Nem leszek terjengős. Ígérem.)

Ahogy már többször írtam, — soha az életben annyi szeretetet nem éreztem és nem kaptam, mint ezekben a szomorú években. Mint a porából megelevenedő phönix, éledt fel ez a szeretet újra, minden törzsúrás után.

Az elválás alatt.

A koszorú-affér után.

És végül a halálakor . . .

Mindig nagyobb erővel, nagyobb hévvel.

Mikor a temetés fájdalmain, izgalmain túl-estünk, összeütötték fejüket a jóbarátok,

„Mégis csak hallatlan dolog, hogy szegény Móric bácsi beteges, exaltált kiátkozása minden gyermeki jogától megfosztja szegény Rózát. Hisz ezt nem Jókai, csak egy öreg ember tette. Nehezen küzdenek a létért. Ha egyszer Árpád összeroppan. — mi lesz vele? A gyerekekkel? Miből élnek meg? Nem, ezt nem lehet hagyni. Ha már ők úgy megszenvedték lelkileg ezeket a szörnyű dolgokat, legalább a gyerek ne érezze az átok súlyát később, az élet küzdelmeiben. Az is olyan unpraktikus lesz biztos, mint az apja. anyja, muszáj neki megmenteni valamit, stb., stb.”

Így morfondíroztak s piszkállak minket: pereljünk.

No hiszen! Csak ez kellett nekem!

Majd kidobtam őket.

Irtóztam attól a gondolattól: újra veszekedés; tárgyalási, izgalom, újságban szereplés.

Nem, nem, Isten őrizz!

A piétásomat is bántotta, hogy papa nevét perbe keverjem.

Ugyanígy gondolkozott Árpád. Még szigorúban tán, mert őbenne a gentlemanon kívül még a művész is féltette nyugalját.

Olyan kereken kimondtuk a végső nemet, hogy végre megszűnt a zaklatás.

Csend lett. Dolgoztunk.

Egy szép napon sápadtan, izgatottan beugrik Tuba János.

Suttogva mondja: Nagy baj van! Az új Jókai-család birtokában olyan írások vannak a Feszty- és Hegedűs-családok ellen, hogy ha azok valaha

nyilvánosságra kerülnek, Amerikába vándorolhatunk.

Senki se látta őket, de már a fél város hallott róluk, valamit muszáj csinálni. Ez így nem maradhat.

Felütöttük a, fejünket.

Ez már érdekes!

Ha olyan rettenetesek azok az írások, miért nem nyomtatják ki? Miért üzengetik? Mi akar ez lenni?

Csak a becsületét érezze veszedelemben Feszty Árpád, rögtön felébred, benne az alvó oroszán.

Azoknak az írásoknak napfénybe kell jönniük!

Azokra *kell* felelnünk!

De ha felelni akarunk, — tudunk *kell*, mire!

Másnap beront szegény, édes jó Poly. Épp oly halálsápadt, mint Tuba.

Ugyanezt meséli.

Sőt még azt is: az emberek csodálkoznak, hogy lehet, hogy Fesztyék önkényesen lemondanak mindenről, holott biztos, megnyernék a pert; volna ott mégis valami titkolni, elhallgatni való?

És így tovább.

Árpád felordított.

Elég volt!

A méregpohár betelt.

Félre ecsettel, nyugalommal, csenddel, falusi álmokkal, — itt egyszer s mindenkorra nagytakarítást kell csapni!

Minden poros, piszkos rendetlenséget a bíró
asztalára rakni,
Induljon hát meg az a per — a becsületért!

Megindult.

És megindult az újabb állandó zaklatásoknak,
újságban szerepléseknek, interjuolásoknak tövisek-
ből font láncra.

Végre megszöktem Pestről. Kimentem a gye-
rekkel falura. Dömösre.

Oda azután két hónapon keresztül már csak
humoros alakban jutották el a hírek

Fák alatt csendben a Dunát bámulva, tudtam
meg reggelenként a lapokból, mit csináltam előtte
való nap?

Mit tárgyaltam X. Y. ügyvéddel? Milyen meg-
bízást adtam N. X. ügyvédnek? Az interjuoló újság-
írónak hány deci könnyet sírtam? stb.

Néha csak szentimentális, buta hangon szólal-
tattak meg, de néha izléstelenen is,

(Persze, — azoknak az uraknak még a létező-
séről se tudtam.)

Dehát én voltam a fiumei cápa.

Azért a dolog ment szépen előre. Ügyvédünk,
nagyon kedves, régi jó barátunk, dr. Füredy Mór, a
legszebb eredményt várta és ígérte.

Lassan meg is szoktam a dolgot.

Nem izgatott már annyira és szinte hálás vol-
tain Tubának, Polynak. hogy felhecceltek és felráz-
tak bennünket gőgös apáthiánkból és beleugrattak a
dologba.

Akkoriban már kezdtünk foglalkozni a ház-

eladás gondolatával (Rettenetes volt, — elválni az édes kis velencei palazzótól, aminek minden bútorai, kilincset magunkkal hoztuk a nászútról!) De mindez eltörpült s én súlyos keresztem alatt: Demjanovich Emiltől, régi házi orvosunktól már tudtam, hogy Árpád évei meg vannak számlálva.

És így, a sok baj, gond között lassan valami békés, megnyugtató érzéssé vált: bármi lesz is velünk, — a gyerek felneveltetését, megélhetését örökre biztosítják majd a Jókai-kiadások. (Akkor már kezdtem a kislányomnak a földön, hasonfekve mázolt tyúkjaiból remélni, hogy van tehetsége.)

Egyszóval: egészen józan emberekké kezdtünk válni, amikor egy nem várt esemény mindent felforgatott.

Közvetlenül az első tárgyalás, előtt történt.

Üzenet jött az ellentáborból.

Egészen barátságos üzenet.

Ne féljünk, nem olyan veszedelmesek azok az írások, nincsen azokban se ránk, se Hegedűsekre semmi diffamáló, levelek csupán, ártatlan levelek, sokkal régebbi emberekről, dolgokról.

Nagyanyámról, kisanyámról, származásom részleteiről, vérbeli apám megnevezésével stb.

De ezeket a leveleket Jókai Mór írta!

Velem megfordult a világ.

Valami shakespeare-i, unheimlich volt ebben az egészben ...

Ha rólunk volna szó: itt vagyunk, felelünk.

De hogy feleljek én kisanyám nevében, akit nem is ismertem?

De egy bizonyos: aki kigondolta, — jó pszichológus, geniális agyú lény volt!

Amit akart, azt elérte vele.

Nem hiába volt Feszty Árpád idegbajos és a leglovagiasabb ember, akit valaha ismertem.

Nem hiába volt Kárpáthy Zoltán a gyerekkorom bibliája.

Szóról-szóra bekövetkezett rajtunk az ő tragédiája és szóról-szóra azt tettük mi is, amit ő.

Kedves, jó ügyvédünk majd a haját tépte.

Mindenki, aki tudott róla, — sírt, könyörgött: gondoljunk a gyerekekre!

Én, megvallom, — utolsó percben, — nem teszem tűzbe magamért a kezem, — hogy mit csináltam volna.

De Árpád hajthatatlan maradt.

Valami ijesztő, abnormis, ideges irtózás fogta el az újabb botrányoktól s attól a félelemtől, hogy megint nem lesz nyugalma festeni.

Ha tíz nap alatt *örökre* vége nincs az egész históriának, föbe lövi magát, — mondta halál-sápadtan.

Vele pedig nem lehetett tréfálni! -,

Megbíztuk Fűrédyt, — *bármire, bárhogy*, — de ki muszáj egyezni — tyz napon bellii. - Nem bírjuk tovább.

Vérző szívvel hozta aláírni az egyezséget dr. Fűrédy, a kedves, régi jó barát, — egy, egyetlenegy percentre.

Aláírtuk.

És most már igazán csend lett . . . csend, nagy csend.

Mindem eljön, amit az ember kíván; csak nem úgy, ahogy elképzelte; az a csend, nem a nyugalmas béke, de a közeledő halál szomorú csendje volt.

No de ez is messze van, — minden, minden ...

És most itt írok a lányom műtermében!

És most már örülök, hogy mindent úgy tettünk, ahogy tettünk.

De voltak nehéz napok, az uram betegsége s halála idején, amikor még keservesen bántam.

Főleg azt a bizonyos nyolcezer koronát, ami készpénz a perből származott a kiegyezés folytán s amit azonmód a szobor javára adtam.

Dekoratív, szimbolikus gesztus volt, de tán emberibb, igazabb lett volna, ha félreteszem, megőrzöm eljövendő nehéz napokra.

Hisz akkor annyi pénz egy évi biztos megélhetést jelentett!

El is ítélték érte.

Azt mondták: gőg, hiúság.

Tán igazuk volt!

Mégse!

A tragédiát meg nem állíthatta semmi.

Nyomtalanul nyelte volna el az élet.

És most nem gondolhatnám, ha a szoborra nézek: Papi, édes Papi, a Te kiátkozott leányod jól viselte magát!

A kiegyezést se bánom
Tán kellett Másának ez a sok szenvedés,
küzdelem.

Most már minden jól van, úgy, ahogy volt,
ahogy elmúlt.

Mert minden elmúlt, lassanként mi is elhivat-
tatunk,” — de Jókai él és élni fog, míg magyarul
beszélnek!

(Vége.)

A Jókai-per — azoknak, akiket bővebben érde-
kel — teljes terjedelemben megtalálható a Nemzeti Mú-
zeum irattárában.